OM HUSHÅLLSORDFÖRRÅDET I KARLEBYMÅLET

Pro gradu–avhandling i nordisk

filologi vid Jyväskylä universitet

Hösten 2001

Kamilla Jylhä

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Humanistiska fakulteten	Institutionen för nordiska språk
Författare: Kamilla Jylhä	
Titel: Om hushållsordförrådet i karlebymålet	
Ämne: nordisk filologi	Typ av avhandling: pro gradu
Avhandlingen färdig: höstterminen 2001	Antalet sidor: 108 + 4

Sammandrag

Avsikten med föreliggande pro gradu-arbete är att redogöra för egenskaper i hushållsordförrådet i karlebymålet. Undersökningen är närmast av kvalitativ och deskriptiv natur. I analysdelen presenterar jag några enkla och sammansatta substantiv som personer, som har karlebymål som modersmål, uttalat i de tolv intervjuer som jag tagit på band under våren 1998. Primärmaterialet (som består av sammanlagt över sex timmar oreflekterad dialekt av infödda talare på band) har jag bearbetat genom att först transkribera allt som sagts och därefter genom att plocka ur korpusen substantiv som jag ville ta fram till analysering. De valda orden, dvs. undersökningsmaterialet, har jag sedan behandlat morfologiskt, semantiskt och etymologiskt. Huvudsakligen har jag velat se hur karlebymålet skiljer sig från det finlandssvenska standardspråket och hur begripligt eller svårhanterligt det är för en icke-dialekttalande. Resultaten visade överraskande få skiljaktigheter mellan karlebymålet och standardspråket.

Denna uppsats inleds med en teoretisk bakgrund. I teoridelen beskriver jag först finlandssvenska dialekter i allmänhet. Jag redogör för den finlandssvenska dialektforskningen speciellt inom de senaste årtiondena. De lexikografiska och lexikologiska begreppen presenteras kortfattat. Därefter ger jag en översikt över Karleby, den tvåspråkiga språkgränsstaden. Till sist i teoridelen tar jag upp karlebymålet och presenterar dess egenskaper ur såväl fonologisk, morfologisk som semantisk och syntaktisk synvinkel.

Uppslagsord: dialekt, hushållsordförråd

Bibliotek/Förvaringsplats: Institutionen för nordiska språk

Övriga uppgifter

INNEHÅLL

1 INLEDNING 1

1.1 Om ämnet 1

1.2 Om finlandssvenskan och de finlandssvenska dialekterna 2

1.2.1 Om riksspråk och dialekt 2

1.2.2 Indelning av svenska dialekter 4

1.2.3 Kännetecknande drag för östsvenska dialekter 6

1.3 Om den finlandssvenska dialektforskningen 7

1.4 Syftet med undersökningen 11

1.5 Material och metoder 12

1.5.1 Informanterna och språkmaterialet 12

1.5.2 Inspelningarna 13

1.5.3 Ljudbeteckningen 14

1.6 Om lexikografi och lexikologi 15

1.6.1 Om terminologi 15

1.6.2 Om ordförrådet 17

1.6.2.1 Enkla ord, sammansättningar och avledningar 17

1.6.2.2 Arvord 19

1.6.2.3 Lånord och främmande ord 19

1.6.2.4 Översättningslån och citatord 20

2 OM KARLEBYMÅLET 21

2.1 Om språkområdet Karleby 21

2.1.1 Historia och näringsgrenar 21

2.1.2 Den språkliga situationen 25

2.2 Om fonologin i karlebymålet 29

2.2.1 Kortstavighet och överlånga stavelser 29

2.2.2 Diftonger 29

2.2.3 Vokaler 30

2.2.4 Konsonanter 31

2.3 Om karlebymålets morfologi 32

2.3.1 Substantiv 32

2.3.2 Adjektiv 36

2.3.2.1 Adjektiv i grundform 36
2.3.2.2 Adjektivformer på *–an* 37
2.3.2.3 Adjektivformer på *–t* 37
2.3.2.4 Komparation 37
2.3.3 Pronomen 38
2.3.4 Verb 39
2.3.4.1 Svaga verb 39
2.3.4.2 Starka verb 40
2.3.4.3 Hjälpverb 41
2.3.4.4 Verbets *s*-former 42
2.4 Om karlebymålets ordförråd 43
2.5 Om karlebymålets syntax 44
3 SUBSTANTIV INOM HUSHÅLLSBRANSCHEN 45
3.1 Indelning av substantiv 45
3.2 En lista över förkortningarna i analysen 49
3.3 Matbestick 50
3.4 Matservis 57
3.5 Födoämnen, ämnesnamn och maträtter 70
3.6 Bruksföremål som hör samman med kök och matlagning 84
3.7 Övriga föremål i hemmiljön, t.ex. allmänna bruksföremål 89
4 SAMMANFATTNING 103
LITTERATUR 106
BILAGOR

1 INLEDNING

1.1 Om ämnet

Mitt intresse för dialekter, och i synnerhet för karlebymålet, har uppstått redan under tonåren då jag bodde i Karleby. Personligen har jag aldrig haft några närmare kontakter med dialekttalande i staden eftersom min bekantskapskrets består närmast av finskspråkiga. Dialekten har bevarats tämligen bra och har hög prestige bland stadsborna även idag. För dess skull är det inte alls sällsynt att höra dialekt talas litet varstans. Som finskspråkig har jag alltid haft svårigheter att förstå den underliga variant som svenskspråkiga i Karleby talar. När det var dags att välja ämnet för pro gradu–avhandlingen, visste jag genast vad det skulle handla om, nämligen karlebymålet.

Man kan säga att dialekten i Karleby är rätt väl utforskad men vid sidan om satsläran erbjuder ordförrådet rejält att undersöka om det bara finns intresserade forskare. Därför valde jag just ordförrådet till min studieobjekt.

I detta pro gradu–arbete undersöker jag användningen av hushållsordförråd i karlebymålet. Jag kommer att begränsa behandlingen av ämnet endast till substantiv och utelämnar andra ordklasser på grund av undersökningens inskränkthet. Inom ramen för den föreliggande avhandlingen är det omöjligt att ta upp ens alla substantiv som skulle vara värda analyseras. Är dialektorden inom hushållsbranschen mer eller mindre desamma som i standardspråket eller avviker de betydligt från dessa? Hurdana former finns det i nutida karlebymål och hur ofta de förekommer? Ungefär sådana här frågor kommer jag att ha som utgångspunkter i min undersökning av ordförrådet i karlebymålet. Avhandlingen kommer att bli av deskriptiv art och några egentliga hypoteser har jag inte angivit.

I den teoretiska delen kommer jag för det första att presentera de finlandssvenska dialekterna i allmänhet, deras kännetecknande drag samt en översikt över tidigare undersökningar inom den finlandssvenska dialektforskningen. Därefter redogör jag för informanterna och undersökningsmaterialet samt de metoder jag använt i hanteringen av primärmaterialet. Sedan

tas en kort inblick i lexikografi, lexikologi och indelning av det svenska ordförrådet eftersom min målsättning i analysen är att koncentrera mig på dialektens egenskaper med avseende på ordförrådet. Teoridelen avslutas med några avsnitt i vilka staden Karleby och den fascinerande och egenartade dialekten presenteras.

I analysdelen försöker jag beskriva substantiv som jag har valt som forskningsobjekt på ett mångsidigt sätt. Jag kommer att ta hänsyn till semantiska, fonologiska och morfologiska faktorer. Slutligen följer undersökningens resultat i ett sammandrag.

1.2 Om finlandssvenskan och de finlandssvenska dialekterna

1.2.1 Om riksspråk och dialekt

Orden *riksspråk* (syn. *högspråk* eller *standardspråk*) och *dialekt* (syn. *bygdemål*) betyder ett språks två olika varianter. Riksspråket kan definieras som en språkvariant som har den högsta statusen i ett land, i Finland finlandssvenskan (vid sidan av finskan), och dialekten däremot som en lokalt betingad språkvariant som innehåller betydande avvikelser från det finlandssvenska högspråket. Bygdemålen går direkt tillbaka på *fornspråket* (det forntida nordiska språket som talades i Sverige redan på 1000-talet) och således är rätt gamla medan riksspråket kan beskrivas som en relativt sen kulturprodukt. Med riksspråket avses inte nödvändigtvis bara *skriftspråket* utan också *det allmänna talspråket* som behärskas åtminstone i någon mån av så gott som alla, i det här fallet av finlandssvenskar. Dialekterna existerar däremot huvudsakligen bara som talad språkform. (Pamp 1978, 9; Wessén 1967, 8.) De fäderneärvda bygdemålen, som länge betraktats som en döende språkform, men som än lever i antingen ursprunglig eller mer uttunnad form, är emellertid så pass olikartade att de dialekttalande från olika trakter inte fullständigt förstår varandra. De finlandssvenska dialekterna, liksom en del av dialekterna i Sverige, kan med vissa förbehåll anses som särskilda nordiska språk eftersom de klart skiljer sig genom uttal och grammatik från högspråket och andra dialekter. (Loman 1981, 15-16.)

Enligt Reuter (1983, 74) är hembygdens dialekt det verkliga modersmålet för minst en fjärdedel av finlandssvenskarna. Loman (1977, 64) skriver att de flesta dialekttalande fortsätter också att använda sig av sin dialekt hela sitt liv. Särskilt bland äldre människor är det ofta så att de behärskar fullständigt bara sitt bygdemål och inte det skriftspråkliga högspråket. Dialekten avslöjar också den talandes hemtrakt. Då man talar visar man samtidigt var man har sina rötter.

De geografiska avstånden och dialekternas stora utbredningsområde i det svenska Finland främjar bevarandet av dialekternas egenart, men ändå hotas deras existens av riksspråket som tränger in genom skolan, genom massmedia (radio, TV, press) och genom rörligheten och de livliga kontakterna med finskspråkiga samt svenskspråkiga från andra orter. Dialekterna förlorar med tiden sin särprägel och anpassar sig efter omgivningen. Språkets assimilering är dagens verklighet och den sker verkligen hastigt. Dialekternas ställning blir allt svagare, generation för generation, årtionde för årtionde. Föräldrarnas och barnens språk skiljer sig från varandra i ganska stor utsträckning beträffande både uttalet och ordförrådet. Man kan säga att klyftan mellan generationerna har fördjupats. Förhållandena mellan familj och släkt är inte mer så viktiga som tidigare. Förfädernas språk och traditioner kan vara främmande för barnbarnen av den enkla anledningen att samhället omstrukturerats och att mobiliteten har ökat i så hög grad att folk från landets alla hörn blandats. På några ställen är det nuförtiden omöjligt att hitta genuin (äkta) dialekt. Assimilationen har emellertid inte skett så snabbt i Svensk-Finland som i Sverige och dialekterna här är rätt bra bevarade. Orsaken till detta är att bygderna i Finland är perifera och dialekterna mycket egenartiga. Man måste ändå komma ihåg att finskans påverkan är i vissa delar av landet betydlig och på sådana orter kan dialekterna innehålla så många finska ord eller uttryck att de inte längre är förståeliga för enspråkigt svenskar. (Reuter 1983, 74; Wessén 1967, 10.)

Den finlandssvenska skolan spelar en oerhört viktig roll i fråga om det svenska språkets och den finlandssvenska befolkningens fortbestånd. I skolan undervisas vid sidan av språkkunskaper också sådana kunskaper som behövs för att garantera det finlandssvenska samhällets tillvaro och utveckling i framtiden. Undervisningens uppgift är både språk- och kulturförande. Det väsentligaste är att bevara finlandssvenskan som ett levande språk och att alla finlandssvenskar vid sidan av sitt modersmål (dvs. dialekt) behärskar det officiella

högspråket i tal och skrift. Bra kunskaper i standardspråket ger individen möjlighet att kommunicera med alla i hela det svenska språkområdet liksom också att delta i samtidens kulturliv via massmedia och litteratur. (Brunell 1992, 109-111.)

I Svensk-Finland råder en uppenbar motsättning mellan högspråksidealet och bruket av dialektalt talspråk. Skolans verksamhet och dess målsättning bör diskuteras. Saken har ju mer än en sida: skall man betona högspråket eller dialekten? Idealiskt vore om båda varianterna hade sin uppgift och ingendera av dessa två hamnade i en underordnad position. Mot detta mål strävar man i skolan som gör sitt bästa genom att visa hänsyn och respekt för elevernas egentliga modersmål och bygga på det så mycket som möjligt. Barnen måste kunna vara stolta över sitt hemspråk och samtidigt över sitt ursprung och inte behöva känna skam över dem. Man måste slå vakt om traditionerna och högspråket får inte tränga fram för kraftigt på dialekternas bekostnad. (Brunell 1992, 110-111; Loman 1981, 17.)

I vissa områden har högspråket i realiteten haft ganska svårt att slå igenom eftersom t.ex. finlandssvenskans normer har hämtats från rikssvenska regler och trycket från finskan samt de svenska dialekterna är starkt. Dessutom är det i några delar i Svensk-Finland i själva verket sällan man hör högsvenska talas. (Loman 1981, 19.) Således uppstår det en konflikt då ett barn med bristfällig träning i högspråket möter skolans och böckernas "obekanta" språk (Brunell 1992, 114). Skolväsendets, speciellt grundskolans, huvudsakliga målsättning är dock att de finlandssvenska eleverna lär sig att behärska så fullständigt som möjligt det finlandssvenska standardspråket för att kunna fortsätta sitt självutvecklande och -utbildande på en högre nivå.

1.2.2 Indelning av svenska dialekter

De svenska dialekterna kan delas in i sex grupper: sydsvenska mål, götamål, sveamål, norrländska mål, gotländska mål och östsvenska mål (dvs. finlandssvenska och estlandssvenska dialekter). Den finlandssvenska befolkningen är ganska utspridd eftersom den nordliga regionen, som omfattar Österbottens kustland från Karleby i norr till Sideby i söder, inte möter det svenskspråkiga bosättningsområdet i söder omfattande Åland, Egentliga

Finlands skärgård (Åboland) och kustdelen av Nyland, utan det finns ett avsevärt gap av ca 150 km mellan dem. (Wessén 1967, 5, 13.) Se bilagorna 1 och 2.

Redan 1894 utforskades de finlandssvenska dialekterna systematiskt av O.F. Hultman i undersökningen "De östsvenska dialekterna". Han var den första som föreslog en regional indelning av de svenska bygdemålen i Finland. Han delade dialekterna in i två huvudgrupper: nordfinländska och sydfinländska. I en annan indelning tog han också upp de estlandssvenska målen som en tredje grupp. Enligt Hultman hör dialekterna i Österbotten, Satakunda, Åland samt några dialekter i Egentliga Finland till den nordfinländska gruppen medan den sydfinländska gruppen omfattar de övriga målen i Egentliga Finland och målen i Nyland. (Refererat av Harling-Kranck 1981, 65-67.)

Hultmans gränsdragning har inte accepterats som sådan av alla utan den har kritiserats av hans efterföljare, speciellt av V.E.V. Wessman och O. Ahlbäck. Olika förslag till grupperingen strider dock inte mot varandra utan de kan ses som kompletterande. Wessman drar gränslinjer på basis av undersökningar om hur enskilda företeelser har spritt sig i dialekterna, men indelningar som genom denna metod uppstått kan inte anses vara mycket lyckade. Enligt Ahlbäck har Hultmans utgångspunkt varit fel. Enligt honom måste dialekternas utveckling dras tillbaka till Sverige, och genom att undersöka förändringar som skett under åren kan goda och pålitliga resultat uppnås. Dialekterna kan indelas geografiskt men kriterierna varierar i ganska hög grad. En hel del nya systematiska undersökningar om dialekternas karakteristika: struktur, ljudutveckling, böjningsformer o.d., behövs för att kunna dra slutsatser om de finlandssvenska dialekternas riktiga släktskapsförhållanden. Dessa bestämmer de verkliga gränslinjerna. (Refererat av Harling-Kranck 1981, 78-79.) Nygård (1984, 1) anser att man ytterligare kan, om man vill, dela in de finlandssvenska dialekterna i något mindre grupper som ändå innefattar flera dialekter: norra, mellersta och södra Österbotten, västra och östra Åland, västra och östra Åboland respektive västra, mellersta och östra Nyland.

1.2.3 Kännetecknande drag för östsvenska dialekter

Finlandssvenska dialekter har en mängd egendomligheter, närmast arkaismer. I det följande redogör jag för de viktigaste av dem. Jag följer både Wessén (1967, 46-47) och Reuter (1983, 74-75) men eftersom de har använt något skiljaktiga transkriberingssätt har jag bestämt mig för att göra kompromisser och komma med en egen grov beteckning, med ett par säregna drag: korta vokal- och konsonantljud skrivs helt enkelt med en bokstav, långa ljud däremot dubbelskrivs. Vokalen *e* [e] skrivs med *e* och vokalen *ä* [æ] med *ä* i alla ställningar, *o* står för [u] och *å* för [o]. I övrigt följer jag Wesséns och Reuters transkriberingssätt som på dessa punkter inte skiljer sig från varandra.

(1) Gamla diftonger finns kvar i största delen av språkområdet (inte på fasta Åland): t.ex. *stein* 'sten', *öy* 'ö'. I många dialekter möter man också sekundära (dvs. senare utvecklade) diftonger som t.ex. *ståor* 'stor', *kaole* 'kavlet'.
(2) *a*-ljud kvarstår framför *mb*, *nd*, *ld* och *ng*: t.ex. *halder* 'håller', *stang* 'stång'. Å andra sidan har kort *a* ofta övergått till *å* i t.ex. *båårn* 'barn'.
(3) Det finns flera fall med brytning än i riksspråket: t.ex. *bjära* 'bära', *jäär/jeer* 'här'.
(4) Ursprungligen kort *i* och *y* är bevarade i kort rotstavelse: t.ex. *vit* 'vett', *vita* 'veta'. Också ursprungligt kort *å* är bevarat men inte i så hög grad: t.ex. *låva* 'lova', *bråtas* 'brottas'.
(5) Konsonantförbindelserna *nd*, *mb*, *ld* och *ng* (dvs. ng-ljud+g) finns bevarade: t.ex. *haald* 'hålla', *lang* 'lång'. I Nyland har fornsvenskt *rdh* (*rð*) övergått till *rd*: t.ex. *boord*. I Karleby har denna förbindelse inte övergått till "tjockt" *l* som t.ex. i några dialekter i Österbotten och på Åland: t.ex. *boo*ɽ 'bord'. I västra delen av Nyland, liksom i karlebymålet förekommer emellertid uttal med "tunt" *l*: t.ex. *gåål* 'gård'.
(6) I några dialekter kvarstår *g*, *k* och *sk* oförmjukade även i initial ställning: t.ex. *keldå* 'källa', *skjot* 'skjuta'. Men också s.k. norrländsk förmjukning uppträder i flertalet finlandssvenska dialekter: t.ex. *taatsi* 'taket', *ryddzin* 'ryggen'.
(7) Man kan höra *g*, *h*, *l* och *d* uttalas framför *j* i ett antal dialekter: t.ex. *gjoord* 'gjorde', *hjool*, *ljoos*, *djoop*. Fornsvenskt *hv-* uttalas på vissa håll som *kv-*: t.ex. *kva* 'vad', *kvass* 'vass'. Förbindelserna *sj* och *stj* har i äkta dialekt inte sammansmält till ett *sje*-ljud utan bevarat separat uttal med *s+j* resp. *s+t+j*.

(8) Fornsvenskans inskottskonsonanter finns bevarade: t.ex. *rambla* 'ramla', *han falder* 'han faller'.

(9) Hos vissa pronomina och adverb förekommer former på *t-*: t.ex. *tu* 'du', *tin* 'din', *tå* 'då', *tär* 'där'.

(10) Kortstavighet kan sägas vara det mest karakteristiska draget hos de finlandssvenska bygdemålen eftersom den har bevarats i nästan samma omfattning som i fornsvenskan. Förbindelsen kort vokal och kort konsonant förekommer speciellt i två- och flerstaviga former: t.ex. *liva* 'leva', *bori* 'burit', *lesa* 'läsa', men också i enstaviga ord kan denna företeelse påträffas: t.ex. *vit* 'vett', *skip* 'skepp'. Bara på Åland har konsekvent stavelseförlängning ägt rum.

(11) De finlandssvenska dialekterna saknar liksom det finlandssvenska standardspråket grav accent. Den akuta accenttypen är enarådande i så gott som alla dialekter; bara i Snappertunatrakten i västra Nyland är tvåaccentsystemet i bruk. Det betraktas som ett dialektalt drag även om det har sin motsvarighet i Sverige.

(12) Apokope, dvs. bortfall av ljud eller stavelse i slutet av ett ord, förekommer i alla finlandssvenska dialekter i någon mån: t.ex. *kast* 'kasta', *mam* 'mamma', *måst* 'måste'.

Ordförrådet i dialekterna uppvisar många ålderdomligheter, men också innovationer (nyheter som inte fanns i fornspråket) och spår av inflytande utifrån. Finskans påverkan är kraftig särskilt vid gränsområden och i kommuner där båda språken används sida vid sida. En återvandring av emigranter har haft till följd att engelska lån har, speciellt i Österbotten under senare år, vunnit fotfäste i finlandssvenska dialekter. (Reuter 1983, 75.)

1.3 Om den finlandssvenska dialektforskningen

Jag skall nämna de viktigaste dialektforskarna genom tiderna men när vi närmar oss nutiden skall jag bara koncentrera mig på den österbottniska dialektforskningen p.g.a. dialektforskarnas mångsidighet och stora antal. Axel Olof Freudenthal kan sägas vara grundläggaren av den finlandssvenska dialektforskningen. Redan 1878 beskrev han i sin avhandling "Närpesmålet" dialekten i Närpes (i Sydösterbotten), som han dock inte behärskade som modersmål. Detta verk var inte fullständigt men kan anses vara mycket värdefullt och utan tvivel banbrytande inom dialektforskningen i det svenska Finland. Drygt

tio år senare publicerades skriften "Vöråmålet", om dialekten i en mellanösterbottnisk socken, av samma forskare. I denna undersökning använde Freudenthal sig av det berömda *landsmålsalfabetet* skapat av professor J.A. Lundell. (Thors 1981, 39.)

Dialekten i Pedersöre och Purmo (i Nordösterbotten) har blivit utforskade av Herman Vendell under åren 1892-95. År 1907 utgav han ett mera omfångsrikt arbete, nämligen den första ordbok över östsvenska mål som någonsin publicerats. Till exempel malaxmålet (i Sydösterbotten) har behandlats av Johannes Klockars år 1933, och karlebyforskaren K.J. Hagfors utgav sin doktorsavhandling om gamlakarlebymålet (dialekten i Karleby och Nedervetil) redan år 1891. I sin avhandling redogjorde han utförligt för dialektens ljud- och formlära. En rätt så stor mängd undersökningar beträffande målet i Karleby har under årens lopp gjorts, men Hagfors kan ändå utan vidare kallas som den första karlebymålforskaren. Man har också försökt beskriva större områden och på så sätt försökt hitta språkvarianternas skiljaktigheter och gemensamma drag. Ett exempel på beskrivning av dialekternas inbördes förhållanden är "De östsvenska dialekterna" av O.F. Hultman från år 1894. Hela det finlandssvenska dialektområdet (jämte estlandssvenska mål) är undersökningsobjekt för verket som innehåller en betydlig mängd information om både ljud- och formläran, vilket i och för sig leder till att boken blir svårbegriplig. Trots allt var och fortfarande är verket märkligt och en föregångare i flera avseenden; det kompletterades senare av Hultmans postumt utgivna "Föreläsningar över de östsvenska dialekterna" år 1926. (Thors 1981, 40.)

1920-talet var en ganska stilla tidsperiod beträffande hela den finlandssvenska dialektforskningen. Emellertid bör V.E.V. Wessmans verk från år 1925 "Samling av ord ur östsvenska folkmål", som var ett kompletterande arbete till Vendells ordbok, nämnas. På 1930-talet skrev Eskil Hummelstedt studier om användningen av substantivets bestämda form i österbottniska dialekter och om östsvenska verb (i vilka närmast närpesmålet var föremål för intresse). Bror K. Åkerblom utforskade kvevlaxmålet och dess förhållande till granndialekterna i Vörå och Korsholm. Detta arbete utkom 1940. Wessman disputerade 1936 på "De finlandssvenska dialekternas labiala vokaler I". Andra delen kom ut två år senare och i den behandlade författaren kort *a*, *u* och *å* i olika ställningar. (Thors 1981, 41-42; Solstrand 1981, 30.)

Professor Olav Ahlbäck var en av de viktigaste dialektforskarna i det svenska Finland. Hans livsverk inom dialektologin har varit oerhört nyttigt och betydande. År 1945 gav han ut "Apokopen i de finlandssvenska folkmålen" och nästa år disputerade han på "Studier över substantivböjningen i Finlands svenska folkmål". Hans största verk är utan tvivel "Ordbok över Finlands svenska folkmål" som utges sedan 1976. Detta grupparbete som leddes av O. Ahlbäck är inte slutfört än. Ahlbäck var huvudredaktör för den stora finlandssvenska dialektordboken under åren 1960-81. Efter detta gick han av med pension men medverkade i ordbokens utarbetning genom att utforska och revidera manuskriptet från 1960-talet. Han avled år 1989 och sedan dess har en grupp redaktörer (nuvarande huvudredaktör är professor Peter Slotte) fortsatt detta värdefulla arbete som bygger på Ahlbäcks manuskript och på ordboksredaktionens dialektregister. Hittills har sju häften utgivits; det sista uppslagsordet är *kyss*. Lars Huldén, en av de ledande auktoriteterna inom den finlandssvenska dialektologin, publicerade rätt många vetenskapliga uppsatser av vilka "Verbböjningen i Österbottens svenska folkmål" (1957-59), "Karlebydialekten" (1967) och "Genussystemet i Karleby och Nedervetil" (1972) är de mest beaktansvärda. (Thors 1981, 42, 44; Slotte 1992, 632.)

Från 1980-talet till idag har ett rätt stort antal undersökningar gjorts angående de finlandssvenska målen. En del dialekter har blivit studerade grundligare och mera detaljerat än andra. En av de mycket utforskade är dialekten i Närpes i Sydösterbotten. Frånsett Eskil Hummelstedts undersökningar (se ovan s. 8) skrev Ann-Marie Ivars sin licentiatavhandling år 1980 om utjämningen mellan dialekt och riksspråk hos sydösterbottniska utvandrare i Amerika. År 1988 utkom hennes verk "Närpesdialekten på 1980-talet" i vilket närpesdialekten och språket i Kristinestad har blivit relativt väl beskrivna. Ivars har även fördjupat sig i utforskningen av enskilda stadsmål i sitt verk "Stad och bygd: finlandssvenska stadsmål i ett regionalt och socialt perspektiv". Samma dialekt var också föremål för Kristina Nikulas licentiatavhandling "Väderleksterminologi i Närpes" år 1976 och för hennes doktorsavhandling "Dialektal väderleksterminologi: ordfältsstudier i Närpes-dialekten" år 1979. Ett knappt tiotal år senare (1988) publicerade hon "Om närpesdialekten: språket i kommunfullmäktige och ordspråk och talesätt".

Speciellt vid Åbo Akademi och Jyväskylä universitet har dialekterna i Österbotten blivit föremål för pro gradu- och licentiatavhandlingar. Ett avsevärt stort antal undersökningar har

gjorts vid Åbo Akademi. Barbro Wiik har behandlat kvevlaxmålets (i mellersta Österbotten) fonologi i en uppsats från år 1986 som är publicerat i Folkmålsstudier 30. Detta arbete grundar sig på hennes licentiatavhandling "Kvevlaxdialektens ljudlära" (1984). Lilian Smeds däremot har studerat oravaisdialekten (i mellersta Österbotten) i sitt pro gradu -arbete från år 1979. Pedersöremålet som talas i Jakobstadstrakten i norra Österbotten har varit forskningsobjekt bland annat för Sonja Vidjeskogs pro gradu -avhandling "Begreppsområdet vävning i Pedersöre-Purmodialektens ordförråd" (1986) och senare i hennes licentiatavhandling "Vävterminologin i en österbottnisk dialekt: ett begreppsområde i utveckling" (1993) samt i Staffan Rönnbackas pro gradu -arbete "A. Pedersöredialektens fonematiska och fonotaktiska struktur. B. Substantiv- och verbböjningen i Pedersöre-dialekten." (1984).

I de flesta dialektundersökningar vid Åbo Akademi har målen i norra Österbotten beskrivits. T.ex. har Liselotte Andersson skrivit sitt pro gradu -arbete om öjamålet (1996), May Skåtar om purmomålet (1987), Ulla Slotte om kronobymålet (1978) och Kerstin Högnabba om terjärvmålet (1993). Den dialekt jag mest är intresserad av är naturligtvis den som talas i Karleby och Nedervetil. Birgitta Maunula gjorde sin pro gradu -avhandling gällande karlebymålet år 1978 "A. Karlebydialektens fonematiska och fonotaktiska struktur. B. Karlebydialekten år 1891 och år 1978" och Tero Hannila sin år 1998 "Finska influenser i karlebymålet. En morfologisk undersökning om kodväxling". Forskarna vid Åbo Akademi har dock även varit intresserade av de sydösterbottniska dialekterna. Bl.a. har Clary Fant skrivit om petalaxmålets fonematiska struktur år 1980 medan Ulla Granfors har intresserat sig för korsnäsmålets fonematiska och fonotaktiska struktur samt för substantivböjningen i denna dialekt (1985). Båda ovannämnda arbeten är pro gradu -avhandlingar.

Vid Jyväskylä universitet har Maj-Lis Storsjö-Korpihalkola koncentrerat sig på lappfjärdsmålet i Sydösterbotten i sitt pro gradu -arbete från år 1980 "Studier över Lappfjärdsmålet" som hon är i fart med att utvidga till en licentiatavhandling. Maarit Widberg har varit intresserad av samma dialekt i sin pro gradu -avhandling "Studier i pronomen i Lappfjärdsmålet" från år 1993. Kati Lammi har först satt sig in i undersökningen av ljudläran av pedersöremålet i sin pro gradu -avhandling år 1993, och fyra år senare blev hon licentiat på

samma dialekt. Katarina Niemi däremot har utforskat finska lånord och kodväxling i karlebymålet år 1994.

En utomordentligt bra utforskad är den dialekt som talas i Sideby i södra Österbotten. Doc. Karl Axel Holmberg vid Uppsala universitet har skrivit två böcker om dialekten i fråga: undersökningen "Mål och bygd i Sideby" 1986 och textsamlingen "Siiboan berettar: bygdemål från Sideby, Skaftung och Ömossa i Österbotten" 1990.

1.4 Syftet med undersökningen

Syftet med föreliggande pro gradu-avhandling är att redogöra för karlebymålets hushållsordförråd. Min framställning avser att ge en helhetsbild av användningen av ord som är förknippade med hem och hushållsgöromål. Den huvudsakliga målsättningen är att åskådligt presentera skillnaderna mellan dialektalt och riksspråkligt språkbruk samt att beskriva karlebymålets egenskaper inom ramen för hushållsbranschen. Vid sidan av semantiska och morfologiska drag intresserar jag mig till en viss grad för de fonologiska särdragen hos orden.

Karlebymålet, som egentligen bör kallas *karleby-nedervetilmål*, talas i Karleby stad och i Nedervetil i Kronoby socken. Nedervetil ligger ungefär tjugo kilometer sydost om Karleby stad. Karlebymålet är den nordligaste svenska dialekten i Finland. Stadsvarianten av karlebymålet heter *neristassmål*. Den avviker från karlebymålet i så pass ringa mån att jag behandlar de båda varianterna som hörande till en och samma dialekt.

Jag har delat in forskningsmaterialet på semantisk basis i enstaka specifika helheter för att undvika för mycken oklarhet. Det är bara substantiven som min uppmärksamhet ägnas åt. Detta framför allt av den enkla anledningen att den övervägande delen av mitt undersökningsmaterial utgörs av substantiv.

Karlebymålets ordförråd erbjuder oerhört mycket att forska i. Min avsikt med pro gradu-arbetet är att få en inblick i dialektens fascinerande och mångsidiga natur, framför allt vad gäller dess ordförråd.

1.5 Material och metoder

1.5.1 Informanterna och språkmaterialet

Forskningsmaterialet för undersökningen utgörs av tolv inspelade intervjuer av olika längd, från 20 minuter till en timme och 22 minuter var, sammanlagt sex timmar och 53 minuter. Att så många informanter deltog i intervjuarna garanterar att undersökningsmaterialet blev mångsidigt. Inspelningarna ägde rum under våren 1998. Alla mina sjutton informanter är genuina karlebybor och har karlebymål eller neristassmål som modersmål. Två av dem är födda på annat håll, i Helsingfors och i Vasa, men flyttat till Karleby i barnaåldern. Åldersvariationen bland informanterna är ganska stor, den yngsta är född 1959, den äldsta 1915. Hälften av informanterna bor i utkanterna av staden, "på landet" som man lekfullt brukar säga medan resten är "neristassbor". Enligt svenskspråkiga i Karleby kan karlebymålet och neristassmålet inte beskrivas som en och samma dialekt. Man kan observera små skiljaktigheter t.ex. i uttal, men i mitt arbete gör jag som sagt ingen skillnad mellan dessa två varianter utan låter benämningen *karlebymål* representera båda.

Informantpopulationen består av elva kvinnor och sex män. Könsfördelningen kunde ha varit jämnare men med iakttagande av undersökningens syfte, studie över hushållsordförrådet, anser jag fördelningen vara representativ. Vad utbildning och yrken beträffar utgör informanterna en tämligen heterogen grupp. De är eller har varit sysselsatta inom olika branscher, från jordbruk till undervisning. Dessa fakta är i och för sig irrelevanta eftersom undersökningen inte är av sociolingvistisk art, men variationen kan t.o.m. anses göra undersökningen intressantare. Jag skall dock inte försöka förklara skillnaderna mellan olika människors språkvanor genom enstaka icke-språkliga faktorer.

De dialekttalande i Karleby möter finska och standardsvenska nära nog dagligen i olika sociala situationer; bl.a. i affärer och ämbetsverk, på arbetsplatsen, i umgänge med vänner och bekanta samt via massmedia. En del av mina informanter är gifta med finskspråkiga. Alla talar mer eller mindre flytande standardsvenska och de flesta också finska. Trots allt detta anser jag att alla jag intervjuat kan dialekten tillräckligt bra för att representera genuina talare av dagens karlebymål. Dialekter såsom alla språk i allmänhet står under ständig förvandling. Dialekten förändras med tiden och var och en av dess talare påverkar utvecklingen genom sitt sätt att tala sitt modersmål.

1.5.2 Inspelningarna

Egentligen var det en ganska svår uppgift att få tag i lämpliga informanter, eftersom jag själv är finskspråkig och inte har så många bekanta bland finlandssvenskarna i staden. Slutligen gick allting dock problemfritt. Jag bara tog fram telefonen och började ringa upp sådana karlebybor som jag visste var svenskspråkiga. Var och en av dem jag talade med var hjälpsam och villig att delta i min undersökning efter det jag noggrant förklarat vad det gällde.

När jag gick hem till informanterna där inspelningarna ägde rum, hade jag med mig en stor mängd bilder av föremål och saker som mer eller mindre hör samman med hushåll och hemmiljö. Å ena sidan var användningen av bilder en lyckad lösning eftersom informanterna inte behövde påminna sig om hushållsordförrådet utan bilderna fungerade som hjälpmedel, men å andra sidan blev berättandet en aning katalogartat. Två av informanterna fick jag intervjua under ett möte neristassborna emellan, anordnat av *Vi Neristassbor-föreningen.*

Stämningen vid inspelningssituationen var rätt informell; jag lät informanterna fritt berätta vad de såg på bilderna och vid behov ställde jag en och annan fråga och sålunda liksom "ledde" talet i en viss riktning. Jag märkte att generellt ville informanterna berätta om gamla tider eftersom då dialekten liksom bättre blev till. I allmänhet försökte jag hålla mig tillbaka så mycket som möjligt för att med min standardsvenska inte påverka dialekten. Tidtals blev informanternas dialekt ändå färgad av standardsvenska eller t.o.m. finska. Detta speciellt då samtalsparterna började diskutera dialektens egenskaper. För att undvika bruket av icke-

dialektala konstruktioner och ord uppmuntrade jag informanterna inom vissa gränser att tala om ärenden som låg nära till deras vardagliga liv. I mera formella situationer med "allmänna och obekanta" diskussionsämnen händer det ofta att den dialekttalande så att säga automatiskt knäpper på standardspråket. Alla visste att det var just hushållsordförrådet som var mitt undersökningsobjekt men de kunde inte veta hur jag skulle gå tillväga med det.

Studiet av primärmaterialet, dvs. de inspelade samtalen, inleddes med att jag lyssnade på kassetterna upprepade gånger. Därefter började jag systematiskt upppteckna allt jag hörde. Translitteringen var ett svårare arbete än väntat, även om bandfabrikaten var av god kvalitet. Naturligt och spontant tal innehåller ansenligt mycket avbrott, återtagningar, pauser, oklarheter och mumlande. Till sist gjorde jag ordlistor av substantiv, adjektiv och verb, och påbörjade en analys. Adjektiven och verben övergav jag senare då jag bestämde mig att min undersökning baserar sig endast på substantiv.

1.5.3 Ljudbeteckningen

Ett av de typiska dragen för dialekt är att den nästan uteslutande existerar i talad form. Trots att dialektens ställning är fortfarande stark i Karleby är det verkligen sällan man möter skriven dialekt, med undantag av dialektundersökningar. Därför är det komplicerat att komma med ett tillräckligt tydligt men ändå tillförlitligt beteckningssätt. Jag har bestämt mig för att använda mig av min egen grova beteckning som bygger på det vanliga alfabetets bokstäver. De dialektala exemplen blir lättlästa och "ser ut" som dialekt. För läsarens lättnad är de fria från landsmålsalfabetets svårbegripliga krumelurer. Jag normaliserar uppteckningarna hela framställningen igenom, även då jag citerar uppteckningar gjorda av andra dialektforskare. Av praktiska skäl har jag uteslutit fonemtecknen /.../, även om de i princip borde vara markerade; dvs. min grova beteckning representerar en fonematisk transkription.

Korta vokal- och konsonantljud betecknas med ett tecken, längd anges däremot hos både vokaler och konsonanter genom dubbelskrivning, t.ex. *glas* 'glass', *glaas* 'glas' och *bork* 'burk', *borkka* 'burkar'. Om en konsonant står i slutljud stavas den helt enkelt med ett tecken oberoende av dess fonematiska längd. Diftonger betecknas med två vokaltecken, t.ex. i *stein*

'sten'. Observera att finlandssvenskans och de finlandssvenska dialekternas tonlösa klusiler (*k*, *p*, *t*) är oaspirerade i alla ställningar. Dialektord *kursiveras* och standardspråkliga former understryks. Pauser och verkligen otydligt tal återges med tre punkter [...].

Förklaringar av ljudtecken:

a	motsvarar i alla ställningar det s.k. allmäneuropeiska *a*-ljudet som i man.
e	varierar fritt mellan ett öppet *ä* eller och slutet *e* som i standardspråkets lätt, lett.
i	liknar finlandssvenskans *i*, t.ex. i diska.
o	påminner om finskans *u*, t.ex. i musta och det finlandssvenska standardspråkets *o*, t.ex. i ost.
y	är det vanliga finlandssvenska *y*-ljudet, t.ex. i tycka.
å	motsvarar riksspråkets *å* (stavat *å* eller *o*), t.ex. i tolv, slå.
ä	motsvaras av öppet *ä* i alla ställningar, såsom i standardspråkets färre och finskans äiti.
ö	är halvslutet och påminner om finskans *ö*. Ett följande *r*-ljud påverkar inte uttalet av *ö*, t.ex. i öst och öra.
gg	är *g*-ljud med högbart *g*, t.ex. i dialektens *kårgg* 'korg', *manggle* 'mangeln'.
sj	är det finlandssvenska riksspråkets *sje*-ljud, t.ex. i sjö, kanske.
ts	är en typ av *tje*-ljud med klart hörbara /*t* + *s*/, t.ex. i rikssvenskans tsarinna.
dz	betecknar ett för karlebymålet typisk ljud. Det är detsamma som *ts* men tonande, t.ex. i *dzera* 'göra'.

1.6 Om lexikografi och lexikologi

1.6.1 Om terminologi

Eftersom det i föreliggande undersökning handlar om lexikala enheter, vill jag i det följande kort vidröra vissa begrepp inom det lexikala området. Enligt Svensén (1987, 1-2) kan begreppet *lexikografi* inte definieras med ett enda ord eftersom det har flera olika betydelser.

En definition är "vetenskap om ordböcker" eller "utarbetande av ordböcker" men man behöver inte ägna sig åt ordboksförfattande för att arbeta med lexikografi. En något mera vidsträckt definition lyder på följande sätt: *en verksamhet som går ut på att observera och beskriva enheter ur ett (eller flera) språks ordförråd och ordkombinationer*. Lexikografi betyder också framställning av olika metoder och teorier som utgör grunden för denna observering och beskrivning. Begreppet *lexikologi* är inte synonym till lexikografi, utan lexikologi betraktas som *vetenskap om ordförrådets struktur och andra egenskaper*. Semantiken (betydelseläran) och morfologin (ordbildningsläran) hör således till lexikologi, inte lexikografi.

En ordboks uppgift är inte att lämna upplysningar om den omgivande världen utanför språket utan att beskriva huvudsakligen språkliga enheter. Det språkliga tecknet (*ordet*) består av ett uttryck (*form*) och ett innehåll (*betydelse*) och det har en *funktion* (sätt att uppträda med andra språkliga tecken). Ordboken behandlar ordens eller ordkombinationernas egenskaper på ett mångsidigt sätt. Den redogör för det första för ordens formella egenskaper: hur de stavas, uttalas, böjs och bildar nya ord. Sedan ges uppgifter om betydelsen hos uppslagsorden: de semantiska egenskaperna beskrivs. För det tredje behandlas ordens kombinatoriska egenskaper: hur uppslagsordet fungerar i kombination med andra ord. Också några upplysningar av icke-språklig natur förekommer i en ordbok. Läsaren får någon uppfattning om de pragmatiska egenskaperna, dvs. hur orden används i olika situationer. En del av de enspråkiga ordböckerna anger ytterligare ordens etymologi, ordens härkomst. Man får information om hur orden bildats och utvecklats. Det historiska perspektivet skär längs tidsaxeln igenom alla ovannämnda egenskaper. (Svensén 1987, 4, 7.)

I det följande refererar jag Malmgren (1994, 12-13, 18) som behandlar svårigheten att definiera ordet *ord*. Det svenska ordförrådet innehåller ett väldigt stort antal ord. Språkets lexikon består av t.o.m. hundratusentals olika självständiga enheter. Men vad är ett ord för någonting? Det enklaste sättet vore identifiera orden i en skriven text som en följd av bokstäver som står mellan två mellanrum. Ordet som står som uppslagsform i en ordbok är alltid ordets grundform. En del av orden har naturligtvis olika böjningsformer och frågan heter om dessa skall betraktas som självständiga ord eller som hörande till samma ord. Oftast får grundformen representera ett ords alla böjningsformer. Denna grundform kallas för ett *lemma*.

Ett ordpar som t.ex. *tycka om* är sammansatt av två ord men behandlas också som bara ett lemma. *Homonymi*, flera ord med olikartad betydelse men med samma stavningssätt och *polysemi*, ett ord som har två eller flera betydelser men med en förbindelselänk mellan varandra, vållar problem då man måste avgöra vad som är ett ord. Är t.ex. *plan*, *planet* 'flygplan', 'jämn yta' och *plan*, *planen* 'projekt' eller t.ex. 'plan för fotboll' två olika ord eftersom deras betydelser är skilda, eller ett och samma ord eftersom den grafiska formen är likadan i grundform? Hur är då situationen med t.ex. *stjärna* 'lysande himlakropp' eller 'framstående person' som har två olika bemärkelser men med lika böjningsformer? Det är inte nödvändigtvis helt lätt att svara lexikaliskt på en så enkel fråga som: vad är ett ord?

1.6.2 Om ordförrådet

1.6.2.1 Enkla ord, sammansättningar och avledningar

Ett språk förändras under tidernas lopp och i synnerhet är ordförrådet utsatt för ständig utveckling. Orden uppstår, förändrar sig till form och innehåll, lever en längre eller kortare tid eller helt enkelt kommer ur bruk och faller i glömska. (Ekenvall 1971, 1.) Malmgren (1994, 23) konstaterar att ett språks ordförråd består av enkla korta ord, sammansättningar och avledningar. Till de korta enstaviga orden i svenskan hör bland annat de s.k. formorden, prepositioner, konjunktioner, artiklar och pronomen. Många av dessa hör till språkets vanligaste ord, och av ekonomiska skäl är de korta.

Ordförrådets omdaning och utvidgning sker vid sidan av inlåning genom nybildningar (sammansättning och avledning). Ett *sammansatt* ord är ett ord som består av två eller flera huvuddelar varav den sista uppbär grundbetydelsen och den förra en precisering till den sista. I praktiken kan vilken ordklass som helst ligga till grund för sammansättningar. De enklaste sammansättningarna består av bara två rotmorfem men ofta påträffas sammansättningar vilkas senare led är en avledning. En del av de gamla sammansatta orden har omformats på så sätt att de inte längre betraktas som sammansättningar utan som enkla ord, t.ex. fornsvenskans *stav-karl* har blivit *stackare*. I vissa fall har utvecklingen gått i motsatt riktning och ett enkelt ord

uppfattas som ett sammansatt ord, t.ex. *radband* uppfattas som sammansättning av orden *rad* och *band* även om det i själva verket kommer av *rav* 'bärnsten' och *band*. (Ekenvall 1971, 13-15.)

Sammansättningar med två leder kan bildas på flera olika sätt. Förledens form är inte alltid densamma. Följande bildningstyper är de vanligaste. Förleden är ett ord som inte böjs eller ett ord i grundform: *utåt*, *trofast*, en förkortad form av ord som vanligtvis förekommer med ändelse: *flicka* : *flickskola*, ett substantiv i genitivform: *samvetskval*. Den kan också uppvisa en bindevokal av olika art: *kungakrona*, *oljelampa*, *tungomål*, *gatukorsning*, eller undergå en förändring som påverkats av främmande språk: *rosenbuske*, *wienerbröd*. I några enstaka fall är förleden i bestämd form: *hälftenbruk*. En och samma förled kan ha varierande form beroende på efterleden: *tide-varv*, *tid-tabell*, *tids-anda*. De båda formerna *bord-lampa* och *bords-lampa* är accepterade. (Ekenvall 1971, 14-15.)

Nybildning genom *avledning* (t.ex. *mäta* : *mätning*) var förr i världen ett effektivt sätt att skapa nya ord och det är det faktiskt numera också, men mönstren är olikartade. Olika ordklasser och nya ord kan bildas genom att foga en avledningsändelse, ett suffix eller ett prefix och eventuellt ett fogemorfem, till ordbildningsstammen: t.ex. *barn-s-lig*. Ofta är avledningarna försedda med både prefix och suffix och de kan vara flera liksom också rotmorfem, t.ex. *o-trev-lig-het*. (Ekenvall 1971, 15-16; Malmgren 1994, 45.)

I fornspråket försiggick uppkomsten av nya ord inte på ett så här enkelt sätt utan schemat var långt mer invecklat. Endast etymologerna kan följa utvecklingen som skett med hjälp av avljud, omljud, andra ljudövergångar och olika avledningsändelser, t.ex. *bot-bättre*. Största delen av de ålderdomliga ordbildningstyperna är inte längre produktiva utan andra typer, vilka också kan vara rätt gamla, är i bruk idag. (Ekenvall 1971, 16-17.)

Malmgren (1994, 47, 69) delar in suffixen i substantiviska, adjektiviska och verbala suffix. Detta därför att det är suffixet som bestämmer till vilken ordklass ordet i fråga hör. Användningen av olika suffix möjliggör ordklassövergångar och en viss typ av syntaktisk och stilistisk variation. Prefixen förändrar inte huvudordets ordklass och därmed är de inte av så stor vikt som suffixen i svenskan.

1.6.2.2 Arvord

Svenskans ordförråd indelas traditionellt i arvord, lånord, främmande ord och citatord. Skarpa gränsdragningar termerna emellan är nära på omöjligt att göras. Enstaka ord, som t.ex. *rike*, betraktas ofta som fäderneärvda även om de i själva verket är ursprungligen inlånade från andra språk. Deras främmande härkomst endast kan avslöjas av hemmastadda etymologer. Med arvord menar man i allmänhet mycket gamla, nedärvda ord som sedan urminnes tider funnits i språket. (Ekenvall 1971, 1.) De fanns redan i något av svenskans urspråk, t.ex. i urnordiskan eller ännu tidigare, t.ex. i urgermanskan eller indoeuropeiskan. Man kan hitta motsvarigheter till de svenska arvorden i de övriga nordiska språken och t.o.m. i andra språk inom den indoeuropeiska språkfamiljen. (Molde 1983, 47.) Till arvord hör många av språkets vanligaste ord, t.ex. *moder*, *barn*, *hus*, *ko*, *röd*, *gärna*, *äta* osv. och de utgör grundstommen i ordförrådet. (Ekenvall 1971, 2).

1.6.2.3 Lånord och främmande ord

Under samnordisk tid och redan tidigare har kulturell utveckling fört med sig nya ord och uttryck från andra kulturer. En del nya ord skapades dock inom språkets egna ramar med hjälp av nybildningar av olika slag. Mängder av nya lånord kom till användning under vikingatiden (ca 800-1050) då kristendomen och skriftkulturen från det övriga Europa vann terräng i Norden. Inflytandet utifrån nådde ändå sin kulmen under 1300-talet då affärsmän från Nordtyskland kom till Sverige (och hela Nordeuropa) för att bedriva handel. Under den s.k. hansatiden fick svenskan mängder av lågtyska lånord i sitt ordförråd. (Karker 1983, 4; Molde 1983, 47.)

En skarp gräns mellan lånord och främmande ord kan inte dras. För *lånord* kallas i språkvetenskapliga sammanhang sådana svenska ord som tagits från ett annat språk men som fullständigt införlivats med det svenska språket eller åtminstone i den mån att de inte längre känns som osvenska tack vare sin helt svenska dräkt och användningssätt. Inlåningen kan ske

antingen direkt genom det talade språket eller indirekt genom litterära verk. (Ekenvall 1971, 2.) Med *främmande ord* menas däremot ord som p.g.a. sin särprägel (uttal, stavning, böjning, betydelse, tryckfördelning, ordbildning eller användningssätt) avviker klart från svenska språkvanor. Också ordets längd kan tyda på dess främmande ursprung. De osammansatta svenska orden är i allmänhet tämligen korta. Ord som idag betraktas som främmande kan om några decennier bli lånord som uppfattas som fullt svenska. (Ekenvall 1971, 9.)

Karl-Hampus Dahlstedt (1971, 15) poängterar: "De två adjektiven *diabolisk* och *djävulsk* har samma främmande ursprung, men för den nusvenska språkkänslan framstår det förra som främmande, det senare som svenskt. Av detta exempel måste den slutsatsen dras att åtskillnaden mellan främmande ord och lånord som känns som svenska i n t e är av etymologisk art, även om den ytterst är språkhistoriskt b e t i n g a d ." Han fortsätter (a.st.): "Medan termerna *lånord* och *arvord* är språkhistoriska, hänför sig termen *främmande ord* till det nutida språkmedvetandet."

Wessén (1967, 67, 96) säger att i dialekterna är gamla ord och talesätt ofta väsentligt bättre bevarade än i riksspråket. Dialekterna är mera konservativa och deras ordförråd är ofta mycket ålderdomligare än riksspråkets. Mestadels består målens ordförråd av samma ord som högspråkets, men några av de högspråkliga orden är fullständigt främmande för den dialekttalande. Ord som hör samman med det moderna kulturlivet, betecknar abstrakta begrepp eller för det mesta brukas skriftligt och sällan i talat språk, har inte blivit allmänna i dialekter. En betydande del av dessa ord består av inlånade ord. Trots det kan man inte påstå att dialekterna skulle vara helt fria från främmande inflytelser. Särskilt lågtyska ord från hansatiden har till det praktiska livets behov upptagits i bygdemålen, delvis andra än de som finns kvar i dagens riksspråk.

1.6.2.4 Översättningslån och citatord

Man kan också låna betydelser från andra språk genom att översätta främmande ord till svenskan. De s.k. översättningslånen är ytterst vanliga. För det mesta är de sammansatta ord eller flerledade ordfogningar. (Ekenvall 1971, 8-9.) Bergman (1971, 33-34) omtalar att ett ord

har en yttre och en inre sida, dvs. formen och betydelsen. I översättningslånen är antingen tanken eller betydelsen lånad. Ordets främmande utseende har byts ut mot ett inhemskt men betydelsen är till början främmande tills man vänjer sig vid bemärkelsen som ofta är helt ny för hela samhället, och så småningom accepteras lånet i mottagarspråket. Översättningslånen skulle kunna beskrivas som lånord till hälften. Andra länders språk kan t.o.m. ge ett redan existerande svenskt ord en ny betydelse.

Översättningslånens raka motsats är citatlånen som tagits i svenskan som sådana, direkt och oförändrat från det långivande språket (Bergman 1971, 36). Både stavningen och ofta också uttalet bibehåller sitt originella beteendemönster. I allmänhet förses citatordet i tryck med citationstecken, varav namnet, med någon annan stilsort, t.ex. kursivering eller ett "så kallad", "som det heter" e.d. Lån av detta slag tas ofta som tillfälligt lån men de mest användbara och lämpliga kan med tiden bli främmande ord eller rent av lånord. (Ekenvall 1971, 10-11.) Tekniska termer och andra speciella ord inom enstaka fackområden, person- och ortnamn, namn på importerade varor samt ting som inte har motsvarigheter hos oss översätts eller försvenskas ofta inte alls utan lämnas orörda. (Bergman 1971, 37.)

2 OM KARLEBYMÅLET

2.1 Om språkområdet Karleby

2.1.1 Historia och näringsgrenar

Karlebytrakten blev bebyggd relativt sent. Kolonisationen var länge periodisk och tillfällig då invånarna från landets inre delar kom till kusten för att jaga och fiska. Dessa vandrare var samer och finnar, som har lämnat spår efter sig i traktens ortnamn. Om den första svenska befolkningens ålder har vetenskapsmännen haft avvikande åsikter. Språkforskaren T.E. Karsten ansåg att svenskarna har bebott området redan under förhistorisk tid. Han byggde sitt påstående på det historiska faktum att det har hittats fornfynd som tyder på att en befolkning

av germanskt ursprung har levt i trakten och enligt honom härstammar dagens svenskar från denna population. Emellertid fattas det argument från perioden 800-1100 varigenom den svenska befolkningen kan betraktas som icke-bestående, och man kan begrunda om dessa första germaner överhuvudtaget har något förenande band med de som kom senare. I allmänhet är forskarna av samma åsikt om att huvudparten av den nuvarande bosättningen har uppstått först under historisk tid (kring 1100-talet och senare) och speciellt när det andra korståget i mitten av 1200-talet företogs och Finland kom under direkt svenskt inflytande genom inlemmandet i det svenska riket. (Mickwitz & Möller I 1951, 4-5.)

Från medeltiden är de historiska handlingarna angående Karleby beklagligtvis fåtaliga. Orsaken till detta är att det var först och främst kyrkans män som var skrivkunniga och lämnade efter sig skriftliga dokument, och så gott som alla församlingar var lokaliserade närmast i södra Finland. De kristna aktstyckena är betydelsefulla vid utforskandet av någon enstaka sockens historia. Det har hittats skriftliga belägg som påvisar att på 1200- och 1300-talen hade kristna svenskar befolkat kustområdet upp till nuvarande Nykarleby- och Karlebytrakterna. (Back 1967, 323-324.) Kustaa Vilkuna framhäver att hälsingar slog sig ned i Karlebytrakten vid Bottniska viken eftersom de av gammalt ägde viktiga fångst- och fiskeplatser i området. Vidare påstår han att det vid sidan av svenskspråkiga också fanns finska jägare och fiskare som slagit sig ned i dessa nejder för att utöva sin verksamhet. (Back 1967, 342.)

Ännu på 1400-talet hörde Karleby till Pedersöre storsocken (ett väldigt område från Munsala och Jeppo i söder till Kemi i norr och från kusten till Viitasaari och Saarijärvi i öster) från vilken det avskilts till en självständig församling troligen på 1490-talet. (Krook 1967, 192; Back 1967, 324).

Det finns olika förklaringar, mer eller mindre trovärdiga, till namnets *Karleby* (tidigare *Karlaby*) ursprung. Enligt folktradition härleder sig namnet från Karl Knutsson Bonde, Sveriges konung på 1400-talet, men sakskälen talar mot denna förklaring emedan man den tiden veterligen inte gav namn efter någon världslig makthavare, och dessutom har formen Karleby påträffats i en urkund, daterad till ca 1375, som har samband med heliga Birgittas helgonförklaring. Således skulle namnet vara 100 år äldre än vad folktraditionen berättar. Det

har också påståtts att Karleby betyder männens, böndernas by eftersom formen *karla* kan även representera en gammal genitiv pluralis "karlarnas, männens". (Mickwitz & Möller I 1951, 2-3.) Även ett släktnamn, nämligen *Kalle*, kan ha gett upphov till namnet Karleby, som med all sannolikhet är ursprungligen svenskt, oberoende av varifrån det kommit (Back 1967, 352, 445).

Staden *Gamlakarleby* grundades den 7 september 1620 genom Gustav II Adolfs, Sveriges dåvarande kungs, åtgörande och den skulle heta "Gamble Carleby". *Ristrands* och *Kvikants* byar lades till grund för den nya staden. (Mickwitz & Möller I 1951, 13-14.) Fram till 1950-talet skrevs det nya namnet ofta isär, *Gamla Karleby*. År 1926 fick landskommunen namnet *Karleby* (på finska *Kaarlela*). År 1977, till följd av en kommunsammanslagning (socknen Karleby och staden Gamlakarleby förenades) återfick staden sitt ursprungliga namn *Karleby*, på finska *Kokkola*. (Slotte 1978, 14.) Det finska namnet, som fanns belagt redan på 1600-talet, härstammar förmodligen från havsviken *Kokkolahti* (Krook 1967, 192; Back 1967, 445).

När det gäller en kuststad så spelar havets omedelbara närhet en betydande roll. Så är situationen i Karleby och har alltid varit. Näringslivet stod i nära beroendeförhållande till stadens geografiska läge. Båtbyggartraditionen var vid grundläggningen av staden mycket stark i Gamlakarlebytrakten. Farkoster tillverkades för eget behov eftersom man försörjde sig mycket på fiskeri och handel. En avsevärt del av de tillverkade båtarna såldes till andra städer och länder. Karlebyborna bedrev import av närmast salt, mjöl, tyger och lyxvaror. Den definitivt viktigaste exportvaran var tjära som exporterades i stora mängder, men det fanns också andra exportartiklar som fördes utomlands, t.ex. smör, ost, brännved, fiskprodukter, kött, hudar och skinn. Eftersom tjärbränningen var en viktig näring i Gamlakarleby finns det en tjärtunna i stadens vapen. (Mickwitz & Möller I 1951, 102; Min hembygd Karleby 1987, 90-91.)

Fram till 1800-talet var havet den absolut viktigaste samfärdsleden. Kontakterna mellan gamlakarlebybor och invånare från landets andra städer och t.o.m. andra länder var livliga i handelns tecken. (Min hembygd Karleby 1987, 91.) På 1800-talet började trävaruexporten stadga sig och sågar tillverkade en massa bräder som vann mark som exportartikel och t.o.m. trängde undan försäljningen av tjära (Möller 1970, 246). Skeppindustrins glansdagar var förbi

när 1900-talet närmade sig. Samtidigt utvecklades skinn- och läderindustrin, som än idag är vital och utgör en viktig näring i trakten. (Min hembygd Karleby 1987, 90-91, 95.) Lantbruket och boskapsskötseln samt hantverket får ej glömmas då stadsbornas inkomstkällor är i fråga (Mickwitz & Möller I 1951, 114).

I dag är Karleby det livskraftiga centrumet för handel, kultur och administration i landskapet Mellersta Österbotten. I mitten av 1900-talet etablerade sig storindustrin på orten och det har haft till följd att folk från landsbygden omkring staden har sökt sig till närheten av arbetsplatser. På grund av den häftiga tillväxten har staden förvandlats från en småstad till en medelstor industristad. (Saloniemi 1988, 104.) Storindustrin representeras på orten av Kokkola Chemicals Ab samt av de stora produktiva fabrikerna Outokumpu och Kemira. Drygt en femtedel av stadens invånare får sin utkomst inom industrin. Servicenäringarna sysselsätter däremot drygt en tredjedel av befolkningen eftersom affärsverksamheten i staden är livlig. Inom handel, byggnadsbransch, transport och kommunikation samt skogs- och jordbruk arbetar ungefär resten av löntagarna. (Karleby stads informationsfil på Internet, se litteraturförteckningen.) I tabell 1 anges arbetsplatser med procenttal.

Tabell 1. Arbetsplatser i Karleby enligt näringsgrenar 31.12.1999

Näringsgrenar	Arbetsplatser	%
Jord- och skogsbruk	311	2,1
Industri	3272	22,2
Handel, hotell- och restaurangverksamhet	2507	17,0
Byggnadsindustri	1056	7,2
Transport och kommunikation	1079	7,3
Finansierings-, fastighets- o.a. service	1230	8,3
Samhällelig och personlig service	4828	32,7
Obekant	475	3,2
Sammanlagt	14758	100,0

(Karleby stads informationsfil på Internet)

De mest betydande arbetsgivarna i Karleby är Karleby stad, Outokumpu Zinc Ab, OMG Kokkola Chemicals Ab, Kemira Chemicals Ab, Kemira Fine Chemicals Ab, Mellersta Österbottens centralsjukhus och Karlebynejdens hälsocentral (enligt Karleby stads informationsfil på Internet).

2.1.2 Den språkliga situationen

Vid uppkomsten av den nya staden på 1620-talet var majoriteten av befolkningen svenskspråkig. Som sådan bibehöll sig situationen fram till första hälften av 1900-talet, då flera strukturella förändringar ägde rum, vilket i och för sig gjorde att industrialiseringen och därmed flyttningsrörelsen fick ny fart. Inflyttning till Karleby från enspråkigt finskspråkiga delar av landet var omfattande. Den successiva förfinskningen ledde så småningom till att den svenska majoriteten hamnade i minoritetsposition. (Saloniemi 1988, 104.)

Under de senaste decennierna har de svenskspråkigas procentuella andel i Karleby minskat i tilltagande fart. Se tabell 2.

Tabell 2.

1950	1960	1970	1980	1990	1996
40,8 %	33,7 %	24,8 %	21,4 %	20,1 %	18,9 %

(Finnäs 1998, 23.)

På Karleby stads webbplats ges ännu nyare information om befolkningsutvecklingen: vid årsskiftet 2000/2001 var totalbefolkningen 35 539 varav finskspråkiga 28 616 (80,5 %) och svenskspråkiga 6 562 (18,5 %).

Sammanfattningsvis kan tre huvudorsaker till att finlandssvenskarnas andel av totalbefolkningen sjunkit nämnas: emigration, låga födelsesiffror och förfinskning genom finsk emigration och blandäktenskap. Den ojämförligt viktigaste orsaken utgör emigrationen som har proportionellt sett varit märkbart större bland de svenskspråkiga än bland de

finskspråkiga eftersom svenskspråkigas anpassning i Sverige tack vare deras modersmål i stort sett är smärtfri. (Allardt & Starck 1981, 120.) Brist på högre utbildning medför bortflyttning bland ungdomar. Efter studierna stannar dessa välutbildade emigranter i arbetsför ålder ofta kvar på studieorten på grund av hemortens dåliga utbud på tjänster som motsvarar utbildningen. (Ahlskog-Sandberg 1982, 98.)

Som en annan orsak utges låg nativitet bland den svenskspråkiga befolkningen, vilket i sin tur är en följd av emigrationen. Det är ju oftast unga människor i fertil ålder som av någon orsak emigrerat. Hela Finlands befolkning, men speciellt finlandssvenskarna, håller på att förgubbas och förgummas. Ålderspyramiden står på huvudet. (Broo 1978, 11.)

Den finlandssvenska befolkningsgruppens existens och fortbestånd påverkas starkt av förfinskningen. Eftersom många finlandssvenskar och finskspråkiga lever sida vid sida integrerade med varandra är möjligheten att hitta en tänkbar äktenskapspartner inom den andra språkgruppen stor. (Broo 1978, 16.) Barnen i tvåspråkiga familjer blev tidigare oftast finskspråkiga eftersom omgivningens språk påverkade kraftigt. I dagens samhälle har föräldrarnas utbildningsnivå en ökad betydelse då man "väljer" barnens modersmål. Ju högre utbildad den svenskspråkiga föräldern är desto säkrare är att barnet blir svenskregistrerat. Under de senaste åren har intresset för svenska och tvåspråkighet i allmänhet ökat, vilket i och för sig bidrar till svenskspråkiga barns ökande andel. (Finnäs 1995, 2, 4.) Ungdomens språk är dock starkt beroende av omgivningens språk (Karleby är ju en kraftigt finskdominerad stad) och därför kan svenskspråkiga unga riskera att överge sitt språk, t.ex. därför att de umgås mycket med sina finskspråkiga vänner.

Hurdant är då Karleby som språkmiljö idag? De båda språkgrupperna i staden lever i inbördes sämja, även om man på sina håll kan möta negativa attityder gentemot den andra språkgruppen. I Karleby finns det egentligen inte ytterst många enbart svenskspråkiga, utan de flesta kan mer eller mindre finska. På finskt håll är den procentuella andelen tvåspråkiga avsevärt mindre. Trots allt har svenska språket ändå en ganska etablerad och stark ställning på orten.

Möjligheterna att få svenskspråkig grundutbildning i Karleby är goda, eftersom åtta svenskspråkiga lågstadieskolor, en svenskspråkig högstadieskola samt ett svenskspråkigt gymnasium fungerar i staden. På finskspråkig sida finns det nio lågstadieskolor, tre högstadieskolor och två gymnasier samt en gymnasiums vuxenlinje.

I allmänhet är de svenskspråkiga nöjda med sitt modersmål, vilket i de flesta fall inte är standardsvenska utan dialekt. Den används gärna i de mest olika sociala situationer, t.o.m. med finskspråkig personal t.ex. i affärer. Det händer rätt ofta att den svenskspråkiga talar standardsvenska, sin svenska dialekt eller en s.k. blandning av dessa två varianter medan samtalspartnern talar finska. Förståelsen brukar också fungera på detta sätt och båda parterna är nöjda.

Karlebynejden har en egen svenskspråkig tidning, *Österbottningen*, grundad år 1889. Den kommer ut sex dagar i veckan. Finlandssvenskarna har inte någon egen, helt finlandssvensk tv-kanal trots flera försök att få en. *Finlands Svenska Television* (*FST*) producerar svenskspråkiga tv-program och programutbudet är brett inom alla programkategorier. Också Sveriges Televisions kanaler syns bra i kusttrakten och särskilt svenskspråkiga karlebybor drar med glädje nytta av denna möjlighet.

Finlands Rundradio (*Yle*) utsänder svenskspråkiga radioprogram över två finlandssvenska radiokanaler, *Radio Extrem* och *Radio Vega*, som tillsammans bildar *Finlands Svenska Radio* (*FSR*). Sändningsnätet täcker hela Finland. I början av juni 1999 startade de båda kanalernas gemensamma *Nattradio* så att svenskspråkiga sändningar kan höras dygnet runt, sju dagar i veckan.

Lokala hembygdsföreningar bedriver olika slags verksamheter men deras huvudsakliga uppgift är slå vakt om traditionerna och speciellt om den svenska dialekten i staden, *kåkkålasprååtsi, kåkkåladialekte*, dvs. *karlebymålet*. Föreningen *Vi Neristassbor* främjar bevarandet av den finlandssvenska identiteten och den egenartade dialekten genom att hålla möten där dialekt, *neristassmål*, talas och genom att samla in abstrakta och konkreta minnen från Neristan, bl.a. foton och berättelser på dialekt som spelats in på band. *Neristan* är den

skyddade gamla trähusstadsdelen i mitten av staden. *Karleby Ungdomsförening* i sin tur uppför varje år pjäser om stadsbor på karlebymål.

Inom stadens gränser talas två olika dialekter, *karlebymål* och *öjamål*. Egentligen är det tre om *neristassmålet* räknas till en egen dialekt; visserligen ligger den så pass nära karlebymålet så att jag i föreliggande arbete inte gör någon skillnad mellan dessa två. Begreppet karlebymål representerar således genomgående också stadsvarianten, neristassmålet. Utbredningsområdet för karlebymålet omfattar hela den gamla lantkommunen Karleby samt gamla Nedervetil socken (numera en del av Kronoby kommun) sydost om Karleby. Dialekten i Karleby kallas därför också *karleby-nedervetilmålet* men för tydlighetens och korthetens skull talar jag bara om *karlebymålet*. I den gamla socknen Öja som ligger sydväst om Karleby talas *öjamål*. I min avhandling tar jag endast hänsyn till karlebymålet, inte till den dialekt som talas i Öja. (Min hembygd Karleby 1988, 7.) Se bilagorna 3 och 4.

Karleby är den nordligaste stad i Finland där svenska talas. I norr gränsar Karleby till enspråkigt finskt område, i öst och i söder till tvåspråkiga kommuner. Det är karlebymålets ställning som gränsdialekt som ger den ett särskilt intresse. Närheten till och de livliga kontakterna med det finska språkområdet har medverkat till att inflytandet varit reciprokt. I Karleby har finska och svenska talats sida vid sida under flera århundraden. Därför är det uppenbart att svenskan här uppvisar en massa direkta finska lånord och även längre finska sekvenser. Oftast kan de svenskspråkiga flytande finska och av den avledningen blandar de in en stor mängd lämpliga finska ord och talesätt i sitt tal, t.ex. *Hy mytsi e ja velkaa ti dej?*, *Han va ritti kiva*. Man kan säga att en ny typ av blandspråk har uppstått. På finskt håll möter man inte särskilt många svenska ord, även om en del antingen tillfälliga eller mer bestående lån då och då dyker upp, t.ex. *tilpehööri* 'tillbehör', *kooli* 'en skål'.

Karlebymålet kan sägas vara en av de mest egenartade dialekter inom hela det svenska språkområdet. Morfologin har förenklats i mycket hög grad (dialektens substantiv saknar genus likt finska substantiv) och i målet kan man möta relikter som för länge sedan försvunnit från de dialekter som ligger till grund för det svenska riksspråket. Karlebymålet skiljer sig tydligt från granndialekterna i norra Österbotten men samtidigt hör den nära samman med

dessa. (Huldén 1986, 105.) I det följande tar jag upp en del av karlebymålets särdrag för att ge någon slags bild av denna betagande dialekt.

2.2 Om fonologin i karlebymålet

2.2.1 Kortstavighet och överlånga stavelser

De tryckstarka stavelserna är alltid långa i det nutida riksspråket och de flesta svenska dialekter: antingen vokalen eller konsonanten är lång. Detta innebär att bara två kvantitativa stavelsetyper är möjliga: lång vokal + kort konsonant eller kort vokal + lång konsonant. Karlebymålet, liksom flera andra nordösterbottniska dialekter, har däremot bevarat det gamla kortstaviga uttalet hos både en- och tvåstaviga ord, t.ex. *fara* och *svar* (kort *a* följd av kort konsonant). Denna stavelsetyp är en ålderdomlighet som redan fanns i fornsvenskan och äldre språkstadier. En annan företeelse, nämligen överlånga stavelser av typen lång vokal + lång konsonant eller flera konsonantljud, förekommer också i Österbotten, liksom i fornsvenskan, men inte i riksspråket. I karlebymålet finns det ord som t.ex. *piiskå* 'piska', *kryydre* 'kryddor' och *naastans* 'någonstans'. (Huldén 1986, 106-107.)

2.2.2 Diftonger

Diftonger, alltså förbindelser av två vokaler efter varandra i samma stavelse, förekommer ofta i språket i Karleby, t.ex. *stein* 'sten' och *blöyt* 'blöta'. Ur den centrala svenskan har de ursprungliga diftongerna försvunnit eller exaktare sagt utvecklats till enkla långa vokaler redan fram till 1100-talet. Gamla diftonger har dock i viss utsträckning bevarats i Norrland, i Norge samt i östsvenska dialekter. I vissa fall har även karlebymålet övergivit diftongeringen och övergått till monoftongiskt uttal. T.ex. har den gamla förbindelsen *-io-* undergått förändring så att fornsvenskans *friosa* 'frysa' har blivit *froos* i alla dialekter från Pedersöre norrut. I karlebymålet finns det också nya diftonger som inte fanns i klassisk fornsvenska. Dessa måste ha uppstått senare i tiden men likväl är de utvecklade för flera århundraden

sedan. Ordformer som *svaole* 'svavlet' och *skåola* 'skovlarna' hörs dock inte längre så ofta som förr i världen. (Huldén 1986, 107.)

2.2.3 Vokaler

Målet i Karleby äger åtta vokalfonem: *a, e, i, o, y, å, ä* och *ö*. Så gott som alla svenska dialekter skiljer mellan ett slutet *å*-ljud som utvecklats av gammalt långt *a* och ett öppet *å*-ljud som utvecklats av gammalt kort *u/o*. Karlebymålet gör ingen skillnad mellan dessa två typer utan i båda fallen är *å*-ljudet öppet, i det första fallet oftast långt och i det senare oftast kort. (Huldén 1986, 107-108.)

De tryckstarka vokalerna har genomgått en hel del förändringar, bland vilka ytterligare kan nämnas utvecklingen av gammalt kort *a* till *ä* i vissa fall. Ord som haka, lada och svala heter i Karleby *häkå, lädå* och *svälå*. Den trycksvaga slutvokalen har eventuellt påverkat övergången. (Huldén 1986, 108.)

Även de trycksvaga vokalerna uppvisar en unik utveckling. Slutvokaler har drabbats av ovillkorlig apokope, dvs. den trycksvaga ändelsevokalen faller ofta, särskilt efter lång stavelse (en lång vokal eller en kort vokal följd av lång konsonant eller flera konsonantljud), t.ex. *kast* 'kasta', *visp* 'vispa'. Om den sista konsonanten är *r* eller *l* har efter apokopen ett *e*-ljud inskjutits framför denna konsonant, t.ex. *hööger* 'högre', *minder* 'mindre', *sambel* 'samla'. Vokalbortfallet inträffar vanligtvis inte hos tvåstaviga substantiv. Troligen har det motverkats av att substantivets bestämda form är så vanlig. Den har ju tidigare slutat på konsonant, *-t* eller *-n*. (Huldén 1986, 108.)

Vokalerna *a, i, å, e* förekommer trycksvagt i slutljudande ställning. Vokalen *a* står bl.a. i slutljud i infinitiv av kortstaviga verb, t.ex. *fara* och *laga* och i singularis av gamla maskulina "svaga" substantiv, t.ex. *måsa* 'mås', *bakka* 'backe'. I detta hänseende beter sig karlebymålet på samma sätt som övriga nordösterbottniska dialekter. De gamla tvåstaviga femininerna som t.ex. gryta, vecka, klocka utgår i karlebymålet på ett öppet *-å*: *gryytå, vikå, klåkkå*, liksom också adjektiv på gammalt *-ogher/-ugher*, t.ex. *slitrå* 'slirig'. (Huldén 1986, 108.)

De starka verbens supinum och particip slutar i karlebymålet på *-i* liksom i nästan alla svenska dialekter, t.ex. *han a huddzi vede* 'han har huggit ved' och *ja haa iiti saltte* 'jag har ätit salt'. Den bestämda slutartikeln *-i* förekommer i singularform hos substantiv på klusil (g, k) som är förmjukad till *dz*, *ts*, eller *j*. I övriga fall är slutartikeln *-e*. Ex.: *boole* 'bordet', *gröite* 'gröten', *gålve* 'golvet', *kaole* 'kaveln', men *sendzi* 'sängen', *mjöltsi* 'mjölken', *hantaaji* 'handtaget'. (Huldén 1986, 108-109.)

2.2.4 Konsonanter

Bland konsonanter förekommer inte lika stora egendomligheter ur språkhistorisk synpunkt som bland vokaler, men några finns det ändå. Uddljudet *dj-* uttalas med *d* + *j* som i finlandssvenskan allmänt. Förmjukning av *g* och *k* framför trycksvagt *-i* är en företeelse som är typisk för karlebymålet. Den s.k. norrländska förmjukningen är som namnet säger ett nordsvenskt drag som uppträder i Norge, i hela den nordliga delen av Sverige och i Finland. På karlebymålet lyder t.ex. 'stången' *standzi*, 'boken' *bootsi* och 'vågen' *vääji*. (Huldén 1986, 109.)

Inskott av ett *b* mellan *m* och följande *l* eller *r*, t.ex. *homblå* 'humla', *kåmber* 'kommer' och *sember* 'sämre', kan fortfarande iakttas i hela Nordösterbotten och i andra ålderdomliga dialektområden, men ur de flesta svenska dialekter har den här fornsvenska företeelsen försvunnit. Inskott av *d* mellan *l* eller *n* och följande *r* är ett parallelt fenomen, t.ex. *falder* 'faller' och *vinder* 'vinner'. (Huldén 1986, 109.)

Målet i Karleby och Nedervetil uppvisar inte längre det "tjocka" *l*-ljud med slag [ɾ] som allmänt finns i de flesta österbottniska dialekter och i nästan hela centrala och norra Skandinavien. I karlebymålet uttalas *gåål* 'gård' och *håål* 'hård' med "tunt" *l*, och härifrån kan man dra den slutsatsen att *l*-ljudet tidigare varit tjockt också i dialekten i Karleby. Utvecklingen från den fornsvenska ljudförbindelsen *rdh* [*rð*] till tjockt *l* är gammal men vidare, till "tunt" *l*, har det troligtvis utvecklats relativt sent. Vad som har orsakat detta vet man inte säkert men t.ex. finskan kan ha påverkat. (Huldén 1986, 109.)

Andra för karlebymålet typiska ljudförändringar är: räfsa heter *räpså* och döpte, döpt heter *dööft* (*ps* > *fs* och *ft* > *pt*). Det allmänna nordösterbottniska draget där slutljudande *u/o* får ett efterslag av ett bilabialt konsonantiskt *w*, t.ex. *boow* 'bo' och *joow* 'ljuga' är också vanligt i karlebymålet. Konsonanten *g* uttalas ofta i slutet av ordet så att *g*-ljudet är hörbart. Ofta uttalas *g* dock med *j/i*, t.ex. *elgg, elj* 'älg', *steedningg, steedning* 'städning', *kårgg, kårj, kåri* 'korg'. (Huldén 1986, 109.)

Slutligen presenterar jag i korthet några spridda drag som är specifika för stadsspråket i Karleby, kallat *neristassmålet*. Som redan sagts, gör man i allmänhet inte någon större skillnad mellan det egentliga karleby-nedervetilmålet och denna stadsvariant eftersom stadsdialekten stämmer i ganska hög grad överens med omnejdens mål. Men trots att neristassmålet liknar karlebymålet kan man vid en mera ingående jämförelse hitta några skiljaktigheter. Gamla diftonger finns ju bevarade i karlebymålet men neristassborna har dem inte: karlebybon säger *stein* och neristassbon *steen*. Neristassmålets *tje*-ljud står något närmare rikksspråkets än karlebymålets. Också *l*-ljudet - det "tunna" - är något tjockare i neristassmålet än i karlebymålet. I staden har karlebymålets svåruttalade *dz*-ljud (t.ex. i verbet *dzööra* 'göra') ersatts av ett *j*-ljud som ju också riksspråket uppvisar. Om morfologin, som för karlebymålets del kommer i det följande att behandlas närmare, kan nämnas att verbböjningen har i högre grad förenklats i staden än i Karleby socken. Inplaceringen av imperativformen se i satser är ett typiskt fenomen inte bara för neristassmålet utan för stadsmål i allmänhet: *han äär si däär*. Uppmaningen se har blivit en betydelselös partikel. (Huldén 1950, artikel.)

2.3 Om karlebymålets morfologi

2.3.1 Substantiv

(Huldén 1986, 110 ff; Hagfors 1891, 98 ff.)

Utvecklingen inom ordböjningsläran i karlebymålet är exceptionell. Målet i Karleby och Nedervetil skiljer sig från alla andra svenska bygdemål genom att det gamla indoeuropeiska

tregenussystemet med *han-*, *hon-* eller *det*-kön (maskulint, feminint resp. neutralt genus) hos substantiv har uppgivits och ersatts med ett mycket enklare system. Dialekten saknar ändå inte genus helt.

Obestämd artikel är hos alla substantiv i singularis *ein*[1]: *ein hest, ein book, ein fåår*. Bestämd slutartikel i singularis är vanligtvis *-e*, men om föregående konsonant är förmjukad (dvs. *dz*, *ts*, *j*) är slutartikeln *-i* (ex. se s. 31 ovan). Vid personbetecknande substantiv och namn är genussystemet med *han*, *hon* eller *hande*, *honde* ännu i användning i dagens dialekt. Bestämd fristående artikel *he* 'det' eller *hede(e)* 'det här, det där' har generaliserats från *ett*-genus: *hede(e) bootsi* 'den här/där boken', *hede(e) fååre* 'det här/där fåret', *hede(e) hesta* 'de här/där hästarna'. Alla substantiv har bara en plural form, nämligen den bestämda, men de kan ha antingen en eller två singularformer. (Även Huldén 1973, 47.)

Vilka är då orsaker till försvinnandet av den obestämda formen pluralis? Enligt Huldén har bortfallet av slutvokalen varit den igångsättande faktorn i processen. Två olika teorier kan ligga till grund för den obestämda pluralformens övergivande. Enligt den första har den obestämda pluralformen hos största delen av de gamla maskulinerna blivit lika med den obestämda singularformen. Ackusativformen har i pluralis, t.ex. *hesta* blivit den dominerande formen i svenska dialekter i Österbotten. Efter vokalbortfall blev de obestämda formerna i singularis och pluralis lika. Enligt den andra teorin har formen *hesta* uppstått från pluralformen *hestana*. När slutvokalen *-a* bortföll uppkom *hestan* som övertog den obestämdas funktion men efter bortfallet av det slutljudande *-n* förkortades formen till *hesta*.

Enligt K.J. Hagfors kan genusdistinktionen ha gått förlorad eftersom böjningsändelserna försvunnit eller genom bortfall av slutljud blivit lika. Han påstår även att den egendomliga genusutjämningen inte skulle vara något direkt resultat av språkblandningen svenska-finska. Hans teori stöds av det faktum att övriga finlandssvenska mål vid språkgränsen har bibehållit det gamla genussystemet. Hagfors nedgjorde dock inte helt och hållet möjligheten att finskans avsaknad av grammatiskt genus kan ha haft någon sorts inflytande på karlebymålets genussystem.

---

[1] Räkneordet och den obestämda artikeln varierar mellan gammalt *ein* och monoftongerat *een/en*.

Substantiven kan delas in i fyra olika deklinationer. I exemplen nedan presenteras substantivformerna i följande ordning: obestämd form singularis, bestämd form singularis, bestämd form pluralis.

Deklination 1:

Till den första deklinationen hör de ord som slutar på lång vokal och de flesta som slutar på konsonant. Den första deklinationens pluraländelse är *-a*.

abbor, abbore, abbora	'abborre'
gåål, gååle, gååla	'gård'
hyys, hyyse, hyysa	'hus'
ool, oole, oola	'ord'
seng, sendzi, senga	'säng'
yyn, yyne, yyna	'ugn'

Deklination 2:

Den andra deklinationen som är mycket sällsyntare har singularis på konsonant och uppvisar en pluraländelse *-re*. En stor del av dessa ord får *i*-omljud i rotstavelsen.

book, bootsi, böökre	'bok'
hand, hande, hendre	'hand'
tomaat, tomaate, tomaatre	'tomat'
tåmaat, tåmaate, tåmaatre	'tomat'

Deklination 3 och Deklination 4:

De två sista deklinationerna har båda samma pluraländelse, som varierar mellan *-ona/-åna*, medan singularisformernas slutvokaler är olika, i 3e deklinationen är den *-a* och i 4e deklinationen *-å*. Dessutom har obestämd och bestämd form singularis sammanfallit. Två- eller flerstaviga substantiv på kort vokal böjs efter 3e eller 4e deklination. Slutvokalen faller framför pluraländelsen.

bolla, bolla, bollona	'bulle'
flåta, flåta, flåtona	'flotte, flotta'
vedalååda, vedalååda, vedalåådona	'vedlår'
ööga, ööga, öögona	'öga'

tsistå, tsistå, tsistona	'kista'
flaskå, flaskå, flaskona	'flaska'
flikkå, flikkå, flikkona	'flicka'
gatå, gatå, gatona	'gata'
hövå, hövå, hövona	'huvud'

Variationen mellan *-ona/-åna* är fri och påverkar inte betydelsen på något sätt. Huldén har inte nämnt denna egenhet men eftersom den är så allmän tycker jag att den är värd nämnas. I mitt material finns bl.a. följande ordpar:

gryytona – gryytåna	'grytorna'
mattona – mattåna	'mattorna'
tsippona – tsippåna	'kärlen'
våflona – våflåna	'vå fflorna'

Ett litet antal avvikande substantiv har fått en skiljaktig slutartikel i bestämd form singularis, nämligen *-(e)n*, som kan anses representera inflytande från svenska riksspråket, t.ex. *daan* 'dagen', *staan* 'staden' och *laagen* 'lagen'.

Obestämd form singularis används bl.a. efter räkneord och ord som *flera* och *många*. Denna konstruktionstyp begränsar sig inte bara till karlebymålet som saknar genus utan den finns även i andra österbottniska dialekter.

trii koddå	*tre ko
tvåå flikkå	*två flicka
fleir hest	*flera häst
mang book	*många bok

(Även Huldén 1972, 52.)

Karleby-nedervetilmålet har ju, liksom en hel del andra norrösterbottniska och norrländska mål, en stark förkärlek för bestämd form. Den förekommer i dialekten i betydligt större utsträckning än i riksspråket och sålunda används den även där riksspråket har obestämd form, t.ex. efter <u>mycket</u>: *mytsi flikkona* 'många flickor', *mytsi löötsi* 'mycken lök' och <u>samma</u>:

sama feile 'samma fel'. Också efter genitiv står substantivet i bestämd form: *systrå miinas flikkå* 'min systers dotter', *hans herkkona* (fi. herkku) 'hans läckerheter'.

2.3.2 Adjektiv

(Huldén 1896, 112, 117; Hagfors 1891, 76, 94, 98.)
Även adjektivböjningen har förenklats betydligt mera i målet i Karleby och Nedervetil än i de andra dialekterna i Österbotten.

2.3.2.1 Adjektiv i grundform

Adjektivattributet och substantivet står utan ändelser efter alla räkneord utom *ein* 'en'.

tvåå gran flikkå	'två vackra flickor'
trii röö stygå	'tre röda stugor'

Efter bestämd artikel *he* 'den, det, de' och demonstrativpronomen *hede(e), dömte(e), tömte(e)* 'den där, det där, de där' böjs adjektivet inte heller:

hede stoor hövå diin	*den där stor huvuden din
hede svart fååre	*det här svart fåret

Sammansättningar gjorda av adjektiv och substantiv är ytterst vanliga i karlebymålet. Adjektivet står i oböjd form medan substantivet böjs i sammansatta ord av detta slag, t.ex. *nyygååle* 'den nya gården', *vaskniiva* 'de vassa knivarna'. K.J. Hagfors konstaterar ändå att i vissa fall kan adjektivet få ändelsen *-a*, speciellt vid superlativformer, t.ex. *he högsta hyyse* 'det högsta huset'.

2.3.2.2 Adjektivformer på *-an*

Alla adjektiv som står som attribut framför substantiv i singularis och föregås av den obestämda artikeln *ein/(e)en*, av *na* 'någon', av *mytsi* 'mycket', av *tokan* 'sådan(t)', *tokande* 'sådan(t) där' eller av någon av dess variationer (t.ex. *tokodi, tokandi*), uppvisar en form på *-an* som historiskt sett är den gamla maskulina ackusativformen. Detta därför att genus saknas.

ein klookan båån	'ett klokt barn'
ein grannan flikkå	'en vacker flicka'
en lillan lamppå	'en liten lampa'
en gambelan stygå	'en gammal stuga'
na beteran kaar	'någon bättre karl'
na flitorian påjk	'någon flitigare pojke'
mytsi stööran hest	'mycket större häst'
tokandi roolian sleiv	'sådan där rolig slev'

2.3.2.3 Adjektivformer på *-t*

Former på *-t* används i opersonliga uttryck då adjektivet står som predikativ efter verben *vara* och *varda*.

he e faalit	'det är farligt'
he vaa noo nå oovaanlit	'det var nog lite ovanligt'
he va ganska fatit	'det var ganska fattigt'
he vaal rokåt	'det blir dåligt'
int vaalt he ti nå roolit	'inte blev det roligt'

2.3.2.4 Komparation

Huvudsakligen följer adjektivets komparation i karlebymålet samma linjer som i riksspråket. Exempel: *modeernare*, *beter*, *sember*, *nyyari*. Den gamla maskulina ackusativändelsen *-an* kan placeras efter komparativformer: *fiinarian*, men den är inte obligatorisk.

Ändelsen *-t* hålls kvar även framför komparativ- och superlativändelsen då adjektivet står i predikativ ställning.

he e kaaltari/varmtast åm mårna 'det är kallare/varmast om morgnarna'

2.3.3 Pronomen

Formerna för personliga, reflexiva och indefinita pronomen liknar så pass mycket riksspråkets former att jag inte tar upp dem.

(Huldén 1986, 112; Hagfors 1891, 98.)

De possessiva pronomenen beter sig på ett ovanligt sätt i karlebymålet. Därför behandlar jag dem noggrannare än de andra pronomenen. De possessiva pronomenen har bara en enda form och de böjs inte enligt genus såsom de gör i de flesta dialekter. Substantivet som bestäms står i bestämd form.

miin	'min, mitt, mina'
diin	'din, ditt, dina'
siin	'sin, sitt, sina'
våår	'vår, vårt, våra'
eer	'er, ert, era'
siin	'sin, sitt, sina'

miin stygå	'min stuga'	*min stugan
miin hyyse	'mitt hus'	*min huset
miin öögona	'mina ögon'	*min ögonen

Vanligtvis sätts dessa pronomen *efter* substantivet om man inte särskilt vill betona dem. Substantivet står i bestämd form.

bootsi miin	'min bok, boken min'
hesta miin	'mina hästar'

De demonstrativa pronomenen har en del för riksspråket obekanta former:

he	'den, det'
hede(e)/hedeenan	'den/det/de här, den/det/de där'
tokan	'sådan(t)'
tokande	'sådan(t) där'

2.3.4 Verb

2.3.4.1 Svaga verb

(Huldén 1986, 113.)

De svaga verben fördelar sig på fyra konjugationer. De böjs genom att en ändelse läggs till verbets stam. I allmänhet har både de svaga och starka verben bortfall av *-a* i infinitiv.

Konjugation I:

Hit hör verb av typen kasta-kastar-kastade-kastat. Deras ändelser är *-ar* i presens och *-a* i imperfektum och supinum. De flesta av målets verb hör hit.

	infinitiv	presens	imperfektum	supinum
kasta	*kast*	*kastar*	*kasta*	*kasta*
bada	*bada*	*badar*	*bada*	*bada*

Konjugation II:

Här slutar presens på *-er*, imperfektum och supinum på *-d*. Hithörande verb är av typen glömma-glömmer-glömde-glömt.

	infinitiv	presens	imperfektum	supinum
blöda	*blööd*	*blööder*	*blööd*	*blööd*
glömma	*glööm*	*glöömber*	*glöömd*	*glöömd*

I riksspråket har preteritumformerna mestadels ändelsen *-de* då det föregående ljudet är tonande och ändelsen *-te* då det är tonlöst. Karlebymålet, liksom de andra dialekterna i Österbotten, har t.ex. i verbet *fella* 'fälla' ändelsen *-t* även om slutkonsonanten är tonande. En del av andra konjugationens verb har i riksspråket omljudväxling (t.ex. välja-väljer-valde-valt) men i karlebymålet förekommer denna inte utan omljudsvokalen finns också i formerna för imperfektum och supinum. Några undantag kan dock påträffas.

Konjugation III:
Hithörande verb böjs efter samma mönster som andra konjugationens verb med undantag av att formerna i imperfektum och supinum slutar på *-t* i stället för *-d*. Hit hör verb som köpa-köper-köpte-köpt.

	infinitiv	presens	imperfektum	supinum
köpa	*tsööp*	*tsööper*	*tsööft*	*tsööft*
fälla	*fel*	*felder*	*felt*	*felt*

Konjugation IV:
Dessa verb slutar i infinitiv på lång vokal, presensformerna slutar på *-r* och formerna för förfluten tid på *-d*. Om stamvokalen är *o* eller *u* får den ett efterslag av *v* (*w*) i infinitiv.

	infinitiv	presens	imperfektum	supinum
så	*såå*	*sår*	*sånd*	*sånd*
bo	*boow*	*boor*	*bood*	*bood*

2.3.4.2 Starka verb

(Huldén 1986, 113.)
De starka verben böjs i dialekten såsom i alla germanska språk huvudsakligen genom vokalväxling. Det finns olika klasser av starka verb som skiljer sig från varandra genom olika art av avljud.

	infinitiv	presens	imperfektum	supinum
bita	*biit*	*biiter*	*beit*	*biti*
knyta	*knyyt*	*knyyter*	*knöot*	*knoti*
spinna	*spin*	*spinner*	*span*	*sponni*
skära	*stsära*	*stsäär*	*skar*	*skori*
sitta	*siti*	*sitter*	*sat*	*siti*
fara	*fara*	*faar*	*foor*	*firi*
dra	*draa*	*draar*	*droow*	*dreiji*
falla	*fal*	*faller*	*fol*	*folli*
gråta	*grååt*	*grååter*	*greet/grååt*	*grååti*

En del gamla starka verb har övergått till svag böjning eller vacklar:

	infinitiv	presens	imperfektum	supinum	
läsa	*lesa*	*le(e)ser*	*las*	*lesi*	(starkt)
resp.	*lesa*	*le(e)ser*	*lest*	*lest*	(svagt)

2.3.4.3 Hjälpverb

(Huldén 1986, 114; Hagfors 1891, 105.)

Bland hjälpverben, som huvudsakligen används för att uttrycka tidsformer eller övriga betydelser hos huvudverbet, bör tas upp det gamla hjälpverbet *varda* som i riksspråket och i många svenska bygdemål blivit ersatt av lånordet *bliva*. I Karleby är verbet *varda* däremot i dagligt bruk och det böjs på följande sätt:

infinitiv	presens	imperfektum	supinum
vaal	*vaal*	*vaalt*	*vaali*

Böjningen av hjälpverbet *vara* lyder så här:

infinitiv	presens	imperfektum	supinum
vara	*ä/är*	*var*	*viri*
	jär (äldre form)		

Supinumformen *viri* (såsom *firi* av *fara*) är kännetecknande för finlandssvenska dialekter norr om Pedersöre. Den kommer ursprungligen sannolikt från fornspråkets *verit* och är mycket äldre än riksspråkets *varit*. Andra hjälpverb är *ha*, *kon(n)a* och *ska*.

Karleby- och nedervetilmålet uppvisar några egenartade verbformer bland vilka kan nämnas bl.a. plurala imperativformer. Då en uppmaning riktas till flera personer får verbet ändelsen *-in*: *tsööpin, kåmin, draain* (gammal imperativform av andra person pluralis). Samma form är eller åtminstone var förr i tiden funktionell då man tilltalade en äldre eller högre uppsatt person och ville visa respekt för personen i fråga. Om den talande själv hör till den tilltalade gruppen används hjälpverbet vilja: *vilå (vi) gaa* 'låt oss gå'. Verbformen *vilå* utgår från fornsvenskans *viljom* (1a pers. pl.).

En konjunktivform som i riksspråket ungefär motsvaras av *må (göra något)* används om man vill uttrycka att någonting kan göras eller är tillåtet. Då förses verbet med ändelsen *-i*: *stsäli tå* 'stjäl då (om det roar)'.

2.3.4.4 Verbets *s*-former

(Huldén 1986, 114 f.)

Infinitiven har olika ändelser. Den kan sluta på *-as*, *-is*, eller *-s*: *håppas* 'hoppas', *yyvis* 'yvas', *fins* 'finnas'. Infinitiven och presensformen är oftast identiska. Hos svaga verb sammanfaller även imperfektum- och supinumformerna med varandra: *håppast* 'hoppats', *yyvist* 'yvats'. De passiva formerna för förfluten tid slutar inte på *-s*, utan på *-ist* eller *-ast*, *finst* 'fanns/funnits', *tvättast* 'tvättades/tvättats'. Också de flesta starka verben har lika former för förfluten tid eftersom de böjs helt enkelt svagt i passivum. Ändelsen behöver dock inte vara bestämd utan

den varierar: *finst, finsta, finssa.* Böjning med ändelsen *-a* är kännetecknande för karlebymålet.

Verbets *s*-former har flera olika användningssätt. De s.k. deponentiella verben eller deponens (verb som har aktiv eller delvis aktiv betydelse) uppträder bara i *s*-former: *håppas.* Också passivum bildas på *-s*. Passivum på -s förekommer i målet i Karleby för det mesta i opersonliga talesätt. Passivum bildas vanligen av infinitivformen: *he måst djäras* 'det måste göras', men också andra tidsformer förekommer: *tär tvettast kleeda* 'där tvättades kläder'. Ett stort antal finlandssvenska mål, däribland karlebymålet, har en form som av språkforskare kallas *passiv infinitiv* och som fungerar som ett verbalsubstantiv: *leesase e en svååran arbeit* 'läsandet är ett svårt arbete'.

2.4 Om karlebymålets ordförråd

Karlebymålet är en ordrik dialekt och det är helt omöjligt att säga hur många ord den egentligen omfattar. De enkla grundorden är i själva verket ganska få i ett språk. Möjligheten att bilda avledningar och sammansättningar ökar naturligtvis dialektens ordförråd, och det är dessa som utgör merparten av ordförrådet. Att forska i karlebymålet och samla in dialektens ordförråd är komplicerat på grund av det nya ordmaterial som tränger in från riksspråket och andra språk, speciellt från finskan eftersom det är fråga om en språkgränsdialekt som karlebymålet. Samhällsutvecklingen återspeglar sig också i ordförrådet. Den nya tiden för med sig nya företeelser, begrepp och föremål, och nya ord måste skaffas eller formas, antingen genom nybildning eller lån. Gamla ord för de gångna årtiondenas seder, bruk, redskap och arbetssätt försvinner och ersätts med nya modernare ord. Frågan lyder ju: vilka ord hör till dialekten, bara de gamla eller både de gamla och de nya? Frågan är inte så lätt att svara på. En del av de gamla dialektorden är faktiskt inlånade från andra språk men uppfattas nuförtiden automatiskt som dialektord. Kanske är det bäst att acceptera de nya orden som dialektord så fort de har anpassats till målets ljud- och formsystem och fungerar i dialekten. (Huldén 1986, 115.)

Gamla nedärvda ord (arvord) med motsvarighet i fornsvenskan utgör dock den övervägande delen av karlebymålets ordförråd. Till denna grupp hör bl.a. ord som *sol, dag, gran, blå, brinna*. Karlebymålet har förvånande många finska lånord. Orsaken till detta är ju utan vidare de goda och livliga kontakterna de två språkgrupperna emellan. Exempel: *måittar* 'förebrår' (fi. moittia), *kålkkå* 'hemsk' (fi. kolkko), *kalja* 'svagdricka' (fi. kalja). Finskan har slagit igenom i dialekten i en mer eller mindre tillfällig form. En del finska ord och uttryck har lånats in slumpvis men andra till början tillfälliga lån har med tiden blivit mera stående. (Huldén 1986, 115.)

2.5 Om karlebymålets syntax

Syntaxen (satsläran) i karlebymålet har inte blivit närmare undersökt. Det är i första hand ljud- och formläran samt ordförrådet som väckt forskarnas intresse. Dessutom var det brist på tillbörligt redskap. Detta begränsade tidigare studier av den talade dialektens syntax. Nu borde den tekniska utvecklingen bjuda på nödvändiga hjälpmedel: bandspelare möjliggör ju inspelning och förvaring av dialektmaterial. Tillgång till detta inspelade material gör det i sin tur möjligt för forskare att göra noggranna vetenskapliga analyser av vilket språkligt område som helst. Nu börjar svårigheterna först då man vill skriva ner en talad inspelning. (Huldén 1986, 116.)

Några syntaktiska särdrag har givetvis dykt upp i undersökningar som gjorts för att skaffa klarhet över dialektens egenskaper. En är den tidigare nämnda förkärleken för bestämd form, en annan användning av sammansättningar i stället för adjektiv och substantiv, t.ex. *nyygååle* 'den nya gården'. Ett fenomen som bortsett ifrån de norrländska målen även spritt sig till det finlandssvenska riksspråket är uttryck av typen *vi haar ooeettet/ooiittit* 'vi har oätit, vi har inte ätit'. (Huldén 1986, 117.)

3 SUBSTANTIV INOM HUSHÅLLSBRANSCHEN

3.1 Indelning av substantiv

Materialet för min undersökning blev ansenligt större än väntat. Jag har delat forskningsmaterialet, dvs. substantiven från olika områden i hushållet, i mindre semantiska grupper. Benämningen *hushållsord* innehåller allt som har med hushållet och husligt arbete att göra; matlagning, städning, tvätt, möbler osv. Jag har dock varit tvungen att välja grovt mellan orden som finns i materialet och några klara utgångspunkter för valet av dessa särskilda ord kan jag tyvärr inte ge, tack vare materialets utsträckning. Mina forskningsord, som utgör bara en försvinnande liten del av hela materialets substantiv (sammanlagt ca 7000 om alla möjliga substantiv räknas med), har indelats på följande sätt:

1. matbestick
2. matservis
3. födoämnen, ämnesnamn och maträtter
4. bruksföremål som hör samman med kök och matlagning
5. övriga föremål i hemmiljön, t.ex. allmänna bruksföremål

Under dessa fem semantiska kategorier har substantiven tagits under behandling i alfabetisk ordning. Efter varje nytt stycke är orden på nytt indelade alfabetiskt i sin egen kategori. Numreringen är rådande genom hela behandlingsdelen och nollställs inte i början av ett nytt stycke. Vad som bör iakttas gällande numreringen är att det huvudsakligen är just de enkla orden som är numrerade (oavsett några undantag då jag har velat ta fram något intressant sammansatt ord som saknar ett enkelt grundord) och sammansättningar hörande till dessa följer genast under samma nummer. Jag har tagit till betraktande alla möjliga sammansatta ord som hör till det behandlade enkla ordet. En negativ sida finns det i det här systemet. Jag har nämligen delat orden enligt det enkla ordets betydelse och därför står t.ex. leverlåda under ordet låda som hör till den femte kategorin och inte till den tredje var maträtterna behandlas.

Om substantivet under behandling ges först uppslagsordet, den standardsvenska formen, som är understruken. Ordet är markerat med asterisk (*) om det inte är till formen och betydelsen högspråkligt. Sedan följer dialektordets betydelse inom enkla citationstecken. De dialektala formerna anges därefter i kursiv, också de är i alfabetisk och inte i morfologisk ordning. Den fristående artikeln betecknas inte för dialekten saknar ju genus. Artikeln är alltid *een/en* eller *ein* beroende på dialekttalandes boendemiljö, för handen varande situation e.d. Efter varje dialektal form ges ordets böjningsform vilken är antingen obestämd form singularis (obest.sg.), bestämd form singularis (best.sg.) eller pluralis (pl.) följd genast av den i fråga varande formens frekvens. Dialektens sällsamma substantivböjning innehåller en enda plural form, nämligen den bestämda. Detta gäller målets alla fyra böjningsklasser. All denna information står efter a). Dialekttalanden har denna fascinerande böjning att föredra den bestämda formen framför den obestämda. I en mängd fall har formerna använts på ett konstigt vis. Trots detta har jag angivit den dialektala formens bestämdhet och numerus utan att ta hänsyn till pragmatiken, d.v.s. hur orden i kontexterna använts. Däremot har jag försökt dra slutsatser om hur orden i dialekten morfologiskt böjs. Då det förekom avvikande former, tydde jag mig till pragmatiken. En djupare pragmatisk undersökning skulle ha varit alltför kvävande och komplicerad inom gränserna för detta studie.

Efter b) föreläggs en exempelfras där ordet i fråga förekommer samt frasens till en viss grad ledig tolkning till standardsvenska för att ge en helhetsbild. Oreflekterat språk innehåller i allmänhet en massa s.k. fyllnadsord, pauser, upprepning o.d. och vid tolkningen har jag inte fäst stort avseende vid dessa företeelser, t.ex. ordet *hede(e)* 'det här, det där' används allmänt som fyllnadsord. Den dialektala frasen står i kursiv och översättningen inom enkla citationstecken. Till sist efter b) står i parentes informantens eller informanternas (om det finns två personer i en och samma inspelning) som uttryckt denna mening, initialbokstav eller initialbokstäver följd genast av sidnumret på vilket meningen i primärmaterialet finns. Vidare beskrivs ordets eller ordens etymologi i korthet efter c). En kanske litet dålig sida i den etymologiska behandlingen är att orden från andra språk inte är skilda från varandra på något vis utan alla har skrivits som löpande text. Detta har gjorts för att undvika överflödig otydlighet. Om det ifrågavarande ordet redan har behandlats tidigare i avhandlingen, har det uppgivits under vilket enkelt eller sammansatt ord etymologin kan hittas. Vanligtvis påträffas det sammansatta ordet under det enkla grundordet. En del intressanta faktorer gällande det

dialektala grundordet och dess sammansättningar kan möjligen presenteras efter hela s.k. ordgruppen som står under ett och samma nummer.

Hos nästan alla informanter har jag påträffat pluralisformer på *–n* och t.o.m. rätt ofta, även om dessa former enligt auktoriteterna inte mer är brukliga och har så gott som fullständigt försvunnit från karlebymålet. Slutljudande *-n* har satts slumpartat efter alla deklinationernas pluralformer. Trycksvagt slutljudande *-n* har inte blivit i större utsträckning apokoperat i dialekterna i Kronoby och Öja som är grannsocknar till Karleby (Ahlbäck 1946, 54). Kanske har de här två gränsdialekterna i viss mån haft inflytande på karlebybornas tal.

Var och en av informanterna talar enligt mitt tycke flytande dialekt. Ändock använder varenda informant konstruktioner eller ord som kan tänkas vara standardspråk eller påverkade av standarspråk: ordval, böjning e.d. Hushållsordförrådet i och för sig innehåller ett stort antal novationer i form av hushållsmaskiner och andra tekniska nyheter. En del har bearbetats till lämpliga dialektala uttryck men somliga har förvarats och flyttats till dialekten som sådana. Jag kunde märka att också förslappning förorsakade rätt ofta användning av icke-dialektala uttryck.

Dialektens förkärlek för den bestämda formen är uppenbar och dyker upp i mest överraskande situationer, i sådana där standardspråket absolut skulle kräva den obestämda formen, med eller utan den fristående artikeln, t.ex. efter *häär fins*, *häär äär*, *he e*, *mytsi, sam(m)a* osv.

Fonologiska element som förtjänar att omnämnas finns några. *Ng*-ljudet får ofta ett efterslag av *-g*, men inte alltid. Denna företeelse, slutljudande *-g* är hörbart, dyker upp också i andra konsonantförbindelser med *-g*, t.ex. *-rg* (*kårgg*). Förbindelsen *-rd*, som i dialekten i princip åtföljt utvecklingen först till "tjockt" *-l*, sedan till "tunt" *-l*, förekommer. Kanske beror detta på standardspråkets inflytande.

Bland vokalerna betonas i trycksvaga stavelser inte växlingen mellan *å* [o] och *o* [u]. Jag betecknar dem här genomgående separat fast de inte har någon betydelse vad ordets bemärkelse angår. I dialekten varierar t.ex. uttalet av pluralformen pannorna mellan *pannona* och *pannåna*. Detsamma gäller växlingen mellan *i/e*, *e/ä* och *ö/e*. Fri individuell variation kan

påvisas jämväl i användningen av palato-alveolara frikativor; *sj*-ljud och *tj*-ljud. Uttalet varierar mellan *sj*, *ts*, *tsj* och även *ss*. Uttalet mellan *y/o* står ställvis så nära varandra att det har varit svårt att "höra" vilkendera av vokalerna uttalats. Jag har emellertid transkriberat allt som jag hört eller tror ha hört.

Beklagligtvis har jag varit tvungen att utesluta många intressanta fenomen till följd av materialets mångsidighet och avhandlingens begränsade form. En hel del säregenheter har dykt upp men inom ramen för detta arbete har jag inte kunnat analysera dem. Analysen kan se något katalogartad ut beroende på stoffets natur; ordförråd och ordlistor. Jag ber att få påpeka att de dialektala formerna, orden och satserna inte nödvändigtvis är korrekt dialekt. Jag har endast transkriberat det som jag hört och sedan har jag försökt ge förklaringar enligt min kunskap i karlebymålet som tyvärr är ganska bristfällig. I detta arbete förekommer naturligtvis upprepningar i någon mån, trots strävanden att undvika dem. I behandlingsdelen har jag använt följande förkortningar angående de verk jag refererat. I en del av dessa verk har vokallängden angivits antingen med ett långt streck ovanför vokalen eller ett utelämningstecken/ett enkelt citationstecken, men jag utelämnar dem helt enkelt.

Fsf = Ahlbäck, O. (1976-2000). *Ordbok över Finlands svenska folkmål.* Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken.

Seo = Hellquist, E. (1980). *Svensk etymologisk ordbok I-II.* Tredje upplagan. Lund: LiberLäromedel.

Sob = *Svensk ordbok* (1986). Uppsala: Språkdata och Esselte Studium AB.

Soå = Hellquist, E. (1929). *Det svenska ordförrådets ålder och ursprung I-III.* Lund: C.W.K. Gleerups Förlag.

Wvo = Wessén, E. (1979). *Kortfattad etymologisk ordbok.* Våra ord, deras uttal och ursprung. Andra tillökade upplagan. Nacka: Esselte Studium.

3.2 En lista över förkortningar i analysen

Angående de följande förkortningar har jag refererat Nationalencyklopedin (1989), banden 1-20 (eller några av dem). Bandets nummer och sidan på vilken informationen kan hittas står inom parentes till sist.

ags. = anglosaxiska el. fornengelska (ca 400-1100) (5, 507-508)

arab. = arabiska

da. = danska

eng. = engelska

fda. = forndanska

ffra. = fornfranska (ca 840-1300) (6, 632-633)

ffris. = fornfrisiska, ett germanskt språk som är närmast besläktad med engelskan (slutet av 1200-talet till slutet av 1400-talet) (7, 51)

fholl. = fornholländska el. fornnederländska (400-1100) (14, 93)

fhty. = fornhögtyska (ca 750-1050) (18, 541)

fi. = finska

fir. = forniriska, ett av de keltiska språken (400-900) (9, 565)

fi.sv. = finlandssvenska

fra. = franska

fsax. = fornsaxiska el. fornlågtyska

fsv. = fornsvenska (ca 1225-1526) (6, 518)

germ. = germanska (språk)

got. = gotiska, ett för länge sedan utdött germanskt språk som talades av goterna (7, 570)

gr. = grekiska

holl. = holländska el. nederländska

isl. = isländska

it. = italienska

la. = lapska

lat. = latin

lty. = lågtyska, dvs. fornsaxiska, medellågtyska och nylågtyska (olika tidpunkter) (Soå 706). Omfattar de tyska dialekter som inte genomgått samma ljudförändringar som högtyskan (12, 535)

mhty. = medelhögtyska (ca 1050-1350) (18, 541)

mlat. = medeltidslatin (600-1500) (12, 153)

mlty. = medellågtyska

mty. = medeltyska

no. = norska

pers. = persiska, ett iranskt språk

sv. = svenska

turk. = turkiska

ty. = tyska

3.3 Matbestick

1. bestick 'kollektivord för redskap man äter med'

a) *bestik* (obest.sg.5), *bestikka* (pl.1)

b) *Bestikka e dii föstås men...* 'Bestick är det förstås, men...' (J1)

c) bestick < da. bestik < ty. Besteck. (Seo 66). Många ord för olika redskap har förts till svenska från högtyska, i detta fall över danska. (Soå 719).

Bestick är det standardsvenska ordet för ätredskap, men också ett annat ord med samma betydelse förekommer i materialet, nämligen *tillhugg som beskrivs senare i avhandlingen.

2. förskärare 'stor vass kniv för skärning av t.ex. kött'

a) *fyristserara* (pl.6), *fyristserare* (best.sg.2), *fyritserare* (best.sg.3)

b) *Ja kan til eksemppel sej at, ja siter å iter at taa taan hedii fyritserare* 'Jag kan till exempel säga att, när jag sitter och äter, att ge mig den där förskäraren' (J1-2)

c) Detta riksspråkliga prefix för- är ett lån från lty. vor- eller ty. vor-, ver-. (Wvo 129). skära < fsv. skæra. (Seo 974). Suffixet -are är ett lån från lat. -arius. Detta suffix betecknar antingen personer som brukar göra någonting eller har ett visst yrke. Samma suffix är fullständigt

brukbart även om saker; ofta ett ting som är avsett för att användas i någon bestämd uppgift. (Seo 29).

Suffixet för/före blir *fyri* i karlebymålet. (Fsf 244). Ordet skärare uppvisar formerna *tserare* (sg.) och *tserara* (pl.). Sammansättningar med och utan *–s* förekommer.

3. gaffel 'ätverktyg med spetsiga piggar'

a) *gaffil* (obest.sg.1), *gaffila* (pl.3), *gaffile* (best.sg.9), *gafla* (pl.3), *gaflan* (pl.1), *gafle* (best.sg.1)

b) *Nå häär e gaflan å kniivan å sjeedan å...* 'Nå här är gafflar och knivar och skedar och...' (GI1)

c) I Norden brukades gaffel först på 1600-talet, bland det vanliga folket inte förr än på 1800-talet. Innan dess klarade man sig med sked och kniv. Det långivande språket är mlty. gaffel(e) som har motsvarighet i fhty. gabala, ty. Gabel, ags. geafl. Enligt somliga är gaffel lånat från keltiskan. (Seo 265).

3. stekgaffel 'trägaffel'

a) *steekgaffile* (best.sg.1)

b) *Jaa, en steekgaffile elle steekspaade elle va e...* 'Ja, en stekgaffel eller stekspade eller vad är...' (GI1)

c) stek < fsv. stek. (Wvo 434).

3. trägaffel 'gaffel av trä som används vid stekning på t.ex. stekpanna'

a) *treegaffel* (obest.sg.2), *treegafle* (best.sg.2)

b) *Treegaffel, ja veit int ritti, en ny så mådeernan saak så* 'Trägaffel, jag vet inte riktigt, en så modern sak' (BB1)

c) trä är ett gemensamt germanskt ord som har motsvarigheter i de flesta indoeuropeiska språken. Ordet är ett arvord, fsv. træ. (Wvo 481).

Den korrekta dialektala böjningen är sannolikt *gaffil, gaffile, gaffila*, efter 1a deklination. De plurala formerna *gafla, gaflan* har troligtvis blivit påverkade av högsvenskans gafflar. Det slutljudande *-n* i slutet av pluralformen *gaflan* är dock rent dialektalt. Vad som påverkat *gafle*

(sv. gaffeln, dial. *gaffile*) är oklart. I princip är *steekgaffile* best.sg., men i exempelmeningen används formen som om den vore obest.sg. efter fristående artikel.

4. kniv 'ätverktyg med blad och skaft'

a) *knii(v)* (obest.sg.1), *kniiv* (obest.sg.8), *kniiva* (pl.11), *kniivan* (pl.1), *kniive* (best.sg.8)

b) *Å gaffila å kniiva såm man sko ha i tsööke å...* 'Och gafflar och knivar som man ska ha i köket och...' (S1)

c) kniv < fsv. kniver. (Seo 479).

4. brödkniv 'större kniv att skära bröd med'

a) *bröökniiva* (pl.1), *bröökniive* (best.sg.1)

b) *Å tå tåm tii bröökniiva...* 'Och de där brödknivarna...' (L4)

c) bröd < fsv. brödh. (Seo 108)

4. fällkniv 'fickkniv med infällbara blad'

a) *felkniiv* (obest.sg.2), *felkniive* (best.sg.7), *fälkniivan* (pl.1)

b) *He kallas fö felkniive, kalla vi de hee jåå* 'Det kallas för fällkniv, (fällkniv) kallar vi det här för' (L4)

c) fäll < fsv. fælder, av verb fälla < fsv. fella. (Seo 253).

4. *gallerkniv möjligen 'renskniv för att rensa fisk', betydelsen en aning oklar

a) *gallerkniiva* (pl.1)

b) *Gallerkniiva å gryytlappa å hedeenan å då e häär, jaa häär e sen al slags tsäärlen* 'Rensningsknivar och grytlappar, här är sedan all slags kärl' (R2)

c) galler < fsv. galdror (pl.) < lty. gaddere. (Wvo 138).

4. grov kniv 'en stor vass kniv'

a) *gryykniiva* (pl.1)

b) *He e tåmtii, tåmti gryykniiva sko ja atså seija* 'Grova knivar skulle jag alltså säga' (L4)

c) grov fanns redan i fsv. grover. Ordet är ett gammalt lån från mlty. grof, grov-. Samma ord finns i fhty., ty. Grob. (Seo 302).

4. *hushållskniv 'allmän kniv som används i köket för att göra ett och annat'

a) *hyyshålskniiven* (pl.1)

b) *Jåå å sen e, sen e, däär e hede hyys, smaala hyyshålskniiven å häär e sjäärbree såm såm kan ijen sjäära noo åkså gröönsaakre på.* 'Där är hus-, smala (hushålls)knivar och här är skärbräde som man kan skära nog också grönsaker på' (R2)

c) hushåll är ett översättningslån från ty. Haushalt med samma betydelse. (Wvo 172).

4. kockkniv 'stor vass kniv med olika användningssätt'

a) *kåkkniiv* (obest.sg.1)

b) *Å oolika slags kniiva, vaskniiva å tandakniiva å tokande almen kniiv å å ter en kåkkniiv* 'Och olika slags knivar, vassa knivar och tandade knivar och en sådan där allmän kniv och där är en kockkniv' (C1)

c) kock < fsv. kokker = da. fsax. kok, fhty., ty. Koch, ags. cóc. Ett tidigt lån från lat. cocus. Jfr it. cuoco, fra. queux. (Seo 485).

4. köksskniv 'kniv som används för att skära ett och annat vid matlagning'

a) *tsökskniivan* (pl.1)

b) *Å häär e jo fiin sånde tsökskniivan men int fans he för i vääden* 'Och här är ju sådana där fina köksknivar men inte fanns det sådana förr i världen' (GI1)

c) kök, lånord från mlty. koke, kokene = fhty. kuchina < mlat. cucina < lat. coquina. (Seo 550; Soå 579).

4. ostkniv 'osthyvel'

a) *oostkniiva* (pl.2), *oostkniive* (best.sg.1), *ostkniiva* (pl.2)

b) *Oostkniive, sakse, int veit ha ny direkt, int ee ny na dialektool de riktit de häära jåå* 'Ostkniv, sax, inte vet jag nu riktigt, inte är det nu något dialektord det här riktigt' (J1)

c) ost < fsv. oster = da. ost, isl. ostr. Ost är ett blott nordiskt ord som har släktord bland utomgermanska språk, lat. jus 'saft, soppa'. Ordet fanns redan i fsv. oster och det är av urgammal tid eftersom de gamla orden fi. juusto och la. vuossta är dess släktingar. (Seo 740).

4. *potatisskalarkniv 'potatisskalare'

a) *peeroskalankniiva* (pl.1), *peeråskalakniive* (best.sg.2), *peeråskalankniiv* (obest.sg.2), *peeråskalankniiva* (pl.1), *peeråskalare* (best.sg.3), *peråskalare* (best.sg.1) *pääråskalaran* (pl.1), *pääråskalare* (best.sg.2)

b) *Jåå nå he ee tå peeråskalare* 'Ja det är då potatisskalare' (AR1)

c) päron < fsv. pærun < lty. peer < lat. pirum. Många gamla lånord i svenskan har kommit från latinet, vanligen över låg- eller högtyska. (Seo 805; Soå 926-927). I många dialekter har fruktnamnet päron betydelsen 'potatis'. (Seo 805). I Karleby-trakten används päron i stället för potatis nästan uteslutande. skala < fsv. skala, no. skala i betydelsen 'ta bort skalet'. (Seo 923).

4. *puukko(kniv) 'slidkniv, morakniv'

a) *pookkå* (obest./best.sg.1), *pookkåkniive* (best.sg.2)

b) *Å nå häär e en pääråskalaran å å di di dää had int man för i vääden helle, yytan he va bara me kniive å pookkåkniive åm intte fans nå annat* 'Och här är en potatisskalare och sådana där hade man inte förr i världen heller, utan det var bara med kniv eller morakniv, inte fanns det något annat' (GI1)

c) *puukko, ett främmande ord från finskan. Troligtvis ett tillfälligt lån som är kombinerat med ett svenskt ord.

4. smörkniv 'kniv avsedd för bredning av smör på bröd, även en vanlig kniv som för tillfället används för bredning av smör'

a) *smöörkniiv* (obest.sg.1)

b) *Å sen, e e de häär, e de hää nåås nåås smöörkniiv, elde sån dee, jaa ja meena de* 'Är det här någon smörkniv, eller en sådan där, ja jag menar det' (R1)

c) smör fanns redan i fsv. smior. Den ursprungliga betydelsen var 'smörja'. Jfr ty. Schmer 'fett' och eng. smear 'smörja'. (Wvo 416).

4. stekkniv 'kniv för uppskärning av stek'

a) *steekkniiv* (obest.sg.1)

b) *Å häär e jo en en vel en steekkniiv men int fanns he sån dee för i vääden heller* 'Och här är ju en, väl en (köks)kniv, men inte fanns det sådana där förr i världen heller' (GI1)

c) stek, se stekgaffel.

4. tandad kniv 'kniv försedd med tänder'

a) *tandakniiva* (pl.1)

b) *Å oolika slags kniiva, vaskniiva å tandakniiva å tokande almen kniiv å å ter e kåkkniiv* 'Och olika slags knivar, vassa knivar och tandade knivar och en sådan där allmän kniv och där är en kockkniv' (C1)

c) tand < fsv. tan. (Seo 1164).

4. vass kniv 'kniv med vasst blad'

a) *vaskniiva* (pl.1)

b) *Å oolika slags kniiva, vaskniiva å tandakniiva å tokande almen kniiv å å ter e kåkkniiv* 'Och olika slags knivar, vassa knivar och tandade knivar och en sådan där allmän kniv och där är en kockkniv' (C1)

c) vass < fsv. hvas = da. hvas, isl. hvass, fsax. hwass, fhty. (h)was, ags. hwæss. (Seo 1321).

Ordets kniv böjningsmönster är med stor sannolikhet *kniiv, kniive, kniiva(n)*. Speciellt i sammansatta ord och även som enkelt ord beter bröd på så sätt att det slutljudande -d faller, t.ex. *bröökniiva* 'brödkniven', *brööfaate* 'brödfatet', *en stooran familj så sko man baka en tretti bröö i vikå* 'en stor familj så skulle man baka trettio bröd i veckan' (S1), *å int had vi jo i staan de hää bröö på sån hää stången, he vaa på lande hedee* (GG2) 'och inte hade vi brödet på sådana här stänger i staden, det var på landet det'. Ord på lång vokal får ingen som helst ändelse i best. sg., jfr *stråå* 'stå, strået' och *knee* 'knä, knäet' (Ahlbäck 1946, 20). Sammansättningens *gallerkniiva* betydelse är oklar, det är möjligt att det är fråga om rensningskniv. Uttrycket *gryykniiva* betyder enligt mitt tycke 'grova knivar'. Naturligtvis är jag inte säker men någon "bättre" förklaring kom jag inte på. Det sammansatta ordet *hyyshålskniiven* är kanske en egen utformning för kniv som är i mångsidigt bruk i hushållet, huvudsakligen dock i köket. Morfologiskt sett ser formen *hyyshålskniiven* ut som best.sg., enligt riksspråkets normer, men i detta fall i denna kontext handlar det om pluralis. Ordet kök uttalas alltid med *ts-*, aldrig med *sj-*. Det finns fri variation mellan långt och kort uttal (*tsööks-*

/tsöks-) i sammansättningar, t.ex. *tsökspalle* 'kökspallen' och *tsöksklåkkå* 'köksklocka(n)', men *tsööksboole* 'köksbordet' och *tsöökskååpa* 'köksskåpen', medan kök som enkelt ord är alltid långt, jfr *tsöök, tsööke, tsööki.* Bindekonsonanten *-s* har kvarstått även i dialekten. Sammansättningen ostkniv står för osthyvel, som behandlas senare i avhandlingen. Frekvensen för dessa två ord är: fem och nio. De båda uttrycken är alltså ytterst vanliga i målet. Uttalsskillnader som inte är relevanta vad betydelsen inträffar är jämte den ovannämnda *päärona/peerona*, i sammansättningar *päärå-/peerå-/peero-/perå-*. De två sista formerna är ovanligare än de andra, i materialet förekommer båda endast en gång. Den "konstiga" dialektala formen *päråskalaran* står för best.sg. (syn. till *peeråskala(n)kniive*), även om formen tyder på att det är fråga om pluralis. I st.f. substantiv föregånget av adjektivattribut används i karlebymålet ofta sammansatta ord med adjektiv i oböjd form och substantiv i sg. eller pl. I sammansättningar vilkas efterled är -kniv finns det många exempel på detta typiska drag, t.ex. *gryykniiva* 'grova knivar', *tandakniiva* 'tandade knivar' och *vaskniiva* 'vassa knivar'. I det andra exemplet har apokopen och konsonantbortfallet drabbat particip perfekt tandade som förvandlats till *tanda.*

5. osthyvel 'redskap för uppskärning av tunna ostskivor'

a) *oosthövla* (pl.1), *oosthöyla* (pl.1), *oosthöyle* (best.sg.1), *oosthöylä* (sg.1), *osthyvle* (best.sg.1), *osthyyvla* (pl.3), *osthyyvlan* (pl.1)

b) *Bossi oosthyyvla å å siidy, ja sko sii riktit* 'En vacker osthyvel och ser du, jag ser inte riktigt' (R1)

c) ost, se ostkniv. Ofta lånas ett ord i ett språk flera gånger och t.o.m. från olika språk. Substantivet hyvel är ett lånord från skilda tyska former; mlty., ty. Hobel, lty. hövel, mty. hyvel, hubel och dialektal form hübel. Detta tyska ords härkomst är något dunkel. Ordet hyvel hette i fsv. skavi. (Seo 379).

Intressanta former av hyvel förekommer i materialet, men den korrekta böjningen är med stor sannolikhet *hyvel, hyvle, hyvla* (jfr sg. *nagel,* pl. *nagla* Hagfors 1891, 89). Former på *-a* används enligt min opinion också i sg., både i obest. och best. form. Ordet *höylä* är ett direkt lån från fi. höylä 'hyvel'. Det finns fri variation mellan *y* och *v, höyla/hövla.*

6. *tillhugg 'bestick'

a) *tilhogga* (pl.5)

b) *Tilhogga, man hogger til* 'Bestick, man hugger till (med dem)' (BB1)

c) Verbet hugga har påträffats redan i fsv. (Wvo 171).

Uttrycket *tilhogga* är en synonym för det kollektiva ordet bestick, dvs. gaffel, kniv och sked, verktyg man äter med. Den dialektala formen har omformats av verbet hugga till. Bara i en intervju förekom detta uttryck.

3.4 Matservis

7. asjett, assiett 'liten tallrik'

a) *asjet* (obest.sg.1), *asjetta* (pl.7), *asjetter* (pl.1), *asset* (obest.sg.1), *assetren* (pl.1), *assette* (pl.1)

b) *Tokodee asjetta* 'Sådana där asjetter' (L1)

c) asjett < fra. assiette. Många beteckningar för kärl och hushållsredskap har inlånats till svenska just från franska. Franska lånord på -ette får i svenskan ändelsen -ett. (Seo 35; Soå 840, 885).

Böjningen sker sannolikt efter 1a deklination, möjligen efter 2a. Formen *asjetta* har böjts efter 1a deklination medan formen *assetren* går efter 2a deklination. Formen *asjetter* är högspråk och *asjette* troligtvis bara en förkortning av högspråkets asjetter.

8. fat 'del av servis man lägger maten på'

a) *faat* (obest.sg.1), *faata* (pl.9), *faatan* (pl.6), *faate* (best.sg.8), *faaten* (pl.1)

b) *Tå drikke ja å faate kaffe* 'Då dricker jag kaffe av fatet' (L2)

c) fat < fsv. där ordet även hade betydelsen 'klädesplagg'. (Seo 202).

8. brödfat 'fat för servering av skivad bröd'

a) *bröö̊faate* (best.sg.3)

b) *Å häär ee bröö̈faate, he e, he e tvååvåånings-, å he e gran* 'Och här är ett brödfat, det är på två våningar och det är vackert' (R2)

c) bröd < se brödkniv.

8. *bullfat 'kakfat, tårtfat'

a) *bollafaat* (obest.sg.2), *bollafaate* (best.sg.7), *bollafaatte* (best.sg.1)

b) *He e bollafaate he* 'Det är ett kakfat det' (L5)

c) bulle < fsv., den ursprungliga betydelsen är en viss typ av dryckeskärl. (Seo 111).

8. glasfat 'fat av glas för olika användningar'

a) *glaasfaata* (pl.1), *glaasfaate* (best.sg.1)

b) *Glaasfaata ee te tee å å tå e jo hedi pletta je på talriitsi å...* 'Glasfat är det där och det finns ju plättar här på tallriken och...' (H1)

c) glas < fsv. glar. (Soå 530)

8. *guttafat 'kakfat, tårtfat'

a) *gottafaat* (obest.sg.1)

b) *Jaa, eeree tokandii gottafaat* 'Ja, är det ett sådant där tårtfat' (BB2)

c) gutta = gummi i sammansättningen guttaperka = en typ av oelastisk gummimassa. Guttaperka, ursprungligen ett malajiskt lånord. (Seo 314). Etymologin ovan kan vara helt vilseledande eftersom *gotta* är synonym till bulle i karlebymålet, båda ord förekommer sida vid sida i inspelningarna.

8. kaffefat 'tefat'

a) *kaffifaate* (best.sg.1)

b) *Jåå ja kalla he ti kaffikoppe å kaffifaate å teetsjeede å tå tå e ennyy...* 'Ja, jag kallar dem för kaffekopp och kaffefat och tesked...' (L2)

c) kaffe < ty. Kaffee < fra. café < turk. qahvé < arab. qawah. (Wvo 199).

8. kakfat 'tårtfat'

a) *kakåfaate* (best.sg.2), *kakåfaatte* (best.sg.1)

b) *Å kakåfaate å bröökavle å annan sårts visp, ijen handyykka å...* 'Och kakfat och brödkavel och en annan sorts visp, igen handdukar och...' (BM2)

c) kaka < fsv. kaka, no. kaka. (Wvo 199).

8. matfat 'matkärl, mattallrik, fat för uppläggning av mat'

a) *maatfaatan* (pl.1)

b) *Di ee heelt enkkelt maatfaatan, faatan* 'Det är helt enkelt matfat' (BM1)

c) mat < fsv. mater. I en del av dialekterna betyder mat endast 'kött' eller 'fläsk'. (Seo 636). Så är inte fallet i karlebymålet.

8. porslinsfat 'fat av porslin, för uppläggning av mat'

a) *påsliinsfaat* (obest.sg.1)

b) *I tokandee påsliinsfaat* 'I ett sådant där porslinsfat' (H2)

c) porslin är ett lånord från fra. porcelaine < it. porcellana 'porslinssnäcka'. (Wvo 338).

8. soppfat 'sopptallrik, djup tallrik'

a) *såpfaata* (pl.1)

b) *Nå såpfaata å hedi di hä vaanli faata* 'Några soppfat och sådana här vanliga fat' (J1)

c) soppa, lånord från mlty. soppe, suppe. (Seo 1029).

8. stekfat 'någon slags form för stekning av kött'

a) *steikfaa(t)* (obest.sg.1), *steikfaata* (pl.1), *steikfaate* (best.sg.3), *steikfaatte* (best.sg.1)

b) *He e int faate yyttan he e steikfaate* 'Det är inte ett fat utan det är ett stekfat' (BM1)

c) stek, se stekgaffel.

8. *tvåvåningsguttafat 'kakfat på två våningar'

a) *tvååvååningsgottafaat* (obest.sg.1)

b) *Ritti tvååvååningsguttafaat* 'Riktigt ett tårtfat på två våningar' (BB2)

c) två < fsv. tver. Alla de germanska språken nyttjar samma ord, ty. zwei, eng. two och t.o.m. en del av övriga indoeuropeiska språk, bl.a. lat. duo. (Wvo 485). våning betydde ursprungligen 'bostad', senare i tiden fick den jämte den första bemärkelsen en annan, 'etage'.

(Seo 1377). Våning är ett arvord, fsv. vaning, som kommit av lty. woninge eller ty. Wohnung. (Wvo 515). gutta, se guttafat.

8. tvättfat 'flat skål för tvättning'

a) *tvetfaat* (obest.sg.1), *tvetfaata* (pl.2), *tvetfaate* (best.sg.1), *tvetfaaten* (pl.2), *tvetsfaatan* (pl.1)

b) *Å tå e hedi tvetfaata å vatåembara å plast* 'Och sedan är tvättfat och vattenhinkar av plast' (H2)

c) tvätt < fsv. þvætter. En bildning till verbet två 'tvätta', ett germanskt ord av dunkelt ursprung. (Wvo 485-486).

8. tårtfat 'kakfat'

a) *tårtfaata* (pl.1)

b) *Å al di hee tårtfaata elle kakåfaate såm man kalla dö* 'Och alla de här tårtfaten eller kakfaten som man kallar dem' (S2)

c) tårta < lty. tarte < fra. tarte. Ursprung delvis dunkelt. (Wvo 487). Kan vara inlånat före övergången a > å. (Soå 523).

Böjningsmönstret för substantivet fat är i karlebymålet troligen *faat, faate, faata(n)*. Ordet användes något komplicerat, formerna för sg. och pl. blandades i någon mån. Detta kan lätt observeras vid en inblick av det följande exemplet: *tvåå fiina faat elle fiin faatan* 'två fina fat' (GI3). Först sade informanten "fel", på standardspråk, sedan rättade hon sitt yttrande. Också den plurala formen *faaten* förekom några gånger. Den är främst påverkad av standardspråket (ett fat 5.). Några fonologiska iakttaganden: uttalen *faat/faatte* med ett eller två *-t-* beror troligtvis bara på individens personliga talesätt, *posliinsfaat* uttalades utan *-r-*, *steik/steek*, både diftongering och monoftongering är utan tvivel brukbara i Karleby. Standardspråkets tårtfat motsvaras i inspelningarna av sammansättningarna *bollafaat*, *gottafaat*, *kakåfaat* och *tårtfaat*. Förleden kak- beter sig på två olika sätt då sammansättningar bildas. Den är antingen *kakå-*: *kakåbortsi* 'kakburken' och *kakåspada* 'kakspade(n)' eller *kaak-*: *kaakbork* 'kakburk' och *kaakspada* 'kakspade(n)'. I materialet var frekvensen för *kakå-* femton och för *kaak-* tolv stycken. Båda formerna är så att säga korrekt dialekt, men *kaak-* kan vara påverkat av högspråket.

9. glas 'dryckeskärl av glas'

a) *glaas* (obest.sg.11), *glaasa* (pl.3), *glaasan* (pl.1), *glaase* (best.sg.4), *glaasen* (pl.1)

b) *Å jeer en glaaskååp me treedöra å så di haa talriika å glaasa å gambelan speil* 'Och här är ett glasskåp med dörrar av trä och så har de tallrikar och glas och en gammal spegel' (H2)

c) glas < fsv. glar. (Soå 530).

9. champagneglas 'typ av vinglas'

a) *sjampanjeglaasen* (pl.1)

b) *En brikka me, en brikkå me sjampanjeglaasen å å e-en flaska sjampanje kansj* 'En bricka med, en bricka med champagneglas och en flaska champagne kanske' (R4).

c) champagne som lånats in i svenskan från franskan, bland en hel del andra ord som står i samband med maträtter och drycker, har förvarat det långivande språkets skrivsätt. Också uttalet är nära på det franska i rikssvenskan som talas i Sverige. Finlandssvenskan och dess dialekter är i många fall ålderdomligare än högspråket i Sverige och därför kan man ofta här i Finland höra uttal med den slutljudande -e. (Seo 855, 882). Champagne är namn på ett av Frankrikes landskap där detta populära vin tillverkas. Vin av Champagne förkortades till champagne under tidernas lopp. Substantivet champagne kommer av lat. campania 'slätt'. (Wvo 64).

9. dricksglas 'glas för vardagliga drycker'

a) *driksglaasa* (pl.2), *driksglaassa* (pl.1)

b) *He e he e driksglaasa, kalla vi de hee ti driksglaassa...* 'Det är dricksglas, vi kallar dem här för dricksglas' (L2)

c) Subst. dricka < fsv. Egentligen är dricka en substantiverad infinitiv. (Seo 154).

9. mjölkglas 'dricksglas som för tillfället innehåller mjölk'

a) *mjölkglaas* (obest.sg.1)

b) *Mjölkglaas* 'Mjölkglas' (AR1)

c) mjölk < fsv. miölk, miolk. (Seo 654).

9. saftglas 'dricksglas som innehåller saft'

a) *saftglaasa* (pl.1), *saftglaase* (best.sg.1), *saftglaasen* (pl.1)

b) *Å så vari jo saftglaasa å man kookka jo alt safte sjölv för* 'Och så fanns det ju saftglas och man kokade ju all saft själv förr' (S1)

c) saft, lånord från ty. Saft. (Seo 879).

9. spetsglas 'vinglas'

a) *spetsglaasa* (pl.1)

b) *Å viine å spetsglaasa* 'Och vin och spetsglas/vinglas' (J2)

c) spets, lånord från ty. Spitz, Spitze. (Seo 1039). Spets i betydelsen 'ända av avsmalande föremål'. (Sob 1157). Informanten har utvidgat spetsglaset att gälla för vinglas; i själva verket påminner de ganska mycket om varandra.

9. teglas 'glas att dricka hett te ur, ofta med lös metallisk handtag'

a) *teeglaas* (obest.sg.1)

b) *Ne ere jo fiin tee-, teeglaas me tsjild hantaag* 'Det är ju fina te-, teglas med skilt handtag' (BB2)

c) te, lånord från da. té, ty. Tee, holl. thee, eng. tea, fra. thé. Ursprungligen ett sydkinesiskt ord. Vilket språk som varit det lånförmedlande språket är nästan omöjligt att fastställas. (Seo 1170; Soå 817).

9. vattenglas 'dricksglas'

a) *vatåglaas* (obest.sg.1), *vatåglaase* (best.sg.3)

b) *He e jo vatåglaase* 'Det är ju ett vattenglas' (AR1)

c) vatten < fsv. vatn (Seo 1322).

9. vinglas 'glas med lång fot, att dricka vin ur'

a) *viinglaasa* (pl.1)

b) *Jee, jeer e viitlöökrettet såm hengger å jer e viinflaskå å viinglaasa å...* 'Här är en vitlöksfläta som hänger och här är en vinflaska och vinglas och...' (C3)

c) vin hör till de många för flera århundraden sedan inlånade romanska orden som först germanerna börjat använda och som småningom tagits i bruk även i svenskan. Ordet fanns redan i fsv. vin. (Seo 1348).

Glas böjs i dialekten efter 1a deklination: *glaas, glaase, glaasa(n)*. Formen *glaasen* förekommer tre gånger och alltid talas det om flera glas, alltså pluralis. Som förklaring kan ges standardsvenskans påverkan eller det oreflekterade talets fel; i st.f. *glaasan*. Fri individuell variation har skapat två olika uttalsvarianter (*glaasa, glaassa*). Standardsvenskans ord vatten får i målet nästan utan åtskillnad formen *vatå-* i sammansatta ord. I materialet påträffade jag endast två sammansättningar med förleden *vatten-*, med *vatå-* i stället 36. Som enkelt ord var vatten, vattnet betydligt vanligare (*vatn* en gång, *vatne* 23 gånger, *vatten* två gånger, *vatå* nio gånger).

10. gräddsnäcka 'liten gräddkanna'

a) *gredsnekkå* (obest./best.sg.16), *grisnikko* (obest./best.sg.1)

b) *Jåå, å gredsnekkå å såkeskååle* 'Ja, och gräddsnäcka och sockerskål' (S1)

c) Grädde är ett arvord som förekommer endast i svenskan. I de övriga nordiska språken används ordet flöt(er) som har motsvarighet i engelskan. Inte heller alla svenska dialekter känner till det högspråkliga grädde. (Soå 170, 399). I karlebymålet är ordet dock i användning, i mitt material finns det inte något ord som påminner om flöt(er). I betydelsen 'snäckskal' är snäcka ett lånord från ty. Schnecke < fhty. snecco. I betydelsen 'krigsfartyg' existerade snäcka i sin tur redan i fsv. snækkia. Ordet har motsvarigheter i mlty. snicke och mhty. snecke. (Seo 1019). Om ordets snäcka etymologi i betydelsen 'kanna' kunde inte hittas några hänvisningar.

Temat på substantivet lyder *gredsnekkå, gredsnekkå, gredsnekkona/gredsnekkåna*. Ett avvikande uttalssätt dök upp, men bara en gång: *grisnikko*. Ordet är detsamma, men i talet har *e*-ljudet blivit mer *i*-aktigt. Detta påverkar naturligtvis inte betydelsen. Det är verkligen vanligt med fri variation mellan *e* och *i* i karlebymålet. Synonym till gräddsnäcka är gräddkanna som förekommer en gång i materialet: *gredkannå* 'gräddkanna(n)', liksom också gräddkopp: *gredkoppe* 'gräddkoppen'.

11. gräddkanna 'gräddsnipa, gräddsnäcka'

a) *gredkannå* (obest./best.sg.1)

b) *Å däär fins flaskåna rada å så fins däär en en kannå å gredkannå å kaffekvaarne, mårttele* 'Och där finns flaskor i rad och så finns där kanna och gräddkanna och kaffekvarn, mortel' (R4)

c) grädde, se gräddsnäcka. kanna < fsv. kanna. Ett gemensamt germanskt ord av dunkelt ursprung som har motsvarigheter i ty. Kanne och eng. can. (Wvo 202). Sannolikt ett lånord från mlty. eller fsax., men ordet kan också vara ett urgammalt vandringsord, jfr arab. kas 'bägare'. (Såo 148).

Materialet uppvisar formerna *kanna* (en gång), *kanno* (två gånger) och *kannå* (sex gånger) för singular form. Mina kunskaper om karlebymålet är inte tillräckliga för att fastställa till vilken deklination (3e/4e) detta ord hör: *kanna, kanna, kannona/kannåna* eller *kannå, kannå, kannona/kannåna.*

12. kopp 'en liten dryckeskärl med öra, vanligtvis av porslin'

a) *koppa* (pl.2), *koppan* (pl.2), *koppe* (best.sg.1) *kåppa* (pl.3), *kåppan* (pl.5), *kåppes* (best.sg.1)

b) *Di e riktit å modään kåppa* 'Det är riktigt moderna koppar' (R1)

c) kopp, enligt somliga ett arvord, men sannolikt är ordet ett lån från mlat. cuppa, över lty. kopp. (Soå 584).

12. buljongkopp 'kärl för buljong, buljongterrin'

a) *byljångkop* (obest.sg.1)

b) *He e en byljångkop troo ja* 'Det är en buljongkopp tror jag' (BB1)

c) buljong, lånord från fra. bouillon. Det franska köket har haft ett enormt inflytande på den finare matlagningen. Många lånord för maträtter och drycker har hämtats just från franskan. (Seo 111). Många ord på *-on* har substituerats av sv. -ong [å?] och uppgivit det långivande språkets uttal. (Soå 887).

12. gräddkopp 'gräddkanna, gräddsnäcka'

a) *gredkoppe* (best.sg.1)

b) *Gredkoppe å såkeskååle å...kannå e jo de heeran* 'Gräddkopp och sockerskål och...kanna är ju det här' (J1)

c) grädde, se gräddsnäcka.

12. kaffekopp 'liten kopp avsedd för kaffe'

a) *kaffekåp* (obest.sg.1), *kaffekåppa* (pl.2), *kaffekåppan* (pl.1), *kaffikop* (obest.sg.5), *kaffikoppa* (pl.6), *kaffikoppe* (best.sg.2) *kaffikåppa* (pl.5)

b) *Saftkannå å tå e hedee saftglaase, eple å vatåglaase å å hedi kaffikoppe å...* 'Saftkanna och sedan är saftglas, äpple och kaffekopp och...' (H1)

c) kaffe, se kaffefat.

12. kryddkopp 'kärl med krydda, kryddburk'

a) *krydkoppa* (pl.1)

b) *Va e tömtii, tii na saltkoppona elder naa tokodi krydkoppa elde va...* 'Vad är det där, är det några saltkoppar eller sådana där kryddkoppar eller vad…' (L8)

c) krydda < fsv. krydde, kryde. Vanligtvis används ordet i pl. kryddor, örter. Ett gammalt lånord från mlty. krût (sg.), krûde (pl.). (Seo 516). Det lågmedeltyska -d- mellan två vokaler utbytts mot -dd- i svenskan. (Soå 705).

12. porslinskopp '(kaffe)kopp av porslin'

a) *påsliinskoppa* (pl.1)

b) *Å tå ere småå mog, mogga te tee å talriika å na påsliinskoppa å...* 'Och sedan finns det små muggar och tallrikar och några porslinskoppar och...' (H2)

c) porslin, se porslinsfat.

12. saltkopp 'saltkar'

a) *saltkoppona* (pl.1)

b) *Va e tömtii, tii na saltkoppona elder naa tokodi krydkoppa elde va...* 'Vad är det där, är det några saltkoppar eller sådana där kryddkoppar eller vad…' (L8)

c) salt < fsv. salt. Ordet salt har motsvarigheter i andra germanska språk; ty. Salz, eng. salt. (Wvo 380).

12. tekopp 'kopp för te, litet större än kaffekopp'

a) *teekop* (obest.sg.1), *teekåp* (obest.sg.3), *teekåppa* (pl.2), *teekåppe* (best.sg.2)

b) *Rysk teekåppa* 'Ryska tekoppar' (C2)

c) te, se teglas.

12. tupperware-kopp 'plastkärl vars produktnamn är Tupperware'

a) *typpervaarakåppan* (pl.1)

b) *Jaa, men häär e sen al slags typpervaarakåppan kansje* 'Ja, men här är sedan all slags tupperware-koppar kanske' (R2)

c) Till det registrerade varumärket kan inte hittas hänvisningar i etymologiska ordböcker. Förleden är ett främmande ord som tagits i dialekten som sådant. Långivande landet är Amerika där en man kallad Earl S. Tupper uppfann dessa världsberömda kärl av plast, Tupperware-kärl. (http://helsinginsanomat.fi/uutisarkisto/981004ta05).

12. Äggkopp 'kopp för kokad ägg'

a) *egkoppa* (pl.3), *egkåppa* (pl.3), *egkåppan* (pl.2), *egkåppar* (pl.1), *ekkåppa* (pl.2)

b) *Å egkåppa, på päästsi så ete man egga* 'Och äggkoppar, under påsken så äter man ägg' (C2)

c) ägg < fsv. æg. (Seo 1430).

Temat på substantivet kopp lyder på dialekten antagligen *kop/kåp, koppe/kåppe, koppa(n)/kåppa(n)*, efter 1a deklination, men av någon anledning har en informant böjt ordet efter 3e eller 4e deklinationens mönster, pl. *koppona* 'kopparna'. Igen har standardsvenskans mönster trängt till informantens språk, t.ex. *kåppar* 'koppar'. I exemplen kan observeras fri individuell variation mellan *o/å*. Formen *kåppes* är genitiv, som existerar i dialekten och används mer eller mindre på samma sätt som i standardspråket. Också i samband med det här ordet används formerna mer eller mindre fritt, t.ex. *gredkoppe* i exempelmeningen ovan (på s. 65) är till formen best.sg., men till användningen obest.sg. I karlebymålet såsom i vardagliga språksituationer i allmänhet möter man en massa så kallade tillfälligt skapade ord som inte har direkta motsvarigheter i standardspråket, men som utan vidare förstås av alla svenskspråkiga oberoende av deras kunskaper i karlebymålet, t.ex. *gredkoppe*. Ordparet *kaffekåppa/kaffikåppa* är identiska oavsett skilda bindevokaler som varierar mellan *e* och *i*.

Bindevokalen *-i-* utnyttjas i väsentligt större utsträckning i dialekten än i högspråket. Denna kan påträffas även i sammansättningar där standardsvenskan inte alls har bindevokal, t.ex. *bäriboskå* 'bärbuske(n)', *bärigröite* 'bärgröten'. Övergången från *e* till *i* sker ofta i målet men den kan inte sägas vara en regel (Huldén 1946, 64). Uttrycket *typpervaarakåppan* representerar eventuellt alla möjliga plastkärl eller det sades på skämt. Inte ens dialekterna är fria från utländska inflytanden av detta slag, även om de säkert är "mera skyddade eller äkta" än standardspråket. Som enkelt ord, utan grundord, användes *tuppervaare* två gånger.

13. skål 'djupt kärl för mat eller dryck'

a) *skåål* (obest.sg.1), *skååla* (pl.2), *skåålan* (pl.1), *skååle* (best.sg.2)

b) *Häär e, häär e, våjjå, dåm he gran skåålan såm di e ii å me blåå ondelaage...* 'Här är, oj då, sådana här vackra skålar som de är, med blå underlag...' (R1)

c) skål < fsv. skal. (Seo 968).

13. dessertskål 'desserttallrik'

a) *desserskåål* (obest.sg.1)

b) *Desserskåål bryykka man jy sej* 'Dessertskål brukar man ju säga' (BB1)

c) dessert, lånord från fra. via ty. eller eng. (Seo 141). Ett stort antal ord från det fina kulturlivet har införts till svenskan från franskan; en del över tyskan eller engelskan, andra direkt från franskan. (Soå 499).

13. fruktskål 'skål för uppläggning av frukt på bordet'

a) *froktskåål* (obest.sg.1), *froktskååla* (pl.1)

b) *Töm tii, tii e naa tåm ti, naa sås tokoti froktskååla elde va ska ja kal döm tii, veit ja ny ritti va ja ska ny sej* 'Det där är någon sorts sådana där fruktskålar eller vad ska jag kalla dem för, inte vet jag nu riktigt vad jag ska nu säga' (L3)

c) frukt < fsv. frukt < lty. vrucht < lat. fructus. (Wvo 124). Många växt- och fruktnamn från latinet har tagits till svenskan över lågtyskan, ofta i medeltysk form. (Soå 926-927).

13. saltskål 'saltkar, liten skål för bordssalt'

a) *saltskååle* (best.sg.1)

b) *Jeer e saltskååle* 'Här är en saltskål' (H1)

c) salt, se saltkopp.

13. sockerskål 'skål för uppläggning av socker'

a) *såkerskååle* (best.sg.1), *såkeskå(ål)* (obest.sg.1), *såkeskååle* (best.sg.14)

b) *Men sidy gredsnekkå å såkeskååle* 'Men ser du, gräddsnäcka och sockerskål' (BB1)

c) socker < fsv. soker, suker, lån från mlty. sucker (= mhty., ty. Zucker, mty. zocker) < it. zucchero < arab. sukkar < pers. šakar < prakrit sakkhara = sanskrit çarkara. (Seo 1024). En del av lånord kallas för s.k. vandringsord eftersom de har sina rötter i något exotiskt land men som med tiden vandrat långa vägar tills de till sist nått Sverige och Finland. (Soå 489).

13. soppskål 'skål för soppa'

a) *såpskååle* (best.sg.1)

b) *Låtsi jåå å hedi såpskååle* 'Lock och soppskål' (J1)

c) soppa, lån från mlty. soppe, suppe. (Seo 1029).

Ordet skål böjs efter 1a deklination: *skåål, skååle, skååla(n)*. Ordet dessertskål uttalas en aning på franskt vis: *-t-* hörs inte. Formen *såke(r)-* uppkommer uteslutande i sammansatta ord (23 gånger, t.ex. *såkesakse* 'sockersaxen', *såkerbiitan* 'sockerbitarna'), *såkker-* som förled påträffas inte en enda gång i materialet. Det självständiga ordet socker lyder i målet *såkker* (obest., tre gånger), *såkre* (best., 13 gånger).

14. tallrik 'måltidskärl som fungerar som underlag för matportioner'

a) *talriik* (obest.sg.4), *talriika* (pl.14), *talriitsi* (best.sg.3), *talrika* (pl.5), *talrikan* (pl.1)

b) *Fiin talrika* 'Fina tallrikar' (R3)

c) tallrik < mlty. tallorken. (Soå 588).

14. djup tallrik 'tallrik avsedd för soppor e.d.'

a) *djooptalrika* (pl.1), *djyyptalriik* (obest.sg.1), *djyyptalriika* (pl.1)

b) *Jåå, djyyptalriik å å tå ere låågtalriik å kaffikåppa å asjetta* 'Ja, djup tallrik och sedan finns det låg tallrik och kaffekoppar och asjetter' (C1)

c) djup < fsv. diuper. (Seo 146)

14. flat tallrik 'stor tallrik avsedd för fasta maträtter, med grund botten'

a) *flaattaalriika* (pl.1)

b) *Nå he e djyyptalriika å å flaattaalriika* 'Nå det är djupa tallrikar och flata tallrikar' (H1)

c) flat < fsv. flater. (Seo 219)

14. grund tallrik 'flat tallrik'

a) *grondtalrika* (pl.2)

b) *Grond jåå grondtalrika å djooptalrika* 'Grunda, ja grunda tallrikar och djupa tallrikar' (S1)

c) grund < fsv. grunder. (Seo 303)

14. låg tallrik 'flat tallrik'

a) *lååg talriik* (obest.sg.1)

b) *Jåå, djyyptalriik å å tå ere lååg talriik å kaffikåppa å asjetta* 'Ja, djup tallrik och sedan finns det låg tallrik och kaffekoppar och asjetter' (C1)

c) låg < fsv. lagher. (Seo 602)

14. mattallrik 'stor flat tallrik'

a) *maattalrika* (pl.1)

b) *Å tåå e tåm ti maat-, maattalrika* 'Och sedan finns det mattallrikar' (L2)

c) mat, se matfat.

14. porslinstallrik 'vilken som helst typ av tallrik som är av porslin'

a) *påsliinstalriika* (pl.1)

b) *Å jer e anttiik hedi påsliinstalriika i stelningg* 'Och här är antika porslinstallrikar i en ställning' (H1)

c) porslin, se porslinskopp.

14. småbrödstallrik 'småbrödsfat'

a) *småå bröödstalriik* (obest.sg.1)

b) *Å jeer e småå-, smååbröödstalriik i tvåå vånningg* 'Och här är en småbrödstallrik på två våningar' (H1)

c) liten, små < fsv. sma(r) 'liten, ringa'. (Seo 1006). bröd, se brödfat.

14. sopptallrik 'djup tallrik'

a) *såptalriika* (pl.1)

b) *Å jeer haa vi såptalriika såm dy siir, såm en liiti stör men...* 'Och här har vi sopptallrikar som du ser, en litet större men...' (B2)

c) soppa, se soppskål.

Temat följer 1a deklination: *talriik, talriitsi, talri(i)ka(n)*. En av informanterna har kanske en liten böjelse för att utdra vokaler, därför en avvikande form *taalriika* dyker upp. I mitt material utgår tallrik (sg.) alltid med långt *–i*, *talriik*, i pluralis varierar uttalet mellan kort och långt *–i*, *talrika/talriika*. Med sammansättningarna *flaattaalriika*, *grondtalrika*, *låågtalriik* anses en och samma sak, tallrik med grund botten.

3.5 Födoämnen, ämnesnamn och maträtter

15. fett 'glatt ämne med högt näringsvärde'

a) *feit* (obest.sg.9), *fet* (obest.sg.1), *fette* (best.sg.1)

b) *Int såkre å int feit* 'Inte socker och inte fett' (L13)

c) fet < fsv. feter = isl. feitr, da. fed, fholl. feit, mhty. veiz. (Seo 206).

16. fil 'filmjölk, en typ av surmjölksprodukt'

a) *fiile* (best.sg.6)

b) *Jåå jåå kamsteitsi å fiile* 'Ja ja, paltbröd och fil' (S2)

c) fil är ett nordsvenskt dialektord av dunkelt ursprung. (Wvo 111).

17. fisk 'allmän definition för en typ av maträtt'

a) *fisk* (obest.sg.3), *fiska* (pl.2), *fiskan* (pl.1), *fiske* (best.sg.1)

b) *Å på såmare så va jo alttili på löödaan fisk ti maa* 'Och på sommaren så var det ju alltid fisk till mat på lördagen' (B3)

c) fisk < fsv. fisker. Ett gemensamt germanskt ord: isl. fiskr, da. fisk, got. fisks, ty. Fisch, eng. fish. (Seo 212).

Temat på fisk: *fisk, fiske, fiska.*

18. fläsk 'svinkött, fett'

a) *flesk* (obest.sg.5), *fleske* (best.sg.3), *flestsi* (best.sg.8)

b) *He e bloodbröö såm kookkades såm en gröötå å då sko bryynas flesk å setas ii å he va steitsi* 'Det är paltbröd som kokades som en gröt och då skulle fläsk brynas och sättas i och det var paltbröd' (GI5)

c) fläsk < fsv. flæsk = da. flesk, isl. flesk. (Seo 226).

Obestämd form av fläsk är *flesk,* medan det finns två olika former för att beteckna bestämdhet i singularis, *fleske/flestsi.*

19. fläskkotlett 'kotlett av svinkött'

a) *fleskkåletter* (pl.1)

b) *Tvåå fleskkåletter me...* 'Två fläskkotletter med...' (L13)

c) fläsk, se fläsk. kotlett, lånord från ty. Kotelette, av fra. côtelett. (Seo 503).

Dialektalt uttal utan *–t*: *kålet*. Böjning har skett enligt riksspråkligt mönster.

20. frukt 'dessert eller mellanmål'

a) *froktena* (pl.1), *froktren* (pl.1), *frykt* (obest.sg.2), *frykter* (pl.1), *fryktre* (pl.4), *fryktren* (pl.4)

b) *Man no skala fryktren å altting å gröönsaakre å altting me de häär* 'Man skalade nog frukter(na) och allting och grönsaker(na) och allting med det här' (R1)

c) frukt, se fruktskål.

frokt, frokte, froktre(n) är förmodligen böjningsmönstret. Uttalet varierar mellan *o* och *y*. Formerna *froktena* och *frykter* har troligtvis påverkats av standardspråkets frukter.

21. glass 'djupfryst efterrätt'

a) *glas* (obest.sg.7)

b) *Å i fryyse haa di noo glas å å na fryyst gröönsaakre å fryyst tsötbollona kanstsi* 'Och i fryset har de nog glass och djupfrysta grönsaker och djupfrysta köttbullar kanske' (C3)

c) glass, lånord från fra. glace 'is', av lat. glacies. (Seo 286).

22. glassboll 'portion glass i form av boll'

a) *glasbållå* (obest./best.sg.1)

b) *Taa di glas me, laga di glasbållå mee* 'Med det tar man glass, gör glassbollar med' (L4)

c) glass, se glass. boll < fsv. balder, bolder. (Seo 89).

23. godis 'sötsaker, goda saker, karameller'

a) *goodis* (obest.sg.1)

b) *En påsa me eple å liiti förkleede å liiti goodis, pepakakåna å gottagobba* 'En påse med äpplen och litet förkläder och litet godis, pepparkakor och bullar i form av en människogestalt' (S2)

c) slangord som är en förkortning av goda saker, saker som smakar gott, karameller.

24. grädde 'fet del av mjölk'

a) *gredda* (obest./best.sg.9)

b) *Goo me gredda å bere* 'Gott med grädde och bär' (C3)

c) grädde, se gräddsnäcka.

25. vispgrädde 'grädde som kan vispas till luftigt skum'

a) *vipsgredda* (obest./best.sg.2)

b) *Plommånkreem å vispgredda* 'Plommonkräm och vispgrädde' (S1)

c) visp är sannolikt ett ord från nordiskan; jfr no. visp, eng. wisp. (Soå 301).

Jag kan inte ens ge förslag till hur ämnesnamnet grädde böjs i dialekten. Möjligt är ju att *gredda* är den enda böjningsformen.

26. gröt 'maträtt bestående av gryn eller mjöl och vatten eller mjölk'

a) *gröit* (obest.sg.1), *gröita* (obest./best.sg.2), *gröite* (best.sg.8), *gröitå* (obest./best.sg.1), *grööt* (obest.sg.3), *grööte* (best.sg.1)

b) *Jåå myki gröite* 'Ja mycket gröt' (B3)

c) gröt < fsv. gröter = isl. grautr, da. grøt. (Seo 308).

26. bärgröt 'gröt med bär eller vispgröt/klappgröt'

a) *bärigröite* (best.sg.1)

b) *Bärigröite...jåå he va jo ganska, bäritiide ååtminston* 'Bärgröt...det var ju ganska (vanligt), på bärtiden åtminstone' (B4)

c) Det finns avvikande åsikter om ordets bär ursprung. Ordet fanns redan i fsv. bær och motsvarigheter är lätta att finna i de andra germanska språken, ty. Beere, eng. berry. (Wvo 61).

26. havregrynsgröt 'gröt av havregryn'

a) *havegryynsgröite* (best.sg.1)

b) *Jåå å man ååt jo då havegryynsgröite å råågmjöölsgröite* 'Ja, man åt ju då havregrynsgröt och rågmjölsgröt' (S2)

c) havre < fsv. havre, gryn < fsv. gryn. (Seo 304, 341).

26. kornmjölsgröt 'gröt av kornmjöl'

a) *koonmjölsgröite* (best.sg.1), *koonmjöölsgrööte* (best.sg.1)

b) *Koonmjöölsgrööte me lingåna åpåå å me mjölk* 'Kornmjölsgröt med lingon på och med mjölk' (S2)

c) Både korn och mjöl är arvord, fsv. korn och fsv. miöl, miol. (Seo 499, 653).

26. mannagrynsgröt 'gröt av mannagryn och mjölk'

a) *mannagryynsgröite* (best.sg.2)

b) *Å såppa å mannagryynsgröite* 'Och soppa och mannagrynsgröt' (L13)

c) Några hebreiska ord har inlånats i svenskan indirekt genom bibelspråkets förmedling. Bland dessa är också manna i betydelsen 'gåva' eller 'himlagiven', men som betyder också

mannagryn 'skalade frön av mannagräs'. (Soå 501; Sob 737). Ordets gryn etymologi, se havregrynsgröt.

26. morgongröt 'gröt som man äter till frukost'

a) *mårångröite* (best.sg.1)

b) *No va he mårån-, vent nyy, int mårångröite men maate* 'Nog var det morgon-, vänta nu, inte morgongröt utan morgonmat' (BM2)

c) morgon hör till de talrika svenska arvorden, fsv. morghon. (Seo 661). Morgon, middag, afton och kväll är germanska ord. Ord av motsvarande slag påträffas inte i andra språkfamiljer. (Soå 72).

26. *potatisgröt 'potatismos'

a) *peerågröite* (best.sg.1)

b) *Ja, no laga ja hedii peerågröite, peeråmoos* 'Ja, nog lagade jag potatismos' (L13)

c) potatis, se potatisskalare.

26. risgrynsgröt 'gröt av risgryn och mjölk'

a) *riisgryynsgröite* (best.sg.7), *riisgryynsgrööt* (obest.sg.1), *riisgryynsgrööte* (best.sg.3), *riisgryynsgröötte* (best.sg.1)

b) *Lakapääråna å å å ti he höörde då riisgryynsgrööt* 'Lake med potatis och till det hörde då risgrynsgröt' (GG1)

c) Ris är ett lånord från mlty. rîs. Ursprungligen har ordet kommit närmast från de romanska språken, ffra. ris (fra. riz, it. riso, eng. rice) och vidare < gr. óryza. (Seo 838). Gryn, se havregrynsgröt.

26. *råggrynsgröt 'rågmjölsgröt'

a) *rååggryynsgrööt* (obest.sg.1)

b) *Jå grööt bryykka vi jo eta nyfötiiden, rååggryynsgrööt å vi byytter åm* 'Ja, gröt brukar vi ju äta nuförtiden, rågmjölsgröt och vi byter om' (GI1)

c) råg hör till arvorden, fsv. rugher, rogher. Det är ett gammalt vandringsord som säkerligen leder sitt ursprung från östeuropeiska språk. Vandringsvägen är oklar. (Seo 863; Soå 489). gryn, se havregrynsgröt.

26. *råggröt 'rågmjölsgröt'

a) *råggröite* (best.sg.1)

b) *Here va jo råggröite, rågmjölsgröite å koonmjölsgröite* 'Det var ju rågmjölsgröt och kornmjölsgröt' (B3)

c) råg, se *råggrynsgröt.

26. rågmjölsgröt 'gröt av rågmjöl'

a) *rågmjölsgröite* (best.sg.1), *råågmjöölsgröite* (best.sg.1)

b) *Here va jo råggröite, rågmjölsgröite å koonmjölsgröite* 'Det var ju rågmjölsgröt och kornmjölsgröt' (B3)

c) råg, se *råggrynsgröt, mjöl, se kornmjölsgröt.

Standardspråkets gröt uppvisar i dialekten både diftongerat och monoftongerat uttal: *gröötgröit*, *gröite/gröote*. Angående detta ord är uttalet med diftong vanligare: fjorton mot sju. I karlebymålet, och i stadsvarianten så gott som uteslutande, är det nyförtiden ganska vanligt att ursprungliga diftonger uttalas som långa vokaler. Böjningen följer sannolikt mönstret *gröit/gröot*, *gröite/gröote*, men materialet uppvisade också avvikande former: *gröita, gröitå* av vilka är det svårt att säga om det handlar om obestämd eller bestämd form. Dialekttalandes böjelse för att envist använda sig av bestämda former i ställen där standardsvenskan inte skulle acceptera dem, kan här igen påträffas. Bindebokstaven i sammansättningarna med gröt varierar: den definitivt vanligaste är *–s-*, t.ex. *havegryynsgröite*, *koonmjölsgröite*, *mannagryynsgröite*. Orden *mårångröite*, *peerågröite* och *råggröite* har sammanfogats utan någon som helst bindande element medan *bärigröite* har bildats genom infogning av en aning originellare bindevokal *–i-*. Vad det gäller olika slags gröt så finns det knappast någon sådan sammansättning som inte kunde formas och accepteras. Orden *råågggryynsgröot*, *råggröite* och *råågmjöölsgröite* betecknar mer eller mindre samma sak även om vid kokningen används antingen mjöl eller gryn. Jag anser att informanten inte nödvändigtvis tänkte på tillverkningsämnen då han eller hon berättade om sina måltider.

27. gurka 'typ av grönsak'

a) *gorkka* (obest./best.sg.4), *gorkkona* (pl.1), *gorkkå* (obest./best.sg.5)

b) *Gorkkå å moorötren å...* 'Gurka och morötter och…' (BM2)

c) gurka, lån från lty. gurke (ty. Gurke). Ursprungligen ett slaviskt ord. (Seo 314).

27. grön gurka 'vanlig gurka'

a) *grööngorkkå* (best./obest.sg.1)

b) *E di ee grööngorkkå e de heer e...* 'Är det här gröna gurkor och det här är...' (L5)

c) grön < fsv. grøn, ett gemensamt germanskt ord, ty. grün, eng. green. (Wvo 154).

27. slanggurka 'typ av gurka, möjligen vanlig grön gurka'

a) *slanggorkka* (obest./best.sg.1)

b) *Int slanggorkka yyttan he vaa noo...* 'Inte slanggurka utan det var nog...' (GG1)

c) slang i betydelsen orm eller långt, böjligt rör har sin motsvarighet i fsv. slanga. Ett gammalt lån från mlty. slange = fhty. slango. (Seo 984).

27. *smågurka 'smörgåsgurka eller frilandsgurka, möjligen också vanlig grön gurka'

a) *småågorkkona* (pl.1), *småågorkkåna* (pl.1)

b) *Småågorkkona jåå* 'Små gurkor ja' (GG1)

c) små, se småbrödstallrik.

Den singulara formen *gorkka* förekom fem gånger medan *gorkkå* förekom sex gånger. Böjning går således efter antingen 3e eller 4e deklination: *gorkka, gorkka, gorkkona/gorkkåna* eller *gorkkå, gorkkå, gorkkona/gorkkåna*. I standardspråket skulle det dialektala sammansatta ordet *grööngorkkå* vara särskrivet och säruttalat, grön gurka, men informantens accentuering tyder på att *grööngorkkå* är en sammansättning bestående av adj. och subst. Vad som egentligen menas med slanggurka och *smågurka är en aning oklart. Enligt min åsikt är det möjligt att i båda fallen handlar det helt och enkelt om vanlig grön gurka.

28. *gutta 'bulle, vanlig sötad vetebröd'

a) *gotta* (obest./best.sg.6)

b) *Gotta e goo, saa ja ren* 'Bullarna är goda, sade jag redan' (BM1)

c) *gutta, se *guttafat.

I fyra intervjuer av sammanlagt tolv använde sig informanten av ordet *gotta* eller någon av dess sammansättningar: *gottabrikkå* 'tårtbricka(n)', *gottafaat* 'tårtfat', *gottagobba* 'vetebröd med russin i form av människogestalt', *tvååvååningsgottafaat* 'kakfat på två våningar'. *Gotta* 'bulle' som enkelt ord förekom sex gånger, som förled åtta gånger, medan ordets *bolla* 'bulle' frekvens var nitton/fjorton.

29. *guttagubbe 'vetebröd med russin i form av människogestalt'.
a) *gottagobba* (pl.4), *gottagobbe* (best.sg.1)
b) *Såm dy baka yyttaav, yytta vaanli bolladeije å så laaga dy gottagobbe me ryssin* 'Som man bakar utav vanlig vetebrödsdeg och så lagar man bullar med russin i form av människogestalt' (S2)
c) gutta, se gutta. gubbe, arvord, jfr no. gubbe. (Soå 294).

Bara en informant använde sig av ordet *gottagobba/gottagobbe*. Jag kan inte med säkerhet säga till vilken deklination substantivet gubbe i dialekten hör. Det finns två möjliga alternativ, 1a eller 3e deklination: *gob, gobbe, gobba* eller *gobba, gobba, gobbona/gobbåna*. Enligt mitt tycke är det första böjningssättet betydligt sannolikare än det andra. Enligt denna slutledning har jag också angivit formernas obestämdhet, bestämdhet och numerus ovan. Ordet gubbe används bildligt om någon anhopning eller något föremål som liknar gubbe, speciellt om något klumpigt eller tjockt, jfr pepparkaksgubbe. (Sob 430). I materialet förekom ordet *saltgubbe två gånger: *saltgobba* och *saltgobbe* 'saltströare'.

30. gädda 'populär matfisk'
a) *geddå* (obest./best.sg.1), *geddåna* (pl.2)
b) *Å vi ååt hemst myki geddåna he tiide fö, då vi bod yyt på, vi haave så fiska vi sjölv å man hamna jo å eta hede geddå varenda vikå* 'Och vi åt hemskt mycket gäddor dåtid för, då vi bodde ute på, vid havet så fiskade vi själva och man hamnade jo att äta gädda varenda vecka' (GG1)
c) gädda < fsv. gædda. (Seo 318).

Ordets gädda böjning lyder i dialekten sannolikt *geddå, geddå, geddona/geddåna* efter 4e deklination. Standardspråkets mycket följs ju av obest.pl., men dialekten uppvisar uttrycket

myki geddåna, där substantivet står i bestämd form pluralis. Detta förstås eftersom dialekten saknar obestämd form pluralis.

31. kaka 'sötat bakverk'

a) *kakå-* (förled 2)

b) *Å je haari en skååp tå så eer mjölkkannå å å å hedee en termosflaskå å he e en kakå-, kakåfårmå jåå* 'Och här har de ett skåp där det finns mjölkkanna och termosflaska och kakform' (H1)

c) kaka, se kakfat.

31. fylld kaka 'tårta, bakverk med söt fyllning'

a) *fylkakå* (obest./best.sg.3)

b) *Såm man taa fylkakå me, fylkakå* 'Som man tar fylld kaka med, fylld kaka' (AR1)

c) fylld är particip perfekt av verbet fylla < fsv. fylla, av full. (Wvo 126).

31. sockerkaka 'typ av torr kaka som gräddas i form'

a) *såkekakåna* (pl.1)

b) *För då man sko laga såkekakåna så int had man joo dåå elektrisk vispel yytan man vispa me...de hää tils, åå he too lengg* 'Förr då man skulle laga sockerkakor så inte hade man ju då elektrisk visp utan man vispade med...det här tills, och det tog länge' (GI2)

c) socker, se sockerskål.

Kaka hör troligen till 4e deklination vars singulara former slutar på *-å*: *kakå, kakå, kakåna/kakona*. För förleden *såke-*, se sammanfattningen efter skål.

32. socker 'vitt sött ämne'

a) *sokki* (best.sg.1), *såk(e)-* (förled 1), *såke-* (förled 1), *såkker* (obest.sg.3), *såkre* (best.sg.13)

b) *Å jeer e tåan tokandi mååt så dy fåå hedi meete mjöle å å såkre* 'Och här är ett sådant där mått så att man kan mäta mjöl och socker' (H1)

c) socker, se sockerskål.

32. bitsocker 'socker i form av små fyrkantiga bitar'

a) *betasåkre* (best.sg.5)

b) *Jer haa vi såkeskååle, gredsnekkå, betasåkre ii e* 'Här har vi sockerskål, gräddsnäcka, bitsocker i sockerskålen' (C1)

c) bit har förmodligen bildats till bita > fsv. bita = isl. bíta. (Seo 73).

32. fin socker 'kristallsocker, fi.sv. finsocker'

a) *fiinsåkre* (best.sg.3)

b) *Jaa, fiint såkker, he e fiinsåkre* 'Ja, fint socker, det är fint socker' (C1)

c) fin < fsv. fin = isl. fínn. Ett lånord från ffra. fin, it. fino < mlat. finus < lat. finis. (Seo 210; Wvo 112).

32. toppsocker 'stort sockerstycke av vilket mindre sockerbitar avskiljs med hjälp av sax'

a) *tåpsåkre* (best.sg.1)

b) *Å för vedy, tå varee, he he finssa jy bara hedi tåpsåkre* 'Och förr, vet du, då var det, det fanns ju bara toppsocker' (L2)

c) topp < fsv. topper, tupper = isl. toppr. Etymologiskt identiskt med tupp. (Seo 1203).

För det enkla ordet *sokki* är det svårt att hitta förklaringar, men det är möjligt att det står för best.sg. Formen *såkre* är obestämd form singularis men i exemplen i mitt material representerar den i själva verket både obestämd och bestämd form. Ordets bit böjning går troligtvis efter 3e deklination: *beta, beta, betona*. Informanten sade först *fiint såkker* enligt högspråkets mönster, men sedan förändrade hon sitt yttrande till *fiinsåkre*, en sammansättning med adjektiv och substantiv.

33. soppa 'flytande maträtt av t.ex. kött eller fisk'

a) *såp(pa)* (obest./best.sg.3), *såppa* (obest/best.sg.11)

b) *Ja smelttar åpåå me veitmjöle så he vaal, hedi spadi vaal tsåk såm såm annos såm såppa* 'Jag smälter med vetemjöl så det blir, det här spadet blir tjockt, annars är det som soppa' (L13)

c) soppa, se soppskål.

33. bensoppa 'soppa på ben'

a) *beensåppa* (obest./best.sg.1)

b) *Å för i vääden så too man jo ti vaara beenen å alt på djyyran å kookka beensåppa* 'Och förr i världen så tog man ju till vara benen och allt på djuren och kokade bensoppa' (GI5)

c) ben < fsv. ben = isl. bein. Ett gemensamt germanskt ord, ty. Bein, eng. bone. Ursprung för övrigt dunkelt. (Wvo 38).

33. fruktsoppa 'soppa kokad på frukt'

a) *froktsåppa* (obest./best.sg.2), *fryktsåppa* (obest./best.sg.1)

b) *Froktsåppa å riisgryynsgröite* 'Fruktsoppa och risgrynsgröt' (S2)

c) frukt, se fruktskål.

33. grönsakssoppa 'soppa kokad på olika grönsaker'

a) *gröönsaakssåppa* (obest./best.sg.1)

b) *Så vi laga såndee gröönsaakssåppa* 'Så lagade vi grönsakssoppa' (S1)

c) grön, se grön gurka. sak < fsv. sak 'rättsak', ett gemensamt germanskt ord, ty. Sache, eng. sake. Ordet används i dess sekundära betydelse 'ting, föremål' endast i svenskan, danskan och tyskan. (Wvo 379).

33. klimpsoppa 'klimpig soppa som innehåller bl.a. mjölk, smör och mjöl och vad som man vill lägga i den'

a) *klimpsåppa* (obest./best.sg.3)

b) *...tsötspade å så too man åp dem, så sat man dit potaatis å gröönsaaker å he va klimpsåppa* '...köttspad och så tog man upp dem, så satt man dit potatis och grönsaker och det var klimpsoppa' (GI4-5)

c) klimp < fsv. klimper = isl. kleppr. Ett nordiskt ord som är besläktat med klamp och klump. (Wvo 214).

33. korvsoppa 'soppa som innehåller korv'

a) *kårvsåppa* (obest./best.sg.1)

b) *Nee, kårvsoppa* 'Nej, korvsoppa' (AR1)

c) korv < fsv. korver, möjligen är ordet besläktat men no. kurva 'kröka'. (Wvo 233).

33. kålsoppa 'soppa kokad på kål och (malet) kött'

a) *kåålsåppa* (obest./best.sg.1)

b) *Tsöt å päärona å å kåålsåppa å erttersåppa* 'Kött och potatis och kålsoppa och ärtsoppa' (S1)

c) kål < fsv. kal. Ett lånord närmast från ffris. kal (eller mindre sannolikt från ags. cal, cawel) < lat. caulis 'stjälk' (it. cavolo, fra. chou). (Seo 542). En betydlig mängd latinska ord som är förknippade med hushåll och trädgårdsodling har hittat sin väg i svenskan, direkt eller indirekt via något germanskt språk. Ffris. är så nära besläktad med mlty. och ags. att ofta är det en nästan omöjlig uppgift att språkhistoriskt nå säkra bevis på att ett ord är av fornfrisisk härkomst. Ändå skall kål betraktas som lånord från lat. via ffris. (Seo 500, 805).

33. kärnmjölkssoppa 'soppa kokad på kärnmjölk'

a) *tsäärnmjölkssåppa* (obest./best.sg.1)

b) *Å så had vi jo sipraatår, så di sipareera eege hedi siparaatår, så fik man jo tsäärmjölk å så...så kookka mamma tsäärnmjölkssåppa me rosina ii* 'Och så hade vi ju separator och då man separerade med egen separator, så fick man ju kärnmjölk och så...så kokade mamma kärnmjölkssoppa med russin i' (S1)

c) kärna < fsv. kirna = isl. kirna, no. kirna. Ett gemensamt germanskt ord. (Wvo 248). mjölk, se mjölkglas.

33. köttsoppa 'soppa kokad på kött'

a) *tsötsåppa* (obest./best.sg.2)

b) *Nå hedi, jåå ja ha laga, ja ha laga hediinand tsötsåppa ida* 'Jo, jag har lagat köttsoppa idag' (L13)

c) kött < fsv. köt, koit, kiöt, av okänt ursprung. (Seo 552).

33. plommonsoppa 'soppa på plommon'

a) *plommånsåppa* (obest./best.sg.1)

b) *Mårråne iite ja hed, hedi plommånsåppa miin* 'På morgonen äter jag min plommonsoppa'

c) plommon är ett exempel på typisk svensk ombildning av inhemska frukt- och bärnamn på –on. Ordet fanns redan i fsv. ploma, men ursprungligen är det ett gammalt lånord som kommit

närmast från lat. prunum över mlty. plûme eller möjligen kanske från gr. proumnon. (Seo 770; Soå 630; Wvo 335).

33. potatissoppa 'soppa kokad på potatis'

a) *peeråsåppa* (obest./best.sg.1)

b) *Peeråsåppa* 'Potatissoppa' (BM1)

c) potatis, se *potatiskalarkniv.

33. russinsoppa 'soppa på russin'

a) *rosinsåppa* (obest./best.sg.2)

b) *Rosinsåppa jåå* 'Russinsoppa ja' (BM1)

c) russin < fsv. rusin, rosiin < mlty. rosîn(e) < ffra. rosin < lat. racemus 'druva'. (Seo 854). Romarna har givit de germanska språken många växt- och fruktnamn, bl.a. russin, körsbär, päron. (Soå 927).

33. ärtsoppa 'soppa kokad på gula ärtter och fläsk'

a) *erttersåppa* (obest./best.sg.2), *ärttersåppa* (obest./best.sg.1)

b) *He e bara såå at ärtte, de häär ärttersåppa, he e jo vaanlit såm man kookar yyttaa goo-goola, gool ertre* 'Det är bara så att ärter, ärtsoppa är ju vanlig ärtsoppa som man kokar utav gula ärter' (S1)

c) ärt < fsv. ært, pl. ærtir, -er. Ett lånord från fsax. er(iw)it, men som kan möjligen ha äldre anor. Ordet är besläktat med lat. eruum och gr. órobos. Ordet har troligen tagits i sv. då ärtodlingen under vikingatiden blev känd i Norden. (Seo 1447).

Den osvenska ordet *såp(pa)* är antagligen bara en förkortad, apokoperad form av *såppa*. Benämningen 'grönsak' uppfattas lätt som ett enkelt ord men den är ju klart en sammansättning gjord av adj. och subst. Bindekonsonanten är -s- liksom i standardspråket: *gröönsaak+s+såppa*. Sammansättningen *kårvsåppa* är ett finlandssvenskt sammansatt ord som inte är brukbart i Sverige. Det dök upp en intressant metod att bilda sammansättningar, förled i obest.pl. + efterled: *ertter/ärtter* + *såppa*. Formerna *ertter/ärtter* har böjts enligt högsvenskans principer; i målet kan böjningsmönstret anses tämligen säkert vara *ärt, ärtte, ärtre*. Här igen råder fri variation mellan *e* och *ä*.

34. sås 'vätska som tillbehör till maträtter'

a) *såås* (obest.sg.3), *sååsa* (pl.11), *sååse* (best.sg.1)

b) *Knakkårv å såås* 'Knackkorv och sås' (BM1)

c) sås, lånord från fra. sauce, av lat. salsa. (Wvo 455).

34. fet sås 'sås med hög fetthalt'

a) *feetsåås* (obest.sg.1)

b) *Å så bleev he en sån dä goo feetsåås me gredda å smöör* 'Och så blev det en sådan där god fet sås med grädde och smör' (GG1)

c) fet, se fett.

34. fläsksås 'typ av fett sås med fläskiga köttbitar'

a) *flesksåås* (obest.sg.4), *flesksååse* (best.sg.1)

b) *Å så ska vara på daan päärona å så steekka dy liit, laga dy flesksåås* 'Å så ska det vara på dagen potatis och så steker man litet, laga man fläsksås' (S2)

c) fläsk, se fläsk.

34. svampsås 'sås som innehåller någon typ av svamp'

a) *svampsåås* (obest.sg.1)

b) *Ti had spårtloov å tå haddi jo hedi svampsåås...* 'De hade sportlov och då hade de svampsås…' (L14)

c) svamp < fsv. svamper < germ. *swampu-. (Seo 1120).

Sås böjs säkerligen efter 1a deklination: *såås, sååse, sååsa.* En enda informant använde formen *sååsa*, elva gånger. Dess bestämdhet och numerus varierade men formen föreblev hela tiden densamma. Sammansättning i stället för adjektiv och substantiv: *feetsåås*. Uttrycket *flesksåås(e)* är i användning endast i finlandssvenskan, jfr fi. läskisoosi 'fläsksås'.

35. *ärtrocka 'ärtsoppa eller snarare maträtt på ärter som är något tjockare än soppa, liksom stuvning'

a) *ertterråkka* (sg.2)

b) *Men di hää va grööna ertter å då kalla ma he ti ertterråkka* 'Men det här var gröna ärter och då kallar man det för tjockare ärtsoppa' (S1)
c) ärt, se ärtsoppa. *rocka är ett finskt främmande ord som betyder ärtsoppa som är en aning tjockare än vanlig ärtsoppa, fi. (herne)rokka.

Det är svårt att säga hur det här, från fi. lånade, substantivet i fråga skulle böjas. Jag vill inte heller ge alternativa böjningsmönster. Troligtvis följer ordet dialektens grammatiska regler, eftersom även de främmande orden anpassas oftast till målet i mycket hög grad.

3.6 Bruksföremål som hör samman med kök och matlagning

36. burk 'förvaringskärl med lock'
a) *bork* (*obest*.sg.7), *borkka* (pl.7), *borkkar* (pl.1), *bortsi* (best.sg.1)
b) *Å krookkysa i fönstre å å naa slaks borkka me patentlåka* 'Och krokusar i fönstret och något slags burkar med patentlock' (BB3)
c) burk < fsv. budhker. (Seo 113)

36. blomburk 'blomkruka'
a) *blombortsi* (best.sg.1)
b) ...hedin blombortsi... '...den här blomkrukan...' (L12)
c) blomma är ett uteslutande germanskt ord som hör till språkets arvord, fsv. bloma, blome. Det har motsvarigheter i flesta germanska språk, t.ex. ty. Blume, eng. bloom. (Seo 80).

36. *frysburk 'förvaringskärl som är avsett för djupfrysning av produkter'
a) *fryysborkka* (pl.1)
b) *He e töm tii fryys-, fryysborkka* 'Det är frysförpackningar' (L6)
c) frys < verb frysa < fsv. frysa. (Wvo 124).

36. glasburk 'förvaringskärl av glas'
a) *glaasborkka* (pl.5), *glaasborkkan* (pl.1)

b) *Ee na kannona de heera eldere naa sås glaasborkka* 'Är det något slags kannor de här eller någon sorts glasburkar' (L2)

c) glas, se glas.

36. kaffeburk 'burk avsedd för förvaring av (malet) kaffe'

a) *kaffiborkken* (best.sg./pl.1), *kaffibortsi* (best.sg.1)

b) *Å kaffibortsi men va ska man haa i de heererennan flaskå* 'Och en kaffeburk men vad ska man ha i den där flaskan' (BB2)

c) kaffe, se kaffefat.

36. kakburk 'kärl med eller utan lock för förvaring av närmast småkakor'

a) *kaakbork* (obest.sg.2), *kakåbork* (obest.sg.1), *kakåbortsi* (best.sg.1)

b) *Åå jeer e na kakåbork, kakåbortsi* 'Och här är någon kakburk' (C2)

c) kak, se kakfat.

36. konservburk 'tät plåtburk som innehåller konserverad mat'

a) *kånserborkka* (pl.1), *kånservborkka* (pl.1)

b) *Jåå, he e tokotii kånservborkka elde va ska dö kallas, kånserborkka e te tii* 'Ja, det är sådana där konservburkar eller vad ska dem kallas för, konservburkar är de där'(L2)

c) konserv < ty. konserve < fra. conserve < mlat. conserva. (Seo 494).

36. mjölkburk 'mjölkförpackning'

a) *mjölkborkka* (pl.1)

b) *Å hii e gambel mjölkborkka elle mjölkhinkka, mjölkhinkka e di vel* 'Och här är gamla mjölkburkar eller mjölkhinkar, mjölkhinkar är de väl'(C2)

c) mjölk, se mjölkglas.

36. plåtburk 'förvaringskärl av plåt'

a) *plååtborkka* (pl.1)

b) ...*plååtborkka*... '...plåtburkar...' (L4)

c) Metallordet plåt fanns redan i fsv. plata. Det har vandrat till svenskan från mlat. plata 'metallplatta' via mlty. plate. (Seo 772).

36. plåtkaffeburk 'kaffeburk av plåt'

a) *plååtkaffibork* (obest.sg.1)

b) *Nå jeer haa vi jo nyy en en en plååt-, plååtkaffibork* 'Nå, här har vi ju en plåtkaffeburk' (B2)

c) plåt, se plåtburk. kaffe, se kaffeburk.

36. *saltburk 'saltkar'

a) *saltborkka* (pl.1)

b) *...salt, saltborkka å tokotee såm såm...* '...salt, saltburkar å sådana där som...' (L2)

c) salt, se saltkopp.

36. syltburk 'burk med sylt i'

a) *syltborkka* (pl.1)

b) *Å di hää, di häär e jo syltborkka* 'Och det här är ju syltburkar' (B1)

c) sylt är en sent utvecklad nybildning av verbet sylta, fsv. sylta i betydelsen 'salta in'. Ordet är av lågtysk härkomst, sülten. (Wvo 452).

Temat på burk är *bork, bortsi, borkka(n)*. Också de riksspråkliga formerna *borkkar* och *borkken* förekom, båda en gång. Sammansättningen blomburk kan möjligen vara ett översättningslån från fi. kukkapurkki 'blomkruka' eller tvärtom. I finlandssvenskan används det kanske mer allmänt än i Sverige. Också blomkruka förekom i materialet: *blomkryyk, blomkryykå* och *blomkryykkå*, en gång var. Uttrycket *(kaffe)borkken* skulle enligt riksspråkets normer stå för best.sg., men det kan dock vara också pl. i st.f. *(kaffe)borkka(n)*. Saken blir inte klar av kontexten. Det sammansatta ordet plåtburk står här för konservburk.

37. durkslag ' grov sil'

a) *dors(la)* (obest./best.sg.1), *dorsla* (obest./best.sg.2), *dosla* (obest./best.sg.6), *doslaag* (obest.sg.1), *doslå* (obest./best.sg.3)

b) *Mins int do va vi kalla he på kåkkåla, ti dosla* 'Minns du inte vad vi kallar det för på karlebymålet, för durkslag' (GI1)

c) durkslag är ett lågtyskt lånord, dörslag, resp. ty. Durchschlag. (Seo 163).

Formerna *dorsla, dosla* och *doslå* är alla singulara former, antingen obestämda eller bestämda. Formen *doslaag* är däremot klart påverkad av högspråket och representerar otvetydigt obest.sg. Variationen mellan *dorsla/dosla* och *doslå* är intressant eftersom i princip borde bara den ena existera. Vilkendera formen som är korrekt är svårt att säga, men jag skulle luta åt formen *dorsla/dosla*. Den förekommer till och med oftare och hos olika informanter, *doslå* förekommer bara i en inspelning. Dessutom i intervjun i vilken formen *doslå* förekom, brukades även böjningsformen *dorsla/dosla* vid sidan. Uttal med eller utan *–r-* varierar fritt. Med durkslag, sikt och sil menas ungefär en och samma sak, en anordning av metallnät e.d. som används för att avskilja olika material från varandra. De två sistnämnda behandlas senare i avhandlingen.

38. kastrull 'kokkärl med skaft eller öron'

a) *kastrol* (obest.sg.22), *kastrolla* (pl.24), *kastrollan* (pl.2), *kastrolle* (best.sg.9), *kastrollen* (pl.2)

b) *Å såå e di vel råstfrii kastrollan döm dee me låke å me ööråna å hantaak* 'Och så är det väl rostfria kastruller de där med lock och med öron och handtag' (GI1)

c) kastrull, lånord från ty. Kasserolle < fra. casserolle. (Seo 452).

38. emaljkastrull 'kastrull täckt med emalj'

a) *emaljkastrol* (obest.sg.1)

b) *He e vaanlian emaljkastrol hedee* 'Det är en vanlig emaljkastrull det här' (H1)

c) emalj, lånord från fra. émail, av germanskt ursprung, jfr smälta < fsv. smælt. (Seo 182).

38. gjutjärnskastrull 'kastrull av gjutjärn'

a) *jyytjeenskastrolle* (best.sg.1), *jyytjäänskastrol* (obest.sg.1)

b) *De hee e en annan kastrolle, he e hedi jyytjeenskastrolle* 'Det här är en annan kastrull, det är en gjutjärnskastrull' (H1)

c) gjuta < fsv. giuta, järn < fsv. iærn. (Seo 284, 427).

38. grötkastrull 'kastrull avsedd för kokning av gröt, liknar möjligen ångkokare'

a) *gröitkastrolle* (best.sg.1)

b) *Jere gröitkastrolle såm di kookka gröite ii* 'Här är en grötkastrull som man kokar gröt i' (BB3)

c) gröt, se gröt.

38. kopparkastrull 'kastrull av koppar'

a) *kåpakastrol* (obest.sg.2), *kåpakastrolla* (pl.1), *kåparkastrol* (obest.sg.1), *kåparkastrollen* (best.sg./pl.1)

b) *Å häär e kåpakastrol å...* 'Och här är en kopparkastrull och...' (BM1)

c) koppar < fsv. ko(p)par. (Seo 498).

38. potatiskastrull 'vanlig kastrull, för tillfället för kokning av potatis'

a) *påtaattiskastrol* (obest.sg.1)

b) *He e sån påtaattiskastrol, men va e hedee då för en kastrol* 'Det är en potatiskastrull, men vad är det här då för en kastrull' (R4)

c) potatis, se *potatisskalarkniv.

38. tvåvåningsgrötkastroll 'kastrull på två våningar för att koka gröt; möjligen finns det vatten som kokar i nedersta våningen och i översta våningen blir gröten kokad'

a) *tvååvååningsgröitkastrol* (obest.sg.1)

b) *Å tvååvååningsgröitkastrol* 'Och en grötkastrull på två våningar' (BB3)

c) två + våning, se *tvåvåningsguttafat, gröt, se gröt.

Ordet kastrull uppvisar en mängd olika böjningsformer. Utan tvivel efterföljer ordet ändock 1a deklinationens mönster: *kastrol, kastrolle, kastrolla(n)*. Formen *kastrollen* tyder på best.sg., men i kontexterna representerar den pluralis, kanske i st.f. *katrolla(n)*. Den best.sg. formen *kastrolle* är inte bara best.sg. utan även obest.sg. eller pl. Formerna har i viss mån använts slumpmässigt utan någon rationell förklaring. Målets förkärlek för bestämd form påverkar kraftigt även hos det här ordet. Man får inte heller alltid veta vilken form som ordet representerar eftersom intervjuerna innehåller en massa enstaka ord utan kontext. Detta t.ex. hos ordet *kåparkastrollen* där kontexten inte avslöjar ordets bestämdhet eller numerus. Ämnesnamnet koppar uppvisar den för målet typiska förledstypen med förkortad form: *kåpa-* eller *kåpar-*, t.ex. *kåpakastrol*, *kåparpannå* 'kopparpanna(n)', jfr *vatåglaas* 'vattenglas' och

såkekakåna 'sockerkakorna'. Koppar uttalades två gånger *kopar-*: *kopargryyta* 'koppargryta(n)' och *koparpanno* 'kopparpanna(n)'. Även när det gäller det enkla ämnesnamnet koppar så är det oftast *kåpar* eller *kåpare*. Formen *kåppar* förekommer endast en gång i materialet. Potatiskastrull, i dialekten *påtaattiskastrol*, uppvisar ett för målet ovanligt ordval i avsikt att det riksspråkliga ordet potatis inte har ersatts med det dialektala ordet *peerona, päärona, peero-, päärå-* 'potatis' som är betydligt allmännare i karlebymålet än det förstnämnda. Den långa dialektala sammansättningen *tvååvååningsgröitkastrol* är en aning osvensk. Sådana här långa sammansättningar gärna undviks i standardspråket och ersätts med prepositionsuttryck.

39. sikt 'anordning för att avskilja löst material från varandra'

a) *sikt* (obest.sg.1), *sikte* (best.sg.4)

b) *Å deer e sikte elde siile va ska man kalle* 'Och där är en sikt eller sil eller vad ska man kalla det för' (C1)

c) sikt är ett arvord, fsv. sikt som tagits till svenskan från lty. sichte. (Seo 907).

40. sil 'anordning för att avskilja fasta partiklar ur vätska'

a) *siil* (obest.sg.1), *siile* (best.sg.9), *siivilä* (sg.2)

b) *Åå siile å oo-, tvåå oolikka förleggar* 'Och sil och två olika förläggare' (BB1)

c) sil är en bildning till det germanska verbet *sih(w)ila som ligger till grund för det finska siivilä 'sil' likväl. (Seo 907).

Finskans siivilä 'sil' användes två gånger i intervjuerna. Direkt inlåning utan någon som helst förändring av ett annat språks ord kallas för kodväxling. Exempel på detta finns några i materialet, t.ex. *kåkkåla* 'Karleby', fi. Kokkola, *paahdin* 'brödrost', fi. leivänpaahdin och *piimä* 'surmjölk', fi. piimä.

3.7 Övriga föremål i hemmiljön, t.ex. allmänna bruksföremål

41. besman 'ålderdomlig enkel handvåg'

a) *bysmale* (best.sg.7), *bösmal* (obest.sg.1)

b) *Å jeer e en tokandi hyyshålsvååg, nyytiidens, vi hadde jo bara bysmale* 'Och här är en sådan där hushållsvåg, nutidens, vi hade ju bara besman' (B1)

c) besman är ett ursprungligen slaviskt ord som fanns redan i fsv. besman, bisman. (Seo 66).

Formerna *bösman, bysman, bösmal* och *bysmal* är brukbara i karlebymålet. (Fsf 161). I mitt material förekommer dialektformerna *bösmal* och *bysmale* (best.sg. av *bysmal*).

42. bolster 'madrass'

a) *bålstre* (best.sg.3)

b) *He kalla vi ti bålstre* 'Det kallar vi för bolster' (L12)

c) bolster är ett gemensamt germanskt ord som fanns redan i fsv. bolstr, jfr ty. Polster, eng. bolster. Betydelsen är i alla språk 'det uppsvällda'. (Wvo 49).

I undersökningsmaterialet förekom ordet *bålstre* tre gånger och av bara en informant. Betydelsen var 'madrass' och inte 'typ av kudde' eller 'täcke'. Alla dessa tre bemärkelser är möjliga för bolster enligt Sob (132).

43. dyna 'stoppad platt tygpåse som fungerar som t.ex. sittdyna för bekvämlighetens skull eller vanlig kudde'

a) *dyyna* (obest./best.sg.1), *dyynona* (pl.2), *dyynå* (obest./best.sg.8), *dyynåna* (pl.2)

b) *Å te tee e tå en tokandi rondan såffå me dyynona i norkkona* 'Och där är då en sådan där rund soffa med kuddar i hörnen' (H2)

c) dyna < fsv. dýna av germanskt ursprung. (Seo 166).

43. huvuddyna 'huvudkudde'

a) *hövådyynå* (obest./best.sg.1)

b) *He kallas å ti dyynå, de hää va hövådyynå* 'Det kallas också för dyna, det här är huvuddyna' (B3)

c) huvud < fsv. huvuþ, hovuþ, hövuþ, hovidh m. m. Ett gemensamt germanskt ord, ty. Haupt, eng. head. Det är något dunkelt hur detta ord förhåller sig till de andra indoeuropeiska orden vars betydelse är densamma, jfr lat. caput. (Seo 374, Wvo 173).

43. sittdyna 'dyna som fungerar som stoppning på t.ex. stol'

a) *sitdyynona* (pl.1)

b) *Å jeer haa vi gardiina, he e kappa å he e siidogardiina å he e boordyyka å tabletta å sitdyynona, altingg e gröön, i gröönt å blåt jer* 'Och här har vi gardiner, en kappe, sidogardiner, en bordduk, tabletter och sittdynor, allt här är grönt och blått' (C2)

c) sitt- är ett förkortad substantivisk form av verbet sitta. I förkortad form duger ordet endast som förled i en sammansättning. Verbet sitta existerade redan i fsv. sitia. Andra germanska språk samma ord i samma betydelse, ty. sitzen, eng. sit. Lat. sedere 'sitta' är sannolikt besläktad med sitta. (Wvo 394).

Ordets dyna tema är troligen *dyynå, dyynå, dyynona/dyynåna* efter 2a deklination. Formen *dyyna* har antagligen påverkats av standardspråket. Enligt Sob (237-238) är dyna stoppat tygfodral som används t.ex. till stolar för att göra dem mjukare att sitta på. Kudde (som behandlas noggrannare senare i avhandlingen) är däremot enligt Sob (646) avsedd för att vila huvudet på den eller för att ha som prydnadsföremål. Mina informanter brydde sig inte om så skarpa gränser utan likväl dyna som kudde var användbara för båda de ovannämnda ändamålen. Ordet huvud lyder i karlebymålet *hövo* eller *hövå*. (Fsf 626).

44. hink 'kärl för transport eller förvaring av vätska'

a) *hink* (obest.sg.6), *hinkka* (pl.9)

b) *Jaa, tii haa di miin hinkka* 'Ja, där har de mina hinkkar' (L8)

c) hink < fsv. inker, ett tidigt lån från mlty. Hinke (smeknamn till Henrik), Hennike, Hinnek. (Seo 354; Wvo 167).

44. aluminiumhink 'hink av aluminium'

a) *almiiniomhink* (obest.sg.1), *alomiiniomhinkka* (pl.1)

b) *Di häär e int kåparhinkka, di häär e nå sån de alomiiniomhinkka såm he fans dåå åksså* 'Det här är inte kopparhinkar, det här är sådana där aluminiumhinkar som det fanns då också' (BM2)

c) aluminium är en nybildning av alun som är ett lånord av lat. alumen, över lty. (Wvo 10-11).

44. bleckhink 'hink av bleck'

a) *blekhinkka* (pl.1)

b) *Hii e mytsi blekhinkka* 'Här är många bleckhinkar' (BB2)

c) bleck fanns redan i fsv. blæk men ursprungligen har ordet kommit från mlty. Bleck (ty. Blech). (Soå 595).

44. kopparhink 'hink av koppar (eller av aluminium)'

a) *kåparhinkka* (pl.1)

b) *Di häär e int kåparhinkka, di häär e nå sån de alomiiniomhinkka såm he fans dåå åksså* 'Det här är inte kopparhinkar, det här är sådana där aluminiumhinkar som det fanns då också' (BM2)

c) koppar, se kopparkastrull.

44. mjölkhink 'hink för förvaring och transport av mjölk'

a) *mjölkhinkka* (pl.8), *mjölkhinkkan* (pl.3), *mjölkhinkkana* (pl.1), *mjölkhintsi* (best.sg.4)

b) *Mjölkhintsi, mjölkhintsi jåå* 'Mjölkhink(en), mjölkhink(en) jo' (L8)

c) mjölk, se mjölkglas.

44. slaskhink 'kärl för slaskvatten'

a) *slaskhintsi* (best.sg.1)

b) *Å jeer e tokandi...tokandii såm man haar inni, slask-, slaskhintsi* 'Och här är en sådan där...en sådan där som man har inne, slaskhink' (BB4)

c) slask, av verbet slaska < arvord slaska. Verbet hör till de ljudhärmande orden. (Seo 986).

Hink böjs efter 1a deklination: *hink, hintsi, hinkka(n)*. Formerna *hinkkan* och *hinkkana* avviker sig från det s.k. rätta böjningen. Individuella uttalsskillnader kan iakttas i ordparet: *almiiniom* och *alomiiniom*. I det första har bortfall av vokal i ordets början ägt rum. Dessutom uppvisar materialet formerna *alommiiniym* och *alåmiiniom* för enkelt materialnamn aluminium.

45. häll 'spis'

a) *hellona* (pl.1), *hellå* (obest./best.sg.61), *hellåå* (obest./best.sg.2)

b) *Kaffipannå å gryytå staar på hellå* 'Kaffepanna(n) och gryta(n) står på hällen' (C1)

c) Det är svårt att hitta etymologin för ordet eftersom häll i betydelsen 'spis' används knappast aldrig i högsvenskan utan bara i det vardagliga finlandssvenskan och speciellt i de finlandssvenska dialekterna.

45. järnhäll 'spis av gjutjärn'

a) *jeenhellå* (obest./best.sg.1)

b) *Å he ee jy rittii jeenhellå de heer, tå e gambela, gambel, he e int na keramiikplattona på di heer int* 'Och det är ju riktigt en järnhäll det här, den är gammal, det finns inte några keramikplattor på det här inte' (C3)

c) järn, se gjutjärnskastrull.

45. *vedhäll 'vedspis'

a) *vedahellå* (obest./best.sg.11)

b) *Hamare åpåå på vedahellå så då fik man he fiint på he viise* 'En hammare på vedspisen så man fick det (sockret) finare på det viset' (GI2)

c) ved < fsv. vedher, viþer i betydelsen 'skog, träd, ved'. Ordet har motsvarigheter i andra germanska språk, t.ex. eng. wood. Den ursprungliga betydelsen var troligen 'gräns, gränsskog'. (Seo 1325; Wvo 503).

Böjning sker efter 4e deklination: *hellå, hellå, hellona/hellåna.* Det kan vara på så sätt att i Karleby där finskan är så dominerande, har finskans hella 'häll' ökat substantivets *hellå* användning. Detta ord eller sammansättningar gjorda med hjälp av det förekommer 76 gånger i materialet. Ordet spis beskrivs senare i avhandlingen. Också det och dess sammansättningar förekommer i ganska stor utsträckning, 26 gånger. Bindevokalen mellan orden ved och något annat ord är nära på alltid *-a-*, t.ex. *vedabärare* 'vedbäraren', *vedabentsi* 'vedbänken', *vedakårgg* 'vedkorg' och *vedaliidre* 'vedlidret'. I materialet finns det 48 stycken sammansättningar med *-a-*, medan ett sammansatt ord har *-e-* som bindevokal, *vedebenkke* 'vedbänken'. Ordet ved förekom som enkelt ord 16 gånger, 14 gånger i best. form *vede* och 2 gånger i obest. form *veed.* Sammansättningen björkved uppvisade formerna *bjerkvede* och *björkvede*, bådadera en gång.

46. korg 'flätad behållare'

a) *kårgg* (obest.sg.3), *kåri* (obest.sg.5), *kårj* (obest.sg.3), *kårjen* (best.sg.1), *kårji* (best.sg.2)

b) *Jeer e bolla elle bröö elde semlona elde va ska he vara, jåå i en kåri jåå* 'Här är bullar eller bröd eller semlor eller vad ska det vara, i en korg' (C2)

c) korg < fsv. korgher < fda. korgh < mlty. korf < lat. corbis. (Seo 499; Soå 584-585).

46. brödkorg 'korg för servering av bröd'

a) *bröökårgg* (obest.sg.1), *bröökårji* (best.sg.3)

b) *Å jeer e tå...på boole tokandi bröökårgg* 'Och här är sedan...på bordet en sådan där brödkorg' (H1)

c) bröd, se brödkniv.

46. fruktkorg 'korg för servering av frukt'

a) *froktkårgg* (obest.sg.3), *fryktkårj* (obest.sg.2)

b) *He e, he e na froktkårgg* ' Det är någon sorts fruktkorg' (L8)

c) frukt, se fruktskål.

46. *grötkorg 'betydelsen oklar'

a) *gröitkårgg* (obest.sg.1)

b) *Gröitkårgg elle fro...* '(Gröt)korg eller fruktkorg' (L8)

c) gröt, se gröt.

46. näverkorg 'korg av flätad bark av björk'

a) *nevekårje* (best.sg.1), *neverkårj* (obest.sg.1)

b) *Jer er en gambelan gåål me braså å ten e nevekårje mee mytsi vedee ii* 'Här är en gammal gård med brasa och en näverkorg med mycket ved i' (C3)

c) näver < fsv. næver, härledning är delvis dunkel. (Wvo 308). Ett relativt stort antal beteckningar för växtdelar har uppstått under urnordisk tid. En del av forskarna påstår att ordet näver övertagits från ett folk som levt på det nuvarande germanska området innan det blev bebott av germanerna. (Soå 316-317).

46. pärtkorg 'korg gjord av pärta, tunn furusticka'

a) *pertkårji* (best.sg.1), *pärtkåri* (obest.sg.1), *pärtkårj* (obest.sg.1)

b) *Spinråk å däär e pärtkåri å å å e däär...* 'Spinnrock och där är pärtkorg och...' (R6)

c) pärta är troligen ett lånord från fi. päre med samma betydelse. (Wvo 351).

46. *roskkorg 'papperskorg eller sophink'

a) *råskkårji* (best.sg.1)

b) *Råskkårji* 'Papperskorg(en)' (J1)

c) *rosk är ett lånord från finskan, roska 'skräp'. Detta inlånade ord används ofta i finlandssvenskt talspråk.

46. vedkorg 'korg för förvaring av ved inomhus, ofta bärs veden in i huset i den'

a) *vedakårgg* (obest.sg.3), *vedakåri* (obest.sg.4), *vedakårj* (obest.sg.2), *vedakårje* (best.sg.2), *vedakårji* (best.sg.3)

b) *Å däär e vedakårj å de häära e jo naa sås kåmbineera ypispiis å å kakelyyn* 'Och där är en vedkorg och det här är ju något slags kombinerad öppen spis och kakelugn' (B2)

c) ved, se *vedhäll.

De obestämda singulara formerna för korg som förekommer i materialet är *kårgg/kåri/kårj*. Formerna *kårji*, *kårje* och *kårjen* är former för best.sg. De obestämda formerna är i princip desamma men uttalet varierar fritt mellan hörbart *–g*, *-j* och *–i*. Standardsvenskan har i sin tur påverkat formerna *kårje* och *kårjen* 'korgen'. Gällande ordet frukt finns det fri individuell variation mellan *o* och *y*: *frykt* och *frokt*. Ställvis är det obegripligt svårt att "höra" om ljudet är *y*- eller *o*-aktigt. Sammansättningens grötkorg bemärkelse är dunkel. Informanten ville antagligen inte använda sig av uttrycket *gröitkårgg*, eftersom denna omedelbart började leta efter ett lämpligare ord, *froktkårgg* i detta fall. Informanterna menar möjligen mer eller mindre en och samma sak med korg och pärtkorg.

47. kudde 'mjuk huvudgärd eller prydnadsföremål t.ex. på soffa'

a) *kod* (obest.sg.2), *kodda* (pl.1), *koddan* (pl.3), *kodde* (best.sg.5), *kydde* (best.sg.2)

b) *Noo e dee häär en kod* 'Nog är det här en kudde' (BB4)

c) kudde < fsv. kodde eller kodder 'testikel'. Ett nordiskt ord vars ursprungliga betydelse var 'något välvt'. (Seo 521; Wvo 240).

47. soffkudde 'prydnadskudde på soffa'

a) *såfkodda* (pl.1), *såfkyd* (obest.sg.1)

b) *Å häär e tokode småå mattona, häär e fråteehandyykan å häär e en tåkande boodslamppå å häär e en såfkyd å häär e hedee...* 'Och här är sådana här små mattor, frottéhanddukar, en bordslampa och en soffkudde och...' (GI4)

c) soffa < ty. Soffa < fra. sofa, sopha, it. sofà < arab. suffa 'sadeldyna, bänk, soffa'. (Seo 1024; Wvo 420).

Om ordets kudde användning, se dyna. Böjningen är troligtvis *kod*, *kodde*, *kodda*. Den plurala formen *koddåna* motsvaras däremot av standardspråkets korna (en ko 3.). Fri variation mellan *o* och *y*. Jfr frukt i fruktkorg.

48. låda 'behållare för förvaring av mindre bruksföremål'

a) *lååda* (obest./best.sg.3), *lååda* (pl.1), *lååda* (pl.1), *lååda* (obest./best.sg.1)

b) *Jeer e liiti nyyari hedi tokandi glaaskååp å ti, he e tokodee tå glaasa å böökre å va di ny haar i å tere ny me tvåå döra, töre me lååda i anna siidå* 'Här är ett litet nyare glasskåp och inne i skåpet finns det glas och böcker och vad de nu har däri och det är med två dörrar, dörren har lådor på andra sidan' (H2)

c) låda < mlty. lade, äldre lade. (Seo 602).

48. förvaringslåda 'box för förvaring av olika saker'

a) *fövaaringslåda* (pl.1)

b) *Nee, noo e nå fövaaringslåda* 'Det är nog något slags förvaringsboxar' (BM4)

c) förvaring är ett substantiv bildat av verbet förvara < fsv. forvara. Ett gammalt lån från mlty. vorwaren med olika betydelser. (Seo 264).

48. *hattlåda 'hattask'

a) *hatlåda* (pl.1)

b) *Di hää e noo hatlåda di hää seekkert* 'Det här är nog säkert hattaskar' (BM4)

c) hatt < fsv. hatter. Ordet är ett nordiskt-fornengelskt ord som har släktingar i andra germanska språk, jfr ty. Hut. Lat. cassis 'hjälm' är troligen på något vis besläktad med hatt. (Soå 166; Wvo 162).

48. kökslåda 'låda i köket för förvaring av t.ex. bestick'

a) *tsökslåådona* (pl.1)

b) *Tsökslåådona såm man draar yyt, me termåskannå å kakåfaatte å mjölkkannå* 'Kökslådor som man drar ut, med termosflaska och kakfat och mjölkkanna' (BB2)

c) kök, se kökskniv.

48. leverlåda 'typisk finsk maträtt av lever'

a) *leverlåådåna* (pl.1)

b) *Stekt ma leever å, leeverbif å leverlåådåna laga man yytta e å* 'Man stekte lever och lagade leverbiffar och leverlådor utav den' (GI5)

c) lever < fsv. liver. Antagligen har lever bildats till ett adjektiv med betydelsen 'fet, smord'. Ett germanskt ord som har sina motsvarigheter i mlty. lever, fhty. lebara (ty. Leber), ags. lifer (eng. liver). (Seo 570).

48. *ostlåda 'ostkupa'

a) *ostlååda* (obest./best.sg.2)

b) *Noo he vel ostlååda hede, troo ja* 'Det är väl ostkupa, tror jag' (BB2)

c) ost, se ostkniv.

48. potatislåda 'maträtt som innehåller potatis och som gräddas i ugnen'

a) *peerålååda* (obest./best.sg.1)

b) *Man kan visp å å man kan faktist riiv mooröötre å man kan sjiiv med döm gorkkona å peerona åm man laga peerålååda til eksemppel.* 'Man kan vispa och man kan faktiskt riva morötter och skiva gurkor och potatis med den om man lagar till exempel potatislåda' (C3)

c) potatis, se potatisskalare.

48. *rosklåda 'papperskorg, sophink'

a) *råsklååda* (obest./best.sg.1)

b) *He e en råsklååda, siir he yyt jåå* 'Det är en sophink, det ser ut så' (C1)

c) *rosk, se *roskkorg.

48. smörgåslåda 'låda för matsäck eller förvaringslåda för bröd i hushållet'

a) *smörgååslååda* (obest./best.sg.2)

b) *Nå dee e tokande smörgååslååda ere* 'Det är en sådan där smörgåslåda' (BB2)

c) smörgås är ett speciellt svenskt eller svenskt-danskt arvord som är känt redan från början av 1500-talet. (Soå 398;Wvo 416).

48. vedlåda 'lår för förvaring av ved, kanske mindre modell'

a) *vedalååda* (obest./best.sg.5)

b) *E men de, ska de hee konna vaa toandii vedalååda så di had vede ii* 'Nej men det, ska det här kunna vara en sådan där vedlåda som man hade ved i' (AR2)

c) ved, se *vedhäll.

Substantivets låda tema är troligen *lååda, lååda, låådona/låådåna* efter 3e deklination. Det finns två olika plurala former: *låådona* och *låådna*. Att man förkortat *låådona* till *låådna* är kanske bara slarvighet i intervjusituationen eller informantens individuella sätt att tala. Bemärkelsen förblir densamma. En avvikande singular form användes också: *låådå*. Formen följer ett räkneord. I karlebymålet står ju substantivet i en sådan här kontext i obestämd form singularis: *me tvåå låådå* *med två låda 'med två lådor' (R5). Sammansättningen hattask, dial. *hattaska* 'hattaskar', synonym till *hattlåda, förekommer en gång i materialet. Också *ostask, dial. *ostask*, synonym till *ostlåda, förekommer en gång i materialet. Både *ostask och *ostlåda står helt enkelt för förvaringskärl med lock för ost.

49. *lättsare 'lägel'

a) *letsar* (obest.sg.3), *letsare* (best.sg.1)

b) *He e letsare de hee* 'Det här är en lägel det här' (B2)

c) lägel < fsv. læghil. Ett tidigt lån från mlty. legel (ty. Lägel) < fhty. lâgilla, -ella < lat. lagena 'flaska' < gr. lagynos. (Seo 605).

49. *brännvinslättsare 'lägel för brännvin'

a) *brenviinsletsar* (obest.sg.1)

b) *Å jere en en letsar, ja veit intte åm, vadan hedi letsar ha kommi men he e brenviinsletsar* 'Och här är en lägel, jag vet inte varifrån ordet lägel har kommit men det är en brännvinslägel' (B2)

c) brännvin var redan i slutet av 1400-talet i bruk i Sverige, fsv. brænnevin. Destillerat 'bränt' vin användes förr i tiden för det mesta som medicin. Ursprungligen kommer ordet från mlty. bernewîn. (Seo 107).

49. *piimlättsare 'lägel för filmjölk'

a) *piimletsar* (obest.sg.1)

b) *Helde piimletsar* 'Eller lägel för filmjölk' (B2)

c) piimä är ett direkt lån från fi. piimä 'filmjölk'.

Endast en av informanterna använde sig av ordet lägel och i en avvikande, dialektal form: *letsar*, *letsare*. Pluralisformen vore antagligen *letsara*. Övriga informanter kom inte på ordet eller så märkte de inte bilden på en lägel i intervjusituationen. En gång förekom dock det finska ordet för föremålet: *leili* 'lägel'. Informanten försökte dra sig det dialektala ordet till minnes, men kom bara ihåg den finska motsvarigheten. Lägel är ett kanske litet gammalmodigt föremål som används eller användes för förvaring eller transport av flytande varor: vatten, filmjölk, svagdricka, brännvin e.d.

50. *roskis 'papperskorg eller sophink'

a) *råskis* (obest./best.sg./pl.1)

b) *Stooran råskis inni tsööke* 'En stor papperskorg inne i köket' (GI1)

c) *rosk, se *roskkorg.

*roskis är finskt slangspråk som förkortats av roskakori 'papperskorg, sophink' och som tagits som sådan i dialekten, som ett mer eller mindre tillfälligt lån. Troligtvis böjs ordet inte alls dialektalt utan det bevarar sin finska form i alla situationer. I exempelmeningen står *råskis* för obest.sg.

51. spis 'anordning som kan upphettas med gas, el eller ved, avsedd för matlagning'

a) *spiis* (obest.sg.2), *spiisa* (pl.1), *spiise* (best.sg.11), *spiisen* (best.sg.1), *spiisse* (best.sg.2)

b) *Jaa at på landet så bihöövs jo tsööke å då måste jo fins spiise eller hellå å så fins he jo kastrolla, gryyttona, steekpannå för at man ska kookka maat* 'På landet så behövde man ju kök och då måste ju finnas spis eller häll och så fanns det ju kastrullar, grytor och stekpannor för att man skulle kunna koka mat' (S1)

c) spis är en förkortning av ordet spisel. Vad som har förorsakat bortfallandet av -el kan inte fastslås. spisel < da. < mlty. pisel, pesel, fhty. phiesal < mlat. pisele < lat. balneum pensile 'badstuga med varm luft'. spisel hör till de ord som kommit i svenskan från lat. över mlty. och till sist sannolikt över da. till sv. eftersom ombildningssätten av det lågtyska ordet är nära på likadana i da. och sv. (Seo 1045; Soå 557, 587).

51. hällspis 'spis, ugn'

a) *helspiise* (best.sg.1)

b) *Åå min mamma hon ibland då så råsta hon kaffe i i i hedes helspiise, he-hellonga* 'Och min mamma rostade ibland kaffe på spisen' (GG2)

c) häll, se häll.

51. vedspis 'spis som upphettas med ved'

a) *vedaspiise* (best.sg.1)

b) *He gaav hemst braa värme de hää veed-, vedaspiise* 'Den gav hemskt bra värme, den här vedspisen nämligen' (GG3)

c) ved, se vedhäll.

51. öppen spis 'murad öppen spis inomhus i vilken ved bränns'

a) *ypispiis* (obest.sg.3), *ypispiise* (best.sg.4)

b) *Å jer e ypispiise* 'Och här är öppen spis'

c) öppen < fsv. öppin, av äldre ypin, opin, upin. Ett gemensamt germanskt ord, eng. open, ty. offen. (Seo 1462).

Ordets tema är *spiis, spiise, spiisa.* Formen *spiisen* 'spisen' är troligen påverkad av standardsvenskan. Hällspis är en litet konstig sammansättning som antagligen betyder helt

enkelt spis eller ugn. I stället för substantiv föregånget av adjektiv har här använts sammansättning med adjektiv och substantiv: *ypispiis* 'öppen spis'. Standardspråkets öppen är *ypi* i målet, jfr suffixets för/före förändring till *fyri*. (Fsf 244).

52. vedbärare 'korg eller låda vars uppgift är att fungera som transportkärl till ved'

a) *vedaberare* (best.sg.3), *vedabärare* (best.sg.4)

b) *Noo he e neevelaga tokandi vedaberare* 'Nog är det en sådan där vedbärare av näver' (BB3)

c) ved, se vedhäll. bärare av verbet bära < fsv. bæra. Eng. bear, ty. gebären 'föda' är ord av samma härledning. Också i övriga europeiska språk kan ordets släktingar mötas, lat. ferre 'bära'. (Wvo 61). För suffixets -are användning, betydelse och ursprung, se förskärare.

Det är litet svårt att avgöra ordets bärare tema, men antagligen böjs det efter 1a deklination, *bärar, bärare, bärara*, även om det låter något konstigt. Jfr *klokkar, klokkare, klokkara* 'klockare' och *leesar, leesare, leesara* 'läsare' (Hagfors 1891, 90). Härifrån drog jag slutsatsen att *bärare* skulle stå för best.sg.

53. vedträ 'stycke ved som är i lämplig storlek att brännas i spisen'

a) *vedatree* (obest./best.sg.1)

b) *Å sat en vedatree nyy och dåå* 'Och satte en vedträ då och då' (GG3)

c) ved, se *vedhäll. trä, se trägaffel.

Sammansättningen *vedatree* står för obest. eller best.sg. eftersom ordet *tree* 'trä, träet' är densamma oberoende av bestämdheten. I exempelmeningen representerar ordet dock obest.sg. Jfr brödkniv och se hur orden på lång vokal beter sig i dialekten.

54. ämbar 'hink'

a) *embar* (obest.sg.1), *embara* (pl.5), *embare* (best.sg.8), *embaren* (pl.3), *embarer* (pl.1)

b) *Tåå teer e en embar* 'Där är ett ämbar' (AR3)

c) ämbar < fsv. æmbar. ämbar är ett gammalt lån från lty. embar, ember av samma betydelse < lat. amphora < gr. amforevs. (Wvo 524).

54. *dörrämbar 'sophink som hänger på insidan av skåp'

a) *dörrembar* (obest.sg.2)

b) *Döra, dörrembar jåå* 'Dörrar, (ett) ämbar i dörren' (BB4)

c) dörr < fsv. dyr. (Seo 171). Ordet har släktingar i andra indoeuropeiska språk, sanskrit dvar, lat. foris, gr. thýra, fir. dorus. (Soå 29).

54. kallvattenämbar 'hink för förvaring av kallt vatten'

a) *kalvatåembar* (obest.sg.1)

b) *Åsså man had på diskboode hede kalvatåembar såm man sko...*'Och så hade man på diskbordet en kallvattenämbar som man skulle...' (GG6)

c) kall < fsv. kalder. Ett gemensamt germanskt ord, ty. kalt, eng. cold. I själva verket är adjektivet kall en participbildning till det germanska verbet *kalan = isl. kala 'göra kall/frusen'. (Seo 435; Wvo 200). vatten, se vattenglas.

54. plastämbar 'plasthink'

a) *plastembar* (obest.sg.1), *plastembara* (pl.1), *plastembaran* (pl.1)

b) *Å häär e plastembaran å tvetsfaatan* 'Och här är plastämbar och tvättfat' (GI4)

c) plast < förkortning av eng. plastic < gr. plastikos 'formbar'. Ordet finns också i ty. plastisch och fra. plastique. (Wvo 334).

54. *roskämbar 'papperskorg eller sophink'

a) *råskembar* (obest.sg.1), *råskembare* (best.sg.3)

b) *He e embare tå, he een råskembar så dy fåå leg i skååpe jåå* 'Det är (ett) ämbar, det är en sophink som man kan lägga i skåpet' (H2)

c) *rosk, se *roskkorg.

54.*slaskämbar 'slaskhink'

a) *slaskembare* (best.sg.3), *slaskembaren* (pl.1)

b) *Å så fööra man hede slaskembare yyt i hedee slaskbron såm fans på gååden, på gåådn åå* 'Och så förde man slaskhinken ut i slaskbrunnen som fanns på gården' (GG6)

c) slask, se slaskhink.

54. vattenämbar 'vattenhink'

a) *vatåembara* (pl.1), *vatåembare* (best.sg.1)

b) *Å tå e hedi tvetfaata å vatåembara å plast* 'Och sedan är tvättfat och vattenhinkar av plast' (H2)

c) vatten, se vattenglas.

Ämbar är ett något åldrat ord för hink. Dialektalt böjs det *embar, embare, embara(n)* efter 1a deklination. Två avvikande böjningar dök upp. Formen *embaren* fyra gånger och *embarer* en gång. Kontexterna gällande den första avvikande böjningen avslöjar inte formens bestämdhet eller numerus, men förmodligen handlar det om pluralis som behandlats enligt högspråkets mönster, ett ämbar 5. Den andra är däremot en på ett intressant sätt bildad pluralisform som böjts efter standardspråkets 3e deklination. Sammansättningen *dörrembar* är en nybildning som kvickt beskriver föremålet i fråga; en hink som hänger på insidan av skåpdörren. Jag är ganska övertygad om att med *slaskämbar menas vid sidan om 'slaskhink' som användes i hushållen (framför allt i köket före utvecklandet av det moderna avloppssystemet), också 'sophink'. Sammansättningen *vatåembare* 'vattenämbaret' är ett finlandssvenskt uttryck, som inte används i Sverige.

4 SAMMANFATTNING

Dialekt avviker avsevärt från standardspråk även om språkvarianten som har den högsta statusen i landet, finlandssvenskan, har på ett visst sätt lämnat sina spår i dagens genuina dialekter i allmänhet. Karlebymålet har å ena sidan bevarat rätt mycket av sin särprägel men å andra sidan har det utsatts för kontinuerligt och allt emellanåt intensivt tryck från det svenska riksspråket och finskan. Karlebymålets ställning som språkgränsdialekt är ett inslag som ökar dess olikhet och attraktivitet inom språkvetenskap. Trots inflytelser utifrån bör man kalla karlebymålet för en äkta dialekt.

Ett språk förändras fortlöpande. Det är ju människor som använder det levande språket och detta i och för sig åstadkommer naturlig och uppenbar variation. Var och en av oss bidrar till sitt modersmåls förändringar, ibland medvetet men för det mesta omedvetet. Det är nästan en

omöjlighet att ett språk skulle bibehållas som sådant årtionde efter årtionde. Oron över dialektens existens plågar med säkerhet ett antal personer; kanske själva dialekttalanden, speciellt de äldre eller dialektforskare och lingvister som kanske på något sätt känner sig ansvariga för språktraditionsbevarandet. Enligt min opinion är det gamla, ursprungliga bygdemålet inte värdefullare än det nutida målet som är statt i förändring.

Att forska i en dialekt var en svårare uppgift än vad jag kunde tänka mig. Avsikten med denna pro gradu–avhandling var att beskriva hushållsordförrådet i karlebymålet ur den semantiska synvinkeln. Emellertid blev hela arbetet i första hand deskriptivt till sin natur. Jag har studerat en hel del enkla och sammansatta ord som på ett eller annat sätt är förknippade med hushållning. Jag har angivit några karakteristika för dialekten; semantiska, morfologiska, fonologiska och etymologiska drag som jag tyckte var kunskapsmässigt betydande. Jag har kommenterat och gett information om de dialektala eller mer standardspråksfärgade formerna som förekommit i undersökningsmaterialet. I detta arbete har jag velat presentera alla former av det undersökta ordet. Avsikten var inte alls att kritisera dialekttalandenas språk eller hitta så att säga fel, utan att visa läsarna hur mångskiftande ett levande språk kan vara och hur intressanta fenomen man stöter på när det är fråga om människornas språk.

Undersökningen baserade sig på en korpus omfattande sammanlagt 12 intervjuer i vilka 17 informanter deltog. Mer än sex timmar dialekt på band erbjöd rikligt med att undersöka. Det vore inte heller överdrivet att säga att undersökningsmaterialet var för stort. Allt språk som förekom i inspelningarna transkriberades och registrerades men bara en liten andel av de uttalade orden ingick i undersökningen. Jag stötte på problem då min uppgift var att välja ord som skulle studeras. Jag har delat orden under behandling i fem mindre grupper enligt ordets betydelse. I var och en grupp finns ett omväxlande antal enkla och sammansatta ord. Några plausibla förklaringar till principerna på basis av vilka orden blev valda, kan jag beklagligt nog inte ge. Undersökningsorden har jag plockat ut slumpmässigt eftersom primärmaterialet i sin helhet bestod av så pass många substantiv att någon välgrundad indelning fanns inte att komma på.

Med denna pro gradu–avhandling har jag velat utreda om betydelserna inom hushållsordförrådet i karlebymålet skiljer sig påtagligt från standardsvenskans betydelser.

Sammanfattningsvis kunde man konstatera att betydelserna är nära på desamma i dialekten som i standardspråket. I princip varierar ordförrådet mellan olika dialekter och standardspråk tydligt, men mitt undersökningsmaterial däremot bevisar något annat. Stora skillnader mellan dessa två fanns inte. Det gamla dialektala ordförrådet kommer att bytas ut, i själva verket har det delvis redan skett. Nya ord som tillskapats och möjligen lånats från andra språk till standardsvenskan, tas ofta som en del i dialekten, bara så att de behandlas "dialektalt" och därmed får dialektalt uttal eller dialektala böjningar. Karlebymålet är inte språkligt sett mycket komplicerat i det stora hela och det är ganska lätthanterligt och begripligt även för icke-dialektkunnande människor efter en liten fördjupning i dialektens egenskaper. Orden är i allmänhet inte svårförståeliga och orsakar inte problem i kommunikativa situationer med personer som inte behärskar dialekt. Grammatiken är förenklad till stor grad och innehåller en massa speciella drag. En del av de dialektala grammatiska reglerna användes av informanterna, men även standardsvenskans grammatiska mönster dykte upp relativt ofta. Både dialektalt och standardsvenskt uttal ägde rum. Dialekten och högspråket är enligt mitt tycke så sammanflätade att de påverkar hela tiden varandra. Karlebybor talar ofta med en dialektal färgning även standardspråk och då och då även tvärtom.

På basis av denna kortfattade undersökning kan jag troligen hävda att dialekten finns kvar i ganska bevarad form, men att skolans högspråksideal, massmedia, umgänge med svenskspråkiga från landets andra hörn eller Sverige samt finskans inflytande i det tvåspråkiga Karleby håller på att förändra dialektens natur definitivt. Förändringarna sker dock mycket sakta och hör till språkets naturliga utveckling. Situationen är således inte överhuvudtaget alls oroväckande.

Till en betydande del består hushållsordförrådet i karlebymålet av arvord som fanns redan i fornsvenskan. Det långivande språket som starkast påverkade svenskan på den fornsvenska tiden var utan tvivel lågtyska (fornsaxiska, medellågtyska eller nylågtyska). Ett stort antal högfrekventa lågtyska ord övertogs till svenskan. Emellertid är det s.k. ursprungliga långivande språket ofta latin eller något av de romanska språken och i några få fall t.ex. grekiska, arabiska eller persiska. I sådana här fall har lågtyskan varit ett lånförmedlande språk. Alla ord som har behandlats i analysen är dock inte arvord. Ord som lånats i svenskan efter tidsperioden 1225-1526 kallas för lånord och betraktas inte längre som arvord. Högtyskan och

lågtyskan har varit de mest betydande långivande språken även på den yngre tiden. Ofta har orden dock kommit till svenskan över tyska former från t.ex. latin, franska, italienska, arabiska och grekiska. Det finns ändock ord som inte passerat tyskan utan vandrat direkt till svenskan eller via något annat språk.

LITTERATUR

Ahlbäck, O. (1946). *Studier över substantivböjningen i Finlands svenska folkmål.* Helsingfors: Mercators Tryckeri.

Ahlbäck, O. (1976-2000). *Ordbok över Finlands svenska folkmål*, häften 1-7. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken.

Ahlskog-Sandberg, B. (1982). Österbotten - landskap i förändring. I *Boken om Svenskfinland*, Vasa: Ab Svenska Läromedel, 94-102.

Allardt, E. & Starck, C. (1981). *Språkgränser och samhällsstruktur.* Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv. Stockholm: Almqvist & Wiksell Förlag AB.

Back, L. (1967). Den älsta bosättningen i Karleby. I Karleby sockens historia I, Åbo: Tidnings och tryckeri AB, 323-477.

Bergman, G. (1971). Om främmande ord och deras anpassning. I *Främmande ord i nusvenskan*, Stockholm: Läromedelsförlagen, 32-47.

Broo, R. (1978). Finlandssvenskarna - ett helt vanligt folk. I *Finlandssvenskan.* Fakta och debatt, Borgå: Söderström & C:o Förlags Ab, 7-24.

Brunell, V. (1992). Finlandssvenskans framtid i skolperspektiv. I *Finlandssvenskans framtid.* Rapport från en språkvårdskonferens, Vasa: Svensk-Österbottniska Samfundet, 109-122.

Dahlstedt, K.-H. (1971). Vad är främmande ord? I *Främmande ord i nusvenskan*, Stockholm: Läromedelsförlagen, 1-31.

Ekenvall, V. (1971). Det svenska ordförrådet. I *Svensk språk- och stilutveckling.* Elementära översikter, Stockholm: Läromedelsförlagen, 1-40.

Fdff = De finlandssvenska dialekterna i forskning och funktion. Meddelanden från stiftelsen för Åbo Akademi Forskningsinstitut nr 64. (1981). Åbo: Åbo Akademi.

Finnäs, F. (1995). *Finlandssvenskarna 1993*. En statistisk översikt. Finlandssvensk rapport nr 29. Helsingfors: Svenska Finlands Folkting.

Finnäs, F. (1998). *Finlandssvenskarna 1996*. En statistisk översikt. Finlandssvensk rapport nr 37. Helsingfors: Svenska Finlands Folkting.

Hagfors, K.J. (1891). *Gamlakarlebymålet*. Akademisk avhandling. Helsingfors: J. Simelii arfvingars boktryckeri-aktiebolag.

Harling-Kranck, G. (1981). De finlandssvenska dialekternas regionala indelning - förslag till gränsdragningar. I *Fdff*, 65-80.

Hellquist, E. (1929). *Det svenska ordförrådets ålder och ursprung I-III*. Lund: C.W.K. Gleerups Förlag.

Hellquist, E. (1980). *Svensk etymologisk ordbok I-II*. Tredje upplagan. Lund: LiberLäromedel.

Huldén, L. (1972). Genussystemet i Karleby och Nedervetil. I *Folkmålsstudier 22*. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi, Helsingfors: Centraltryckeriet, 45-82.

Huldén, L. (1986). Karlebydialekten. I *Festskrift till Lars Huldén 5.2.1986*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland nr 530, Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland, 105-121.

Huldén, L. (1950). Några särdrag i neristadsmålet. Artikel i tidningen *Norr om landsvägen*, Organ för Arbetarinstitutets i Gamlakarleby kamratförbund, 26.4.1950. Gamlakarleby.

Karker, A. (1983). Det danske sprog. I *Språkene i Norden*, Arlöv: Esselte Studium AB, 7-20.

Krook, T. (1967). Församling och prästerskap. I *Karleby sockens historia I*, Åbo: Åbo Tidnings och tryckeri AB, 187-300.

Loman, B. (1977). Svenska språkets framtid i Finland. I *De nordiska språkens framtid*. Bidrag vid en konferens, Lund: Esselte Studium AB, 58-68.

Loman, B. (1981). Dialekt i skola och samhälle. I *Fdff*, 15-24.

Malmgren, S.-G. (1994). *Svensk lexikologi: ord, ordbildning, ordböcker och orddatabaser*. Lund: Studentlitteratur.

Mickwitz, A. & Möller, S. (1951). *Gamlakarleby stads historia I*. Tidsskedet 1620-1713. Karleby: Gamlakarleby stads förlag.

Min hembygd Karleby. (1987). Vasa: Skolnämnden.

Molde, B. (1983). Svenska språket. I *Språkene i Norden*, Arlöv: Esselte Studium AB, 43-64.

Möller, S. (1970). *Kokkolan kaupungin historia III.* Ajanjakso 1808-1878. ('Gamlakarleby stads historia III. Tidsskedet 1808-1878'). Kokkola/Karleby: Kokkolan kaupunki / Gamlakarleby stad.

Nationalencyklopedin. (1989). Höganäs: Bra Böcker.

Nygård, A. (1984). *Finlandssvenskt uttal.* Åbo: Åbo Akademi.

Pamp, B. (1978). *Svenska dialekter.* Stockholm: Natur och kultur.

Reuter, M. (1983). Svenskan i Finland. I *Språkene i Norden*, Arlöv: Esselte Studium AB, 65-78.

Saloniemi, A. (1988). *Kokkola Karleby.* Karleby: Karleby stad.

Slotte, P. (1978). *Sjönamnen i Karlebynejden.* En undersökning av huvudledstyperna. Åbo: Åbo Akademi.

Slotte, P. (1992). Efterskrift. I *Ordbok över Finlands svenska folkmål.* Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken.

Solstrand, H. (1981). Bibliografisk översikt över dialektologisk litteratur om de finlandssvenska dialekterna. I *Fdff*, 25-38.

Svensén, B. (1987). *Handbok i lexikografi: principer och metoder i ordboksarbetet.* Stockholm: Esselte Studium AB.

Svensk ordbok (1986). Uppsala: Språkdata och Esselte Studium AB.

Thors, C.-E. (1981). En översikt över den finlandssvenska dialektforskningen under etthundra år. I *Fdff*, 39-44.

Wessén, E. (1967). *Våra folkmål.* Lund: Fritzes.

Wessén, E. (1979). *Kortfattad etymologisk ordbok.* Våra ord, deras uttal och ursprung. Andra tillökade upplagan. Nacka: Esselte Studium.

[www-dokument]: URL:http://www.kokkola.fi/indexse.htm (05.09.2001)

[www-dokument]: URL:http://helsinginsanomat.fi/uutisarkisto/19981004/talo/981004ta05.htlm (05.09.2001)

BILAGA 1: De svenska dialektgrupperna

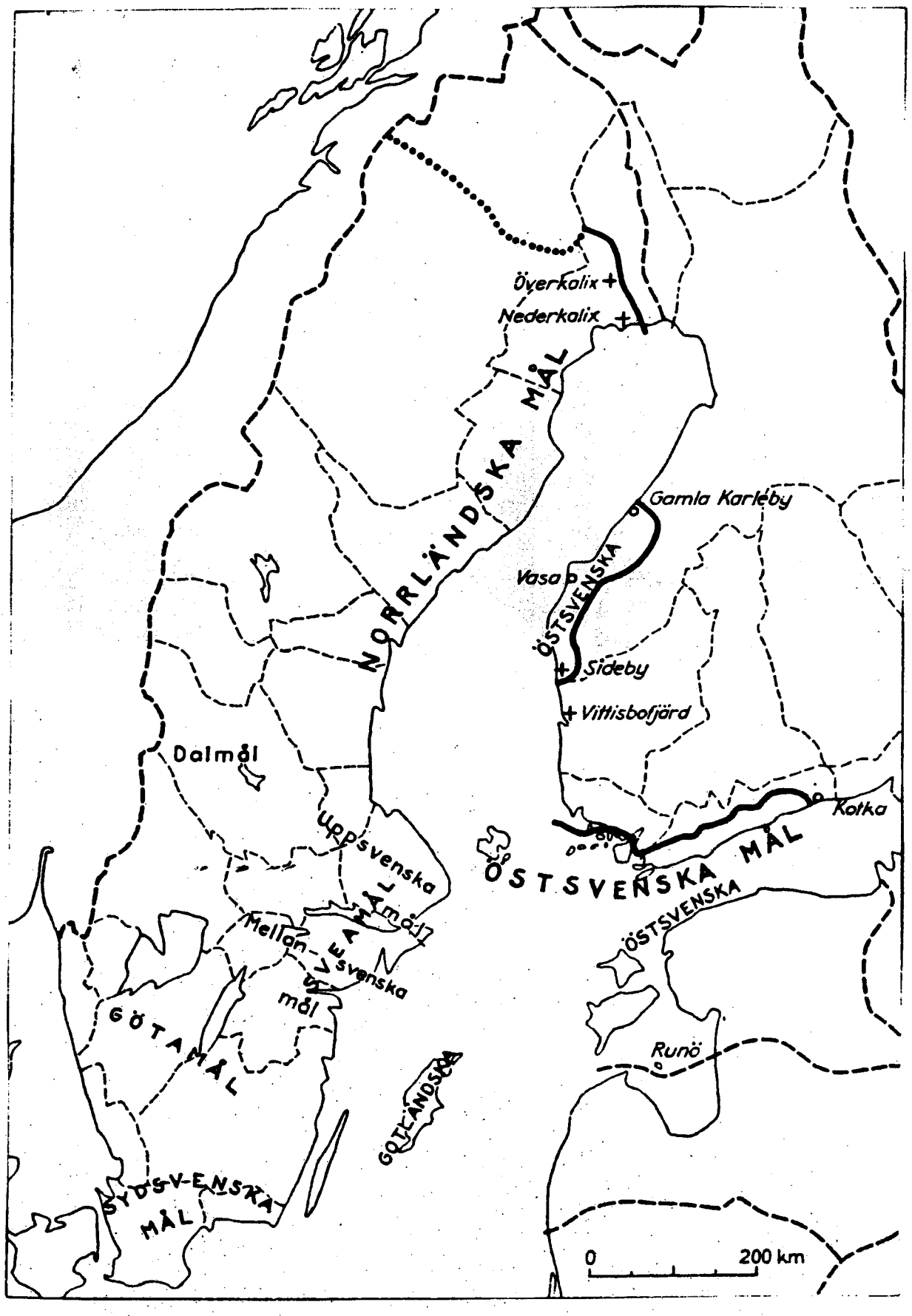

BILAGA 2: Karta över det finlandssvenska dialektområdet

BILAGA 3: Karta över Karleby och Nedervetil med omnejd

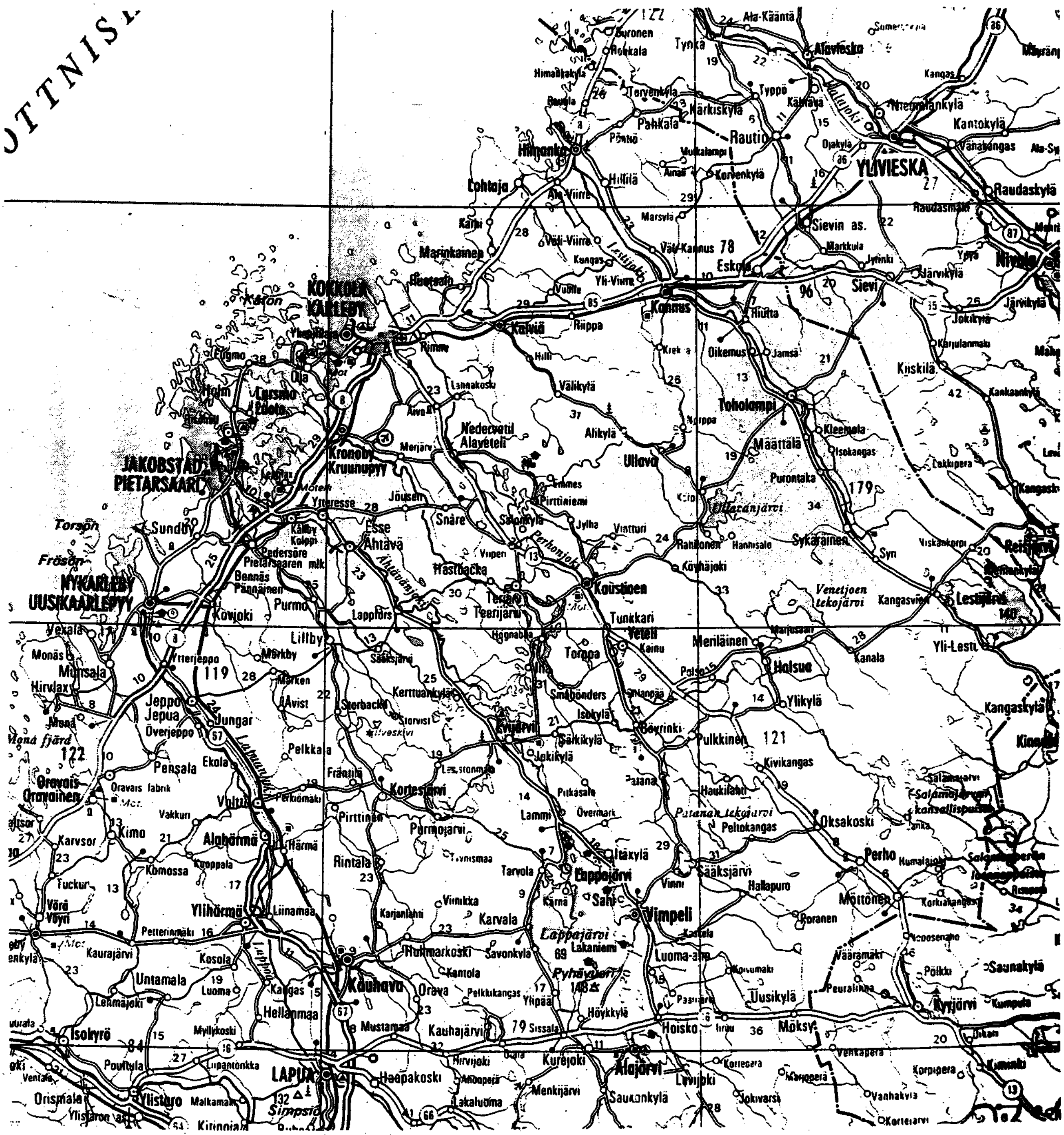
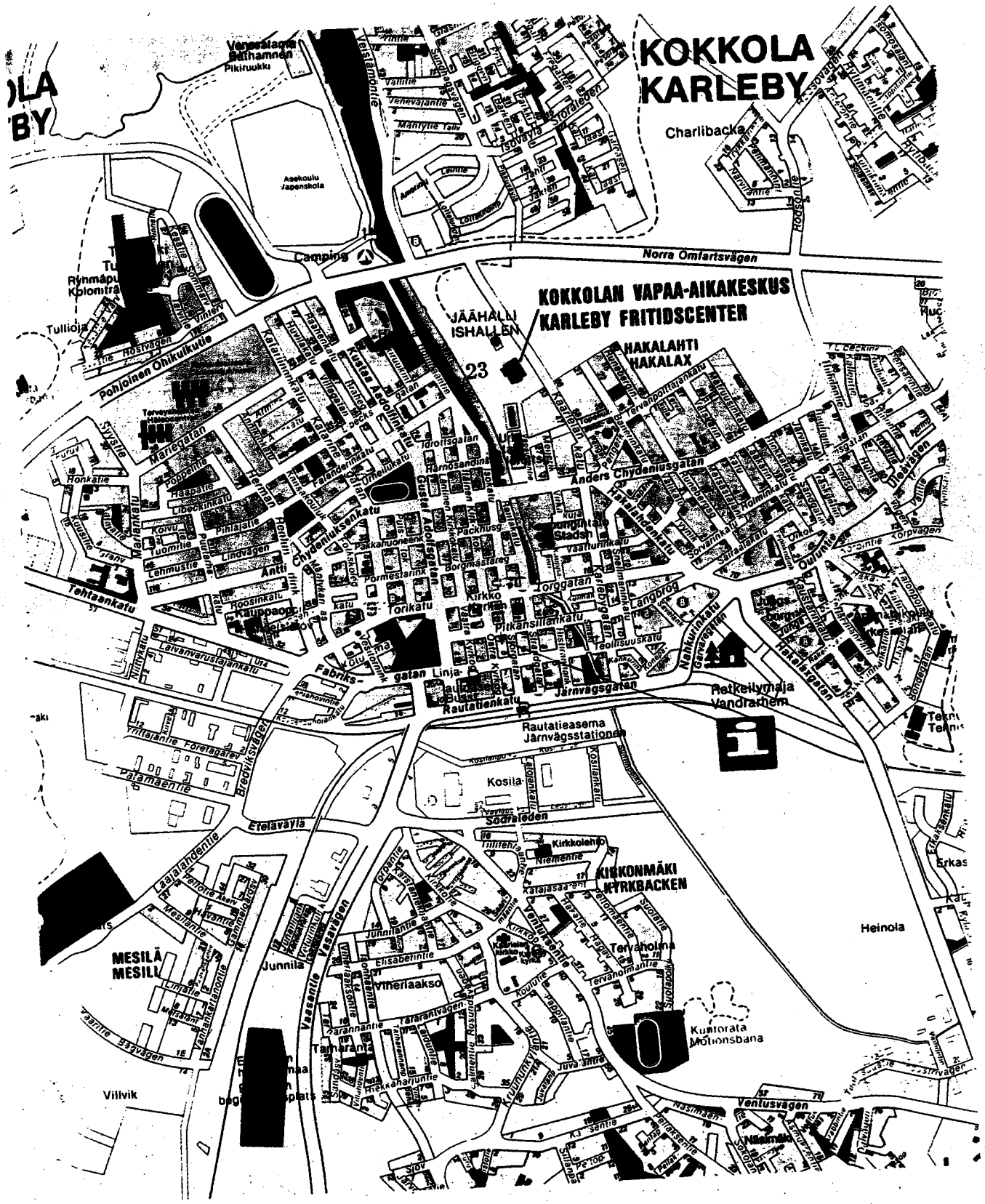
BILAGA 4: Karta över Karleby stad